

Anmeldelser

Aage Hansen: Om Peder Laales danske ordsprog. Udgivet af Merete K. Jørgensen og Iver Kjær. (Det kongelige danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filosofiske Meddelelser 62). København 1991. 201 s.

Aage Hansen var en af århundredets flittigste og mest alsidige danske filologer. Ordbogsforfatter frem for nogen, lyd- og syntakshistoriker, glimrende iagttagere og beskriver af moderne dansk, mangeårig redaktør af Danske Studier.

Endnu en disciplin har Aage Hansen sat sit mærke på, den danske parømiologi. Hans hovedindsats blev udgaven fra 1944 af Peder Syvs ordsprog med indledning og værdifuld punktcommentar, der dog ikke blev så fyldig, som han kunne have ønsket det, fordi biblioteksfaciliteterne i krigens sidste år var forringede. Men også Peder Låle-samlingen fra middelalderen har tidligt fanget ham. Han udgav allerede 1929 og igen 1966 de danske ordsprog med oversættelser til moderne dansk. Hertil slutter sig nogle få afhandlinger med analyser af enkeltordsprog.

Bortset fra disse sidste småbidrag har man hidtil indirekte måttet slutte sig til AHs opfattelse af indholdet i de ofte problemfyldte og dunkle ordsprog hos Peder Låle gennem hans oversættelser, og et helhedssynspunkt på samlingen fik han ikke offentliggjort.

Dette savn er nu delvis afhjulpet. De sidste seks år af sit lange liv skrev han på en bog om Peder Låles danske ordsprog, i kamp med alderdommens svigtende syn og hukommelse. Om han har opfattet sit arbejde som »færdigt«, er uklart, hans egne ord er ikke entydige. Under alle omstændigheder har han måttet begrænse sig i forhold til sine oprindelige planer, og nogle af kapitlerne kan synes at have en ufærdig karakter. Her støder vi på et af problemerne med udgivelsen af efterladte arbejder – og vurderingen af dem. Hvor meget kan betragtes som »endeligt«, og hvad ville forfatteren have ønsket at bearbejde endnu engang?

Det vanskelige manuskript – AHs fluebensskrift er berygtet – er perfekt udgivet af Merete K. Jørgensen og Iver Kjær med rettelser af faktiske fejl (ukorrekte citater, skrivefejl m.m.) ud fra det fornuftige princip, at der gribes ind, når AH må formodes selv at have villet rette, hvis han havde fået lejlighed til det.

AH angiver selv formålet med arbejdet som at give en filologisk og stilistisk beskrivelse af en særpræget middelaldertekst, særpræget på grund af sin genre, men også på grund af de forskellige sprogstadier, den repræsenterer. Men bogen giver i virkeligheden mere. Foruden et stort leksikografisk afsnit med tolkninger af vanskelige ord – Låle er en »herlig tumleplads for sproglige nødde-

knækkere« skriver AH – er der et afsnit om ordsprogenes spejling af liv og mennesker (ordsprogenes verden) og en redegørelse for samlingens kilder.

Af de egentlig filologiske afsnit forekommer kapitlet om syntaksen mig mere interessant end den ganske indgående redegørelse for det ortografiske, lydige og morfologiske særpræg. Det peger på en sjællandsk farvet tekst (med stænk (!) af skånsk) fra slutningen af 1400tallet med en broget blanding af ældre og nyere sprogformer. De første kan if. AH være bestemt af, at genren ynder at bevare ældre former, tilbagedaterer altså ikke nødvendigvis teksten. Vigtigere i sammenhængen er, at denne omhyggelige sprogbeskrivelse skaber et sikrere grundlag for bedømmelsen af dunkle ord og forbindelser.

I afsnittene om syntaks og stil er kortfattet og nøgleord. Dens forskellige former, f.eks. udeladelser og underforståelser af forskellig art anses for et talesprogsfænomen. Da det også opfattes som et genuint dansk træk, kunne man have ønsket en sammenstilling med de latinske ækvivalenter, som de danske i så fald ikke bør kunne være oversat fra. Syntaksen er vel, som også fremhævet, i vid udstrækning (ligesom i poesi) bestemt af rytmiske og metriske hensyn, hvilket kan kollidere med talesprogspræget.

Iøvrigt dækker ordet kortfattet hos AH flere væsensforskellige fænomener. Den menes generelt at kunne besværliggøre forståelsen. Men det er ikke den syntaktiske kortfattet, som hæmmer forståelsen, da de udeladte sætningssled næsten altid lader sig interpolere med sikkerhed (Brændt barn skyer ilden og bidt [barn skyer] hunden). Det er den kortfattet, der består i, at de egentlige (metaforiske) ordsprog, når de optræder i ordsprogssamlinger, ikke oplyser om, hvordan de anvendes i en større sproglig sammenhæng, i en aktuel tale- eller skrivesituation. Det har AH iøvrigt mange gode bemærkninger om, mange afskrivere har i tidens løb ladet sig friste til at »forbedre« på ordsprog, fordi de ikke forstod dem og vidste, hvad den dybere mening var. Men at kortfattet i syntaks og stil skulle være et træk, der adskiller hjemlige ordsprog fra »dem der er indkommet ad lærd vej ved oversættelse fra det fremmede« (s. 93), tvivler jeg på og ville gerne se dokumenteret.

Ordforrådet er emne for endnu et filologisk kapitel. Det omfatter i hovedsagen en liste over sjældne og vanskelige ord med ofte skarpsindige supplementter til Axel Kocks kommentar i den gamle Låle-udgave. Dertil værdifulde ordbogsartikler om velkendte ord (god/ond, modalverber, præpositioner m.m.). Generelle bemærkninger om ordforrådets betydning for dateringen af samlingen og de enkelte ordsprog (hapax legomena, låneord, udskiftning af ord i de forskellige redaktioner, forholdet til den gammelsvenske oversættelse) er kortfattede. Men der er i kapitlet oplæg til videre undersøgelser, som måske kan føre til en sikrere bedømmelse end den (på det punkt) pessimistiske AH tror, ikke mindst nu hvor hele middelalderens ordforråd er samlet sammen til den kommende gammeldanske ordbog.

Hermed mener jeg at have nævnt de vigtigste kvaliteter jeg ser i AHs bog. Et afsnit om ordsprogstypologi er – med AHs egne ord – »uden krav på fuldkomnethed, endsiges originalitet« (s. 105). Det kan i den forbindelse undre, at AH er upåvirket af, ja end ikke nævner, de ideer, som ordsprogforskningens førende teoretiker i 1950'erne og 1960'erne, finnen Matti Kuusi, har gjort sig om

klassifikationsaspekter (ide, struktur, motiv). – Et afsnit om ordsprogenes verden, de ydre forhold, miljøet, menneskene, som beskrives, forekommer mig at være usystematisk og derfor ligesom det foregående ufuldkomment, men igen rigt på gode detail-iagttagelser. Men Låle-teksten er måske mindre egnet til en sådan beskrivelse, fordi dens indhold er så diffust, en broget blanding af hjemligt og fremmed, af gammelt og nyt.

Overskriften til sidste kapitel: Lidt om ordsprogenes proveniens, antyder, at det nok ikke har været betragtet som færdigt af AH, og udgiverne har da også overvejet at lade det udgå. Jeg mener, at de har gjort ret i at offentliggøre det. For trods dets foreløbige karakter er der fremlagt mange værdifulde synspunkter på de vanskelige kildeproblemer. Proveniens, altså spørgsmålet om stoffets oprindelse, herkomst, er egentlig ikke en præcis glose for det forhold, som i AHs redegørelse afspejler sig mellem ordsprogene i Peder Låle og i en række senmiddelalderlige tekster som Rimkrøniken, Dyrerimene og folkeviserne. For i forhold til dem kan Låle være primær, som også antydet af AH. Dens karakter af skolebog kan netop havde sikret dens kendthed i 1300- og 1400tallet af forfatterne til de nævnte tekster. AHs små undersøgelser af overensstemmelser og forskelle mellem Låle og en række udenlandske samlinger indeholder mange fine iagttagelser, der befæster troen på Peder Låle som led i en meget international genre. Men her mangler, også i AHs bog, yderligere undersøgelser ikke mindst af Låles latinske ordsprog.

Når jeg ovf. bemærkede, at savnet af AHs mere almindelige synspunkter på samlingen med denne bog kun delvis er afhjulpet, skyldes det, at der er en del problemer i Peder Låle-forskningen, som ikke berøres eller kun strejfs: samlingens tilblivelsesform og ophavsmand (Iver Kjærs hypotese om subdiakonen Peder Låle, som var i Avignon i 1330'erne, nævnes s. 6, men uden varme), dens alder og dens kronologiske lag, dens redaktionelle skæbne med ændringer i ordsprogsrækkefølgen, måske bestemt af metriske hensyn. Ikke mindst savner man som nævnt en grundigere undersøgelse af det latinske indslag, som åbenbart i middelalderen har været anset for samlingens vigtigste indhold.

Men det skal AH ikke klandres for. For det der er forelagt her, kan rigeligt bære en bog, selv om den ikke har en afrundet karakter i form af en mere systematisk redegørelse for centrale Låle-problemer. Det skal ikke skjule, at den i sin sprogbeskrivelse skaber sikrere grundlag for at bedømme dunkelheder, og at den er rig på sproglige detail-iagttagelser og ideer til yderligere forskning. I den forstand inspirerer den. Den er også en velkommen genopfrisker af mindet om en meget kyndig filolog af den upedantiske race, som satte iagttagelser højere end systematik, og som udtrykte sig med en egen tør lune, der undertiden kunne få anstrøg af sarkastisk kulturpessimisme, ligefra det oehlenschlägerske anslag i prologen: En gammel mand træder frem og siger: ..., til bemærkningen om, at en af ordsprogets opgaver er at sige banaliteter på en måde, der ikke virker banalt (s. 111) eller den om ordsprogssamlere, der altid har haft svært ved at holde sig til sagen (s. 113).

John Kousgård Sørensen

Den Store Danske Udtaleordbog. Af Lars Brink, Jørn Lund, Steffen He-ger, J. Normann Jørgensen under medvirken af Harry Andersen, Ebbe Nielsen og Suzanne Strange. Munksgaard, 1991 [læs: 1990]. 1659 s., indb. 875 kr. indtil 31/1 1991, derefter 1.150 kr.

Stor er den – og tung, den vejer 2 kg; men heldigvis er Den Store Danske Udtaleordbog (herefter: SDU) også i mere end fysisk forstand ud over de almindelige mål.

Dens historie er forholdsvis lang, set med en udenforståendes øjne også længere, end den burde have været. Initiativet til dens udarbejdelse blev, først og fremmest takket være Eli Fischer-Jørgensen, taget af Statens humanistiske Forskningsråd i 1972, og manuskriptet til den opgives at være afsluttet med udgangen af 1982. Ti år fra ideens undfangelse til manuskriptets afslutning forekommer at være et helt igennem rimeligt tidsrum, men at der derefter skulle gå yderligere næsten ti år, før værket kunne udkomme, synes ærlig talt ikke rimeligt; man aner, at redaktionen har gennemlevet trængselstider, og forstår den pessimisme, der i kolofonen er kommet til udtryk i anførelsen af udgivelsesåret som 1991. På falderebet gik det hurtigere end ventet: SDU udkom 4/12 1990. Imidlertid nåede den ikke så hurtigt i mål, at dens indledende påstand om at være den første danske ordbog, der har som opgave på videnskabeligt grundlag at give oplysninger om dansk udtale, kan tages for gode varer: vel opererer Peter Molbæk Hansens Udtaleordbog på lavere ambitionsniveau, men dog uimodsigeligt på videnskabeligt grundlag; og den udkom 30/5 1990, ret skal være ret (se i øvrigt Danske Studier 1991, s. 202-11).

Om SDU's tilblivelseshistorie skal det endnu oplyses, at Jørn Lund var ledende redaktør indtil 1980, hvorefter han blev afløst af Lars Brink.

SDU's genstand er rigsmålet, hvorved her forstås det dansk, der tales af mange i Københavnsområdet og i de større sjællandske provinsbyer, samt det lokalt farvede sprog, der ikke er egentlig dialekt.

Sammenfattende betegnes denne vifte som dansk standardsprog. Opgaven for SDU har været at beskrive og klassificere standardsprogets udtaletraditioner under hensyntagen til den variation, der er betinget af alder, sted, social placering, distinkthed, kontekst og stil. Dens sigte er deskriptivt, ikke normativt. Dens adressat er ikke tilsvarende let at bestemme. Redaktionen fremhæver med rette, at SDU, skønt principielt deskriptiv, kan bruges som vejledning for dem, der søger en standardudtale; dermed henvender den sig utvivlsomt til ganske mange mennesker. Dens øvrige oplysninger, bogføringen af også alle andre udtaletraditioner, der overhovedet findes i dansk uden for de egentlige dialekter, vil formentlig interessere en langt mindre kreds, hovedsagelig fagfolk. Af forordet fremgår det, at redaktionen har følt det som en særlig udfordring, at ordbogen ikke er normativ, men deskriptiv; det siges ikke direkte, men skal måske underforstås, at de fremhævede forhold også indebærer det problem, at der skal redigeres med henblik på to ulige store brugergrupper med meget forskellige interesser og meget forskellige forudsætninger.

Værkets ordbogsdel udgør bogens s. 111-1569. Før denne del findes et forord, en kort brugervejledning (s. 8-9), fyldige redegørelser for ordbogens prin-

cipper (s. 11-31) og for dens terminologi og forkortelser (s. 32-42), der også optræder i engelsk klædebon som Introduction to the Dictionary (s. 43-66) og Terminology & Abbreviations (s. 67-79), og endelig afsnit om lydskrifttegnes definition (s. 80-89) og om det danske lydssystem (s. 90-109). Efter ordbogsdelen findes et afsnit (s. 1573-88) med redegørelser for almindelige, regelmæssige udtalevariationer (benævnt Nummerhenvisninger, fordi der fra ordbogsartiklerne direkte henvises hertil ved hjælp af numre i form af eksponenttal), et afsnit om generelle lydlig vekselsforhold (s. 1589-1631) og til sidst en samling bøjningsregler (s. 1632-59). Det skal tilføjes, at permernes indersider også tages i anvendelse, den forreste til en kortfattet nøgle til ordbogens brug, den bageste til en oversigt over lydinventaret.

Set i forhold til bogens tykkelse tager de opregnede udenværker sig måske ikke særlig omfangsrige ud, men de udgør dog tilsammen en bog af ganske anseelig størrelse, fraregnet de engelske afsnit ca. 150 s. Man kunne tænke sig, at en anmeldelse tog sit udgangspunkt i disse udenværker. Imidlertid viser det sig hurtigt, at de ikke alle står i noget meget intimt forhold til den egentlige ordbog; om flere af dem gælder, at de i større eller mindre udstrækning har karakter af selvstændige faglige afhandlinger, der vel er affødt af arbejdet med ordbogen, men ikke direkte tjener til at vejlede dens bruger. Hvis man nærmer sig SDU med henblik på at afprøve, hvordan en bruger bliver hjulpet til rette, og hvad han kan regne med at få at vide, er det da nok bedre at følge opbygningen af en ordbogsartikel led for led og ved behov inddrage oplysninger fra udenværkerne. Det vil ske her.

Den fornuftige bruger, der første gang skal prøve kræfter med SDU, vil naturligvis begynde med at orientere sig i den kortfattede nøgle på forpermens inderside. Her finder han en instruktiv, klart kommenteret oversigt over en ordbogsartikels opbygning, en opregning af lydskrifttegn (meget overkommelig, i alt 29 bogstaver + 6 tegn for stød, tryk m.m.) og en udlægning af tre centrale forkortelser, *D* = særlig distinkt form, *H* = højsprog og *L* = lavsprog, samt et vink om, at sammensætninger o.l. også skal søges under de enkelte led. Det ser omgængeligt ud. En grundig læser vil dog nok få en anelse om, at sagen ikke er så enkel endda. Hvis han ikke er fonetisk skolet, vil han sandsynligvis blive noget mystificeret af, at *ager* og *rager* bruges til at eksemplificere udtaler med [q], hvorefter de genbruges, *ager* til at illustrere udtale med [j] og *rager* til at vise udtale med [w]; og skulle hans blik falde på bagpermens inderside, vil han der finde et væsentligt større og delvis afvigende lydskriftinventar. De nævnte forhold vil ikke forvirre den fonetisk trænede, men skulle han tilhøre en ældre trosretning, vil han nok føle sig sparket over skinnebenet ved at se en *a*-stavelse udstyret med bitryk.

Hvis de to brugerkategorier ikke lader sig forknytte, men skrider videre til brugervejledningen, vil de her finde klar og kontant oplysning om SDU's genstand og sigte, om ordbogsartiklens udformning og om antallet af opslagsord. De noterer sig, at årstallet 1930 er et magisk tal: de to udtaleformer, der er fast inventar i en ordbogsartikel, den særlig distinkte form og den hovedform, der anføres som den almindelige i flydende tale, er udtalerne hos de fleste højsprogtalende københavnere, der er født i 1930. Om opslagsordene oplyses

det, at deres antal er ca. 45.000, men at de dækker udtalen af over 100.000 ord, idet man er berettiget til af artiklerne at danne sammensatte og afledte ord (herunder, fremgår det af eksemplerne, samdannelse som *lyshåret*, af SDU i øvrigt benævnt flerordsafledninger, se fx s. 34). Rustede med denne viden kan brugerne nu give sig i lag med ordbogsartiklerne. De kan ganske vist forberede sig yderligere ved at gennemarbejde de udenværker, der står før ordbogsdelen, men de er – som det så sandt siges (s. 11) om afsnittet Ordbogens principper – ikke nødvendige for forståelsen, ja, det kan ligefrem befrygtes, at ubefæstede sjæle, der hengiver sig til dem, aldrig kommer længere.

ORDSTOF. Brugervejledningen siger ikke noget nærmere om udvælgelsen af ordstoffet, men brugeren vil hurtigt bemærke, at SDU medtager et stort antal navne: personnavne, stednavne, varenavne, også navne på fiktive personer fra skønlitteratur o.l. Principperne for ordudvælgelsen fremgår af s. 20ff: SDU medtager alle ord fra Retskrivningsordbog 1955 (RO 55) og 1979-udgaven af Nudansk Ordbog (NDO) og supplerer med Gyldendals Fremmedordbog 1971 samt en række andre værker; inden for navnestoffet medtages bl.a. de 750 almindeligste efternavne i Danmark, de 1500 fornavne i »Hvad skal barnet hedde?« og ca. 2000 danske sognnavne, af udenlandske stednavne sådanne, som en idealgymnasiast må antages at kende; osv. Alt i alt mener redaktionen, næppe med urette, at SDU dækker almenordforrådet og den højere dannelses ordforråd.

Påstanden om, at SDU har medtaget alle ord i RO 55 og NDO, må tages med det forbehold, at redaktionen har frasorteret flere tusind ord, som den anser for »ikke-eksisterende«. Dens ret til udstedelse af dødsattest for en række af de ord, der nævnes s. 22, må imidlertid afhænge af, om den her tænker på idealgymnasiastens ordforråd eller på ordforrådet i årgang 1930, der har stillet ordbogens hovedinformant til rådighed. Det tør antages, at 1930-folket vil ikke genkende til og ved behov i sit aktive ordforråd selv betjene sig af en række af de »ikke-eksisterende« ord; fx er *ypperpræstelig* (med tryk på tredjesidste stavelse) vistnok stadig fuldt gangbart hos teologer og i de af dem påvirkede kredse, og *drukkendidrik* er virkelig fortsat en meget nærliggende betegnelse for medlemmerne af et talstærkt befolkningslement. For resten er en hel del af de ord, som har fundet nåde for redaktionen's øjne, sikkert nærmere til at opnå prædikatet »ikke-eksisterende«, fx *dælling* 'bødkerens arbejdsblok', *flikker* 'person, som flikker (fx sko)' og *slideligt*.

Talrige ord har redaktørerne grebet i flugten, især talesprogsord, fx interjektioner og slang, der ikke er medtaget i ordbogens hovedkilder. De har således beredt plads for interjektionerne *bvadr*, *farvelski* og *jubi*, adj. *hovskisnovsken* (eller *-ski*) og adj. *yt*, og det er da fornøjeligt nok; men til tider er de gået længere, end deres egne principper vel egentlig tilsiger (reglerne for behandling af sammensætninger burde nok udelukke medtagelse af *centerølhenter*, der i øvrigt hverken er så almindeligt eller så vittigt som det ikke medtagne *centerbagstopper*), og til andre tider fremkalder de ved medtagelse af et ord brugerforventninger om dækning af et område, der alligevel ikke inddrages konsekvent (*krakkemut* med den ganske utilstrækkelige ordidentificerende parentes

»(fremmedarbejderbarn)« lader ane, at SDU føler sig forpligtet over for diverse meget udbredte og stærkt racediskriminerende betegnelser for fremmedarbejdere, hvilket ikke er tilfældet).

Det sker, at man savner et ord. Som regel er forklaringen den, at det pågældende ord ikke er medtaget i SDU's hovedkilder og altså heller ikke grebet i flugten, hvad man ikke kan bebrejde redaktionen; den tvivl, man jo godt kan nære m.h.t. udtalen af *chador* og *kebab*, fjernes således ikke af SDU. Og lige så lidt som nogen anden ordbogsredaktion har SDU's redaktører haft profetiske gaver; de kan hjælpe, når det gælder udtalen af *Gorbatjov* og *Thatcher*, men *Jeltsin* og *Majors* har de selvfølgelig ikke kunnet forudse.

OPSLAGSORD. Om stavemåden af opslagsordene finder man på s. 26 den noget kryptiske oplysning, at den følger dansk skrifttradition. Oplysningen konkretiseres til, at ord, der findes i Retskrivningsordbogen 1986 (RO 86), staves som i denne, for så vidt RO 86's stavemåde er i overensstemmelse med traditionen. Konkretiseringen giver anledning til to betragtninger, dels den, at forsinkelsen af SDU's udgivelse om ikke andet har haft den positive virkning, at redaktionen, hvis den ønskede det, kunne nå at ajourføre ortografien, og dels den, at samme redaktion har tiltaget sig ret til en vilkårlighed, som principielt ikke er brugervenlig. Den sidste betragtning viser sig dog at have beskeden vægt: man skal åbenbart lede længe for at finde tilfælde, hvor afvigelser fra RO 86 for alvor generer brugeren. At fx (ende-, fod-)balde kun staves som her anført og ikke tillige opføres under *balle*, der tillades af RO 86, men ikke af RO 55, eller at SDU vælger at bevare den i RO 55 givne valgfrihed mellem *marchal* og *mar-skal* og bringer den egentlige artikel under den første (af RO 86 slettede) form, volder jo ikke nævneværdige problemer; og at redaktionen ikke har villet befatte sig med friske initiativer som *majonæse* og *rostbøf*, vil heller ikke forvirre ret mange. Inkonskvent er det at gøre de folkeetymologiske omtydninger *an-masende* og *nedstirre* til opslagsord, eftersom de ikke har noget som helst forhold til den påberåbte skrifttradition; men da de eneste former, der stemmer med denne tradition, *anmassende* og *nidstirre*, også findes som opslagsord, kan den bruger, som kender sagens rette sammenhæng, nok klare sig. I glimt aner man, at SDU's skrifttradition har lange rødder bagud, hinsides de autoriserede retskrivningsordbøger, fx når en stavemåde som *sergeant* lader sig til syne (ganske vist under lidt uærbødige omstændigheder, rent ud sagt under opslagsordet *skide* adj.: *en skide sergeant*); men på alfabetisk plads finder man godt nok opslagsformen *sergent*.

Rækkefølgen af homonymer ligger i dansk leksikografisk tradition nogenlunde fast; en almindelig praksis fremgår af Ordbog over det danske Sprog (ODS) I, s. xxix: substantiver, adjektiver ... verber, adverbier ... osv. Den praksis har SDU's redaktion ikke kunnet akkviescere ved. I stedet vil den lade grundord komme før afledninger og ubeslægtede homonymer anføre i skønnet frekvensrækkefølge (s. 26), og det får mildt distraherende konsekvenser for brugeren: *blære*, *klæde* og *ynde* fremlægges i rækkefølgen substantiv-verbum, *blænde*, *klø* og *slå* i rækkefølgen verbum-substantiv; ved *sand* og *ydre* kommer adjektiv før substantiv, ved *dyr* omvendt; *bane* registreres i rækkefølgen sub-

stantiv ('vej'), verbum, substantiv ('død'), *smøge* sådan cirka omvendt, nemlig verbum ('krænge'), substantiv ('gyde'), verbum ('ryge'); og *ret* flintrer rundt mellem ordklasserne: 1. substantiv ('lov'), 2. adjektiv, 3. substantiv ('side'), 4. substantiv ('mad'), 5. adverbium. Da artikler i en udtaleordbog er forholdsvis korte, betales prisen for dette fortænkte system måske ikke først og fremmest af brugeren, der trods alt vil have temmelig let ved at finde frem til, hvad han søger; men redaktionen må i bestræbelserne for at nå til et plausibelt skøn over etymologi og frekventativ vægt have nedlagt megen energi, der kunne have været brugt til noget bedre.

I kølvandet af homonymiproblemet løber redaktionen naturligvis også ind i spørgsmålet om, hvornår der skal regnes med et og hvornår med flere ord: homonymi eller polysemi? Også her kan det konstateres, at der mere er tale om et teoretisk problem for redaktionen end et praktisk problem for brugeren. Formentlig som et ekko af redaktionelle diskussioner kan man på s. 23 finde en erklæring om, at fx *forevige* må regnes for to ord, 1. 'fotograferer' og 2. 'gøre evig', men i selve ordbogen behandles ordet meget fornuftigt som ét ord, om end med problematiserende bemærkninger i artiklens slutning. En tilsvarende pragmatisk løsning er ikke fundet m.h.t. plantenavnet *mælde*, der fx i ODS, NDO, RO 55 og RO 86 regnes for ét ord (idet ODS tillige medtager den dialektale sideform *mæld*). SDU finder det fornødent at operere med dels et *mæld*, *mælde*, dels et derfra forskelligt *mælde*; begrundelsen herfor er en betydningsdistinktion, der gerne kan være rigtig (skønt den ikke finder støtte i Ordbog over Danmarks Plantenavne), men som turde være uinteressant under udtalesynsvinkel.

Til de her berørte problemer hører endnu, at det kan være nødvendigt at udstyre homonymer med (ikke udtømmende) betydningsdefinitioner, men) stikord til identifikation. Det behov imødekommer SDU uden at vise tegn på skrupler over, at de anvendte stikord er opsigtsvækkende uensbenævnte; til identifikation af de mange *så*'er bruges således bl.a. »(gradsadv.)«, »(således)«, »(i forsikringer)«, »(denne)«, »(følgekonj.)«, »(nu sker det!)«, »(slut!)« og »(græd ikke mere)«.

Identificerende parenteser kan også komme på tale, når der ikke foreligger homonymi, simpelt hen til orientering for brugeren, især ved navnestoffet. Når lejligheden en sjælden gang byder sig, kan de blive helt muntre: »*Balle-Lars* (misdæder)«, »*Bukefalos* (græsk hest)«, »*Rikki-tikki-tavi* (kiplingsk desmerdyr)«.

Et problem m.h.t. alfabetiseringen er det, at spøgende omdannelser som *rasmuspære* (i stedet for *atmosfære*), *madam Græskar* (*Madagaskar*) og *rokkefår* (*roquefort*) alene opføres under grundordet, uden henvisning fra alfabetisk plads. Af en eller anden grund har *melodunte* dog fået sin egen artikel og tillige en henvisning under *melodi* (måske fordi NDO også har ofret en selvstændig artikel på *melodunte*, hvad RO 55 og RO 86 ikke har gjort). I øvrigt går SDU temmelig langt i medtagelse af sådanne, normalt moderat festlige og ikke meget udbredte omdannelser; det ville ikke have været nogen stor undladelsesynd, hvis omdannelser som *Buksehud* og *Krudtchefen* (for *Buxtehude* og *Khrusjtjov*) ikke var blevet nævnt.

UDTALE. Den anvendte lydskrift er Danias, modificeret på samme måde som i Brink og Lund: Dansk Rigmål (1975). Som noget meget værdifuldt skal det nævnes, at der er indtalt et lydemonstrationsbånd med eksempler på de enkelte tegns lydvardi; det kan rekvireres gennem forlaget.

I afsnittet om lydskrifttegnenes definition gives en artikulatorisk beskrivelse og en oversættelse til IPA's lydskrift af hvert tegn, og det er, som det skal være; men afsnittet er så drabelig lærd, at det kun kan læses af fagfolk og måske dårlig nok af dem. Redaktionen kunne gerne have imødekommet folk, der ikke er fonetikere af faget, men som – måske endda på professionens vegne – gerne vil have oplysning om dansk udtale, ved at stille en tilgængelig lydskrifttavle til rådighed. Den kunne fx have været indarbejdet i den korte brugervejledning, og den kunne (som i tilløbet på forpermens inderside) have opereret med eksempler i stedet for artikulationsbeskrivelser og IPA-paralleller. SDU ville ikke have sat noget af sin videnskabelige værdi over styr af den grund, og det nævnte afsnit kunne naturligvis være blevet stående, bl.a. til opbyggelse for fagfolk, der kan finde glæde ved at pløje sig igennem beskrivelser af fx (ustemte) palataliserede alveolære klusiler, hvorom det sluttelig oplyses, at de »aldrig« eller »næsten aldrig« eller »normalt ikke« noteres i ordbogsartiklerne.

På trods af den bristende vejledning er der håb om, at de flittige brugere – uanset faglige forudsætninger – ret hurtigt opnår tilstrækkelig fortrolighed med den lydskrift, som anvendes i artiklerne, og evt. også lærer sig betydningen af de hyppigst genkommende af nummerhenvisningernes numre. Men selv stamkunderne vil tiere end nødvendigt løbe ind i meget sofistikerede notationer, som de ikke uden videre kan klare, og – hvad værre er – som de kan have besvær med at få ordentligt belyst i udenværkerne. Fx vil de finde udtalen af *ch* i *Aachen* og *Brecht* angivet med henholdsvis [r] og [j] med en lille ring under. Fagfolk forstår nok meningen, om end de ville have været bedre stillet, hvis SDU her havde holdt sig til de tegn, som faktisk bruges i Danias lydskrift, [x] og [χ]. Ikke-fagfolk vil undre sig højlig over, at der her skulle være tale om [r] og [j]-lyd, og det kan man ikke fortænke dem i. Hvis de i forsøget på at finde en forklaring går systematisk til værks, kan de i afsnittet om lydskrifttegnenes definition på s. 88 finde en redegørelse for betydningen af den lille cirkel, og hvis de kan skrælle diverse oplysninger af, som ikke er relevante for deres problem, kan de finde ind til kernen: ustemthed; de kan også på s. 83 under *j* og *r* finde lidt af interesse, men det står med lille skrift, og mens eksempelordet *Metternich* nok kan tyde på, at de er på sporet m.h.t. *Brecht*, er eksempelordet *kvart* ikke tilsvarende beroligende i relation til *Aachen*. En oplysende bemærkning om notationen med ustemt *j* i tyske fremmedord står at læse i § 45 (s. 1601), men den kan de ikke finde ad systematisk vej. Hvis de tilfældigt dumper ned på s. 92, kan de læse, at bl.a. det ustemte *r* behandles i numrene 15, 16, 22 og 23 og i § 52, men det passer ikke; derimod står der noget om det ustemte *r* i nr. 20 og 21, men ikke noget, der kaster lys over *Aachen*.

I en af variantudtalerne af *halvfemsindstyvendel* lydskrives den til *-sinds-*svarende sekvens med et indledende og et afsluttende [s] og derimellem et stavelsesbærende nasaleret [z], hvorom det oplyses, at det på grund af nasaliteten har »ringe eller ingen friktionsstøj«; hvad [z] betegner (vel: stemt [s]), fremgår

hverken her eller på rette sted, nemlig s. 88 (hvorimod der på s. 88 gøres rede for et par ekstrakorte *s*- og *sj*-lyd, som ikke noteres i ordbogsartiklerne). Heller ikke betydningen af et *t*, der står på hovedet, er medtaget i afsnittet om lydskrifttegnenes definition; men her gives forklaringen i den artikel, hvor det er brugt, *tsk tsk* interj., så det er til at bære.

Visse notationer vil, skønt de godt nok kan findes forklaret i udenværkerne, henvende sig til de meget indforståede. Der er ikke sket nogen større skade ved, at det gælder interj. *mm 2* »(det må du ikke)«, som transskriberes med et gentaget nasaliseret [ə] med hovedtryk og efterfulgt af sprængansats. Lidt mere beklageligt er det, at oversigtsartikler som *-rig* og *-ring* er meget svært tilgængelige. Mange brugere vil utvivlsomt også have vanskeligt ved at forbinde noget fornuftigt med de med stavelsesbærende kontoider tungt lastede notationer i opregningen af de mange variantudtaler; men i D-formerne er antallet af den slags ikke så stort, og så kan de jo holde sig til dem.

Efter disse betragtninger, der sikkert vil forekomme mere kværuletiske og pedantiske, end de egentlig er, er turen omsider kommet til det helt centrale, for det store flertal af brugerne det eneste, der for alvor betyder noget: oplysningerne om, hvordan ordene udtales.

Lad det være sagt straks: på dette vitale punkt honorerer SDU meget høje krav; det er næsten ikke til at forestille sig, at det skulle være muligt at præstere noget alt i alt mere pålideligt.

Det betaler sig ikke at indlade sig på at diskutere enkelte tilfælde, hvor man kan være uenig med redaktionen. Derimod kan det være på sin plads at markere et generelt forbehold, der dog kun bygger på fornemmelse, ikke på systematisk undersøgelse. Som for længst omtalt hævdes SDU's normalinformant, for så vidt angår de distinkte former og hovedformerne i flydende tale, at være en højsprogtalende københavner, der er født i 1930; man kan få det indtryk, at han må være noget yngre, snarest fra 1940-45. Men det forringer jo ikke bogens brugsværdi, tværtimod, dens udsagn om gældende rigsmål kan derved bevare sin aktualitet så meget længere.

Udtalcoplysningerne øser af mange kilder; den vigtigste er Dansk Rigsmål, men redaktionen har også gennemtrawlet en mængde ældre og nyere ordbøger o.l., den har kontrolleret proprietærene i hjemlige og udenlandske håndbøger, og – ikke mindst – den har selv gjort iagttagelser og anstillet undersøgelser (se nærmere s. 15f). Herefter tør den indestå for, at der ligger empirisk iagttagelse bag hvert eneste udsagn: samtlige udtaler i SDU er hørt, ingen udspekuleret (s. 17).

Rækkevidden af denne stolte erklæring bliver ikke mindst imponerende, når den ses i sammenhæng med den mangfoldighed af variantudtaler, som SDU påtager sig at registrere og karakterisere: foruden den distinkte form og en eller flere hovedformer (i rækkefølge efter frekvens) især sådanne former, som er betinget af alder, sted eller social placering, og vel at mærke således, at der til mange af de anførte former er knyttet en eller flere (ikke ganske sjældent hele fem) nummerhenvisninger, der åbner for yderligere et antal variationsmuligheder. SDU's blivende værdi ligger i denne særdeles omfattende deskription.

Imidlertid er det overvejende sandsynligt, at størsteparten af dens brugere

kun vil søge oplysning om, hvad der i dag kan anses for rigsmål, og det kan man også få god besked om ved at se på den distinkte form og – men hvor mange når så langt? – hovedformen. Redaktionen forudser, at mange vil modtage oplysningerne om, hvad de faktisk siger, med nogen vantro (s. 14); det er der ingen tvivl om, og den oplevelse kan være sund.

De brugere, som når lidt længere end til D-formen, vil ikke kunne undgå at bemærke, at der i et betydeligt antal tilfælde ikke gives anden udtaleoplysning end to identiske former med et meget velbegrundet lighedstegn imellem, den første D-formen, den anden hovedformen. En optælling af et lille antal sider viste, at godt 60 % af artiklerne var af denne art. Så højt er gennemsnittet nok ikke i almindelighed, men det er ikke utænkeligt, at ca. halvdelen af SDU's artikler reelt kun giver oplysning om én udtale. Det ville have været muligt i sådanne tilfælde at betjene sig af en enklere fremlæggelsesform, hvorved der kunne have været sparet arbejde, papir og trykssvætte.

Det er let at få øje på andre besparelsesmuligheder. Fx måtte det være muligt at forenkle i tilfælde, hvor forskellen mellem en D-form og den eneste anførte hovedform alene består i, at den sidste kan undergå den slags almindelige, regelmæssige ændringer, som nummerhenvisningerne gør rede for, som fx at D's ['ty'v] udskiftes med ['tyw'] og D's ['ke'ð] med ['keð'], eller at der gennemføres *a*-assimilation.

Ved ikke at inkludere sig på besparelser som de skitserede sikrer redaktionen sig mulighed for visse hårfine distinktioner. Et eksempel: Om homonymerne *helle* 1. interjektion, 2. substantiv (fristed), 3. substantiv (refuge) og 4. verbum (sammenføje) oplyses det ved nummerhenvisning, at de alle har mulighed for *a*-assimilation; men idet *helle* 2. (fristed) noteres med identisk distinkt form og hovedform, ['hælə], hvorimod hovedformen i de andre noteres med stavelse-bærende [l] i stedet for den distinkte forms [ə], tilkendegives det åbenbart, at der efter redaktionens opfattelse er større sandsynlighed for *a*-assimilation i de sidst nævnte hovedformer end i hovedformen af *helle* 2. Måske har redaktionen ret; men pointen er nu spinkel.

De artikler, der i særlig grad vil blive følt som karakteristiske for SDU, er sikkert ikke de netop omtalte, ganske korte, men derimod de artikler, hvor en lang række variantudtaler anføres og bestemmes som mere eller mindre distinkte, mere eller mindre almindelige, tilhørende højsprog eller lavsprog, især forekommende i visse aldersklasser eller i visse dele af landet osv. osv., idet der samtidig med nummerhenvisninger peges på yderligere et antal variantmuligheder. Af tekniske grunde kan pragtstykker af denne art desværre ikke godt citeres her; den interesserede kan imidlertid let finde eksempler, forslagsvis *Berlingske*, *circulær*, *Fredericia*, *mistænkeliggøre*, *rawlplug* og *stededore*.

Selv om der må afstås fra sammenhængende citater, er det svært helt at overvinde fristelsen til at pege på lidt af alt det, man sådan kan sidde og finde i SDU af nyttig forbrugeroplysning og fornøjelige kuriosa i en underholdende blanding.

Man kan fx finde hele 8 danske udtaler af *Balfour* (hvoraf ingen stemmer med de 3 anførte engelske). Der er også forskellige mulige udtaler af *Rimskij-Korsakov*, og det oplyses, hvilke der står russisk nærmest. Om *Gorbatjov* må

man nøjes med at få at vide, at den af de mange opregnede muligheder, der virker mest besnærende, slet ikke står russisk nærmest. Om *Bartok* oplyses, at af de to muligheder står udtalen med hovedtryk på første stavelse nærmest ved ungarsk; ved *Lehár*, der vist har det på samme måde, anføres derimod kun formen med tryk på sidste stavelse, og den er da også ubetinget dominerende, men den med ungarsk formentlig bedst stemmende kan nu høres. M.h.t. det danske navnestof bemærker man med tilfredshed, at *Wadskiær* noteres rigtigt, med ['vas-], men undrer sig over, at *Suhm* kun anføres med udlæsningsudtalen ['su'm], ikke med den genuine form ['sám'], der dog lever i fagkredse.

Og man kan få at vide, at alumnerne på Elers' Kollegium indtil for nylig kaldte deres værelser for ['róm'], og at der på Det kgl. Teater har levet – og måske stadig lever – en tradition for i Genboerne at udtale *mahognibord* med ['ho'njə-], og at Jehovas Vidner oftest udtaler *Harmagedon* med hovedtryk på næstsidste stavelse; og meget, meget mere.

SDU er en righoldig bog.

BØJNING. Regelmæssig bøjning angives kun i tilknytning til opslagsordet: *kamel ... -en -er, fremme ... -ede*; derimod medtages og lydskrives alle uregelmæssige bøjningsformer. Det er et fornuftigt, økonomisk princip, og i de fleste tilfælde gives der på denne måde tilstrækkelig oplysning.

En bestemt finesse kan dog drive brugeren ud på en opdagelsesrejse, der ender i de afsluttende Bøjningsregler. Kun her (og det har han faktisk allerede fået et vink om på forpermens inderside) kan han finde oplysning om betydningen af en apostrof i parentes efter en regelmæssig bøjningsendelse: *øl ... -len⁽¹⁾ -ler⁽²⁾*. Meningen er, at der er stødtilkomst i de pågældende bøjningsformer. Signalet er næsten for diskret (og man skal da holde tungen lige i munden i tilfælde som *gin ... -'en⁽¹⁾*, hvor den sidste apostrof tager sigte på udtalen, den første på ortografien, i øvrigt i modstrid med RO 86). Det ville nok have været en lettelse for brugeren, hvis formerne med stødtilkomst var medtaget og lydskrevet i artiklen. Ved enkelte lejligheder er redaktionen selv nået til denne erkendelse; fx lydskrives bestemt form singularis af *bær, kar, smør, bud, møg* og *møl* og bestemt form både i singularis og pluralis af *par, skud* og *trin*. Vistnok hyppigere bruges kun apostrof-signalet, fx i *føl, kul, spil, tal, bid, kid, spid, flåd, lod*, (et) *brud, behov, drog, rov, skrog*. Ved *fjed* medtages ingen oplysning om stødtilkomst overhovedet. Til gengæld er *tøj* markeret efter begge systemer: stødtilkomst i pluralis angives ved apostrof, mens den stødbærende bestemte form singularis lydskrives. Det kan være lidt svært at få øje på principerne; og det må siges, at den fremstilling, der gives i Bøjningsregler, og den (vakkende) praksis, der er fulgt i selve ordbogen, ikke rigtig arbejder hånd i hånd.

Tilfældet er ikke enestående. Fx fremgår det af reglerne s. 1652f, at præteritumsendelsen *-te* udtales [də] eller, i mindre distinkt tale, [d], og i overensstemmelse hermed anføres begge muligheder – med den mindre distinkte først – under *føre, høre* og *køre*; men under *lære* og *røre* nævnes kun muligheden [də], og at [d] også kan komme på tale, fremgår alene af nummerhenvisningerne. Hvorfor forskellig behandling?

Imperativ af verber på kort vokal efterfulgt af oprindelig ustemt [r] er jo traditionelt stødløse, men kan i yngre sprog få stød, jf. s. 1647, hvor typen repræsenteres af *mærk* og *snork*. På alfabetisk plads behandles de to ord forskelligt: under *mærke* medtages imperativen, både med den ældre og med den yngre form, men under *snorke* siges der intet om imperativ. Linierne bliver ikke meget klarere, hvis et større materiale inddrages. Imperativ med dobbeltmulighed medtages under *sparke* og *styrte*; men hovedreglen synes at være, at den ikke anføres, se fx *dyrke*, *styrke*, *dirke*, *knirke*, *lirke*, *myrde*, *korte*, *starte* og *sværte*.

På visse områder lades brugeren helt i stikken. Der ofres mange ord på de såkaldt sprogstridige imperativer s. 1647-49, men hverken her eller på alfabetisk plads får brugeren at vide, hvad han da skal gøre, hvis han partout vil danne imperativer til fx *dundre*, *entre*, *hindre*, *juble*, *klatre* eller *åbne*. Et andet forhold, der erfaringsmæssigt kan volde kvaler, er bestemt form pluralis af engelske substantiver, der i ubestemt form pluralis kan (og evt. kun kan) få bøjningsendelsen -s. Forholdet tangeres på s. 1645, men af gode grunde ikke således, at der deraf kan udledes faste regler. Det er med andre ord et forhold, der i hvert enkelt tilfælde må behandles på alfabetisk plads; det sker da også ved *check*, men fx ikke ved *chip* 'integreret kredsløb', *gag*, *jeep* og *show*.

Til gengæld giver bøjningsreglerne grundig vejledning m.h.t. dannelse af bestemt form pluralis af neutrale substantiver, der ikke får tilføjet nogen endelse i ubestemt form pluralis, fx *sus*. Forholdet er ganske uproblematisk, i al fald så længe man ikke har læst udredningen på s. 1644. Den bør citeres: »Man kan altså danne bestemt form pluralis ved først at danne den bestemte form singularis på *n* som disse ord ville have haft hvis de havde været fælleskønsord; denne form dannes på grundlag af ubestemt pluralis. Derefter tilføjes *ɹ̥ə*«. På en eller anden måde minder denne opskrift om den bekendte historie om tossen, der klarede regnestykket 4×10 ved at sige 3×13 og lægge 1 til.

I det hele må afsnittet Bøjningsregler i denne sammenhæng nærmest karakteriseres som skønne, spildte kræfter. Der skal da nok være en og anden hengiven ørefonetiker, som kan have en – selvsagt legitim – faglig interesse i fx at få fastslået, at bestemt form singularis af *skuffe* ender på stavelsesbærende stemt labiodental nasal, såkaldt »overbids-*m*«, der imidlertid er mindre distinkt og oftest fortrænges af stavelsesbærende *n* (s. 1636). Men hovedparten af brugerne kan ikke hente megen vejledning her. De ville have været bedre tjent med en redegørelse, der ikke var så utrolig detaljeret og navnlig så snævert fonetisk orienteret, men i stedet opererede med fonematiske betragtninger; den ville kunne give dem et overblik, som i øvrigt mindede kraftigt om noget, de var fortrolige med i forvejen.

m.m. Artiklerne kan rumme slutkommentarer af meget blandet art. Redaktionen forsikrer, at sådanne slutkommentarer, hvor vidtløftige de end kan være, aldrig rummer ikke-fonetiske oplysninger for deres egen skyld, »men kun som nødvendigt supplement til artiklen« (s. 31). Det skal man ikke tro for meget på. Rigtig nok findes der adskillige eksempler på, at slutkommentaren kaster værdifuldt sidelys ind over udtaleangivelsen, se fx *fremmedordbog*. Men oplysninger om, hvor en *esepige* hørte hjemme, og hvad hun beskæftigede sig med, eller

hvad TASS står for, kan ikke betegnes som nødvendige supplementer til udtaleangivelser – uanset hvor morsomme, oplysende og spændende de så i øvrigt kan være.

Ikke mindst i disse slutkommentarer har man anledning til at bemærke, at redaktørerne lægger vægt på at forklare sig i et læseligt sprog, fx uden anvendelse af mange forkortelser, der erfaringsmæssigt godt kan gøre livet surt for en bruger. Det skal de på sin vis roses for, men desværre kan deres menneskekærlige holdning undertiden føre til en snakkesalighed, som ikke er nogen dyd, og prioriteringen af det ligefremme over for det stramt disciplinerede kan resultere i delvis svært forståelig jappesyntaks, se fx den nederste del af højre spalte på s. 335. I øvrigt er forkortelser ikke nødvendigvis mindre læselige end det fuldt udskrevne, hvis der i virkeligheden er tale om komprimeret formelsprog, således som det bl.a. er tilfældet under *centrum*, hvor det om pluralis *centra* hedder »(findes meget sjældent hos H)«; meningen er ikke, som man let kunne tro, at formen er sjælden hos højsprogtalende (underforstået: hvorimod den er almindelig hos andre), men at formen kun findes hos højsprogtalende og også blandt dem er sjælden, hvilket kunne have været sagt klart ved fx »kun H, sj.«. Visse ideligt gentagne karakteristikker ligefrem skriger efter at blive afløst af forkortelser; på s. 700f bruges således *meget distinkt* 3 gange, *mere distinkt* 10 gange, og – da det jo drejer sig om dansk – *mindre distinkt* 35 gange, og det tyder på et behov for forkortelser. I anden sammenhæng distancerer redaktionen sig fra en tradition, der er bestemt af »ordbogsøkonomi« (s. 27); men en ordbogsøkonomi, der dels giver pladsbesparelse, dels gør det lettere hurtigt at danne sig et overblik, er nu ikke entydigt af det onde. –

Om bogens udstyr er kun godt at sige: godt opslag, sympatisk papir, klart tryk, velgennemtænkt brug af typografiske virkemidler. At det har kunnet lade sig gøre at fremstille de virtuostnumre af komplekse lydskrifttegn, der især findes i udenværkerne, er dybt imponerende; se fx § 5 (s. 1591): nasaleret, lukket, tilbagetrukket α med større læberunding end normalt, eller § 19 (s. 1593): et mikroskopisk *i* stablet oven på et stavelses- og stødbærende δ ; eller nyd transskriptionen af *Tøjhusmuseet* i § 21 (s. 1594) – kræs for de indviede! En let forvirrende ejendommelighed er, at der aldrig bruges punktum efter et lydtegn, selv om det afslutter en sætning eller en periode. Da komma og semikolon anvendes i normal udstrækning, også efter lydtegn, skyldes punktløsheden næppe tekniske vanskeligheder, men snarere ønsket om at undgå en mulig misforståelse, nemlig den, at der markeres halvlængde. En endnu ikke afsluttet optælling tyder på, at der på denne konto mangler ca. 1 million punktummer, 9 af dem fx i Nr. 12 (s. 1577).

Korrekturlæsningen har været fremragende. Der er så forsvindende få fejl i teksten, at det ville være uartigt at nævne eksempler.

Folkene bag SDU er knagende dygtige, ingen tvivl om det; og de har øvet en bedrift, som de fortjener varm tak for. Der er i SDU nedlagt megen lærdom og omfattende viden og en overvældende fylde af iagttagelser. Det vil ikke være nogen overraskelse, hvis værket i disse henseender viser sig at være uden side-stykke inden for den samlede bestand af udtaleordbøger.

Den kritik, som ikke desto mindre nu og da er kommet til udtryk i det foregående, sætter ikke spørgsmålstegn ved redaktørernes fonetiske kompetence og deres kendskab til dansk udtale, men går udelukkende på det forhold, at deres leksikografiske professionalisme lader lidt tilbage at ønske. De påviste svagheder er ikke fatale, men nok en smule ærgerlige, fordi de kan påføre brugeren unødigt ekstra besvær eller i værste fald forholde ham nogle oplysninger, som han kunne forvente at få.

Poul Lindegård Hjorth

Bergstrøm-Nielsen, Henning; Henrik Lange og Henry Verner Larsen. Redaktionelle medarbejdere: Anton Andresen, Peter Jürgensen og Hans-Otto Rosenbohm: Dansk-tysk ordbog, 1. udg., 1. opl., Munksgaards forlag, 1991 København, 1237 s., 695,- kr.

Egentlig har der altid været aktuelt behov for en stor dansk-tysk ordbog. Den, der var kommet ud over de »røde ordbøgers« stadiet og opdagede, at der fandtes mere end een gengivelse for mange danske ord, kunne hidtil kun gribe til en tysk-tysk ordbog som f.eks. *Wahrig* eller *Duden*. Ofte opdagede man her, at den fremmedsprogede ordbog dog krævede for store forudsætninger, og at man derfor alligevel ikke kunne finde det rigtige ord. De forskellige danske specialordbøger som Gubbas *juridiske ordbøger*, Fryds *regnskabsordbog* eller Poulsens *handelsordbog* er for specielle til den alment interesserede tyskkyndiges behov. En nyudkommet stor dansk-tysk ordbog ønsker at afhjælpe denne mangel.

Ordbogen har en meget bred målgruppe; lige fra den, der har et vist grundkendskab til tysk, til den, der med et mere omfattende kendskab til sproget ønsker at gøre sig forståelig på tysk (sml. forordet s. 7).

Ifølge ordbogens selvforståelse er objektet det danske standardsprog:

dvs. det sprog, der i skrift og tale på forskellige stilmiveauer regnes for det normative, for det sprog, der bruges og forstås af de allerfleste danskere. Hertil hører i en vis udstrækning tillige ikke blot ord og udtryk fra velkendte fagområder [scil.], men også nye ord, danske såvel som fremmede [scil.] (sml. vejledning s. 1216).

Det er en glimrende definition, men lad os i det følgende se, om den praktiseres i redaktionens valg af ordstof. Væsentligt for en anmeldelse må være at vurdere, om ordbogen gengiver et tysk sprog, der ækvivalerer med det nævnte danske standardsprog.

Ordbogen er resultatet af et mangeårigt initiativ, der har sine rødder i J. J. Siegler's *Dansk-tysk ordbog*, 1953 København. En stor medarbejderstab med rig erfaring inden for tyskundervisning på flere niveauer og sprogforskning i Danmark har stået bag. Derudover er der flere tyske native speakere blandt redaktørerne. Herunder også flere med dansk og tysk pædagogisk baggrund.

En så ambitiøst konciperet dansk-tysk ordbog må derfor primært tage hensyn til de brugere, der ikke selv kan bedømme den fremmedsproglige gengivelse. Derfor må ordbogen være tilforladelig og overordentlig præcis og tillige være baseret på et enkelt og overskueligt ordningssystem.

Tre aspekter gør en sådan stor aktuel beskrivelse af det danske sprog i forhold til et andet nutidssprog interessant for læserne.

For det første skal fremhæves bogens metode. Udover ordbogens 100.000 opslagsord og op imod 53.000 udtryk og vendinger indeholder ordbogen en kortfattet såvel som en udførlig brugervejledning; en grundig behandling af de vigtigste tyske retskrivningsregler; en liste over stærkt bøjede og uregelmæssige svage verber og et stikordsregister. Sidstnævnte er en nyttig vejviser til de forskellige vejvisere i den store ordbog. De praktiske henvisninger til hoved- og underafsnit letter brugen.

Det siger sig selv at ordbogen er baseret på computerlister. Hvordan skulle man ellers i vore dage kunne fremstille en så omfattende fortegnelse på så relativt kort tid.

Heldigvis er computerteknikken efterhånden så fuldkommen, at den forstyrrende teknik forsvinder bag det tiltalende tryk. Derfor er bogen læsevenlig.

I den kortfattede brugervejledning (s. 8-13) gives en række praktiske vink til ordbogens brug. Disse giver meget knap god besked om ordbogens praktiske brug. For mange brugere er denne indledning tilstrækkelig, idet man hurtigt kan finde sig tilrette med ordbogens system.

Den udførlige brugervejledning i slutningen af bogen (s. 1216-1219) giver nyttige forklaringer af ordningsprincippet med mange eksempler. Ordbogens forbillende i systematisk henseende er Blinkenberg/Højbyes standardværk: *Dansk-fransk Ordbog*. Den foreliggende ordbog indeholder et stort antal opslagsord. De ca. 63.000 hovedopslagsord forklares ved yderligere underopslagsord, der består af 38.000 sammensætninger og afledninger. Dertil kommer 53.000 udtryk og vendinger. Som man ser, indeholder ordbogen et righoldigt udvalg af sproget. Man kan nemt vænne sig til ordningsprincippet, fordi opslagsordene fremhæves grafisk. De tryktekniske fremhævelser gør den daglige brug nemmere, idet hovedopslagsord trykkes fedt. De forskellige bibetydninger antydes med kursiv, sml.: »bortvise (nægte adgang) abweisen; (udelukke) verweisen; [scil.] (fra universitetet, også) relegieren; (sport) verweisen.«

Herefter anføres så de gængse udtryk fra adskillige fagsprog, der har fundet optagelse i »standardsproget« (sml. s. 1216) og nye ord. For den daglige brug er det overordentligt nyttigt, at det relevante fagsprog er markeret lige bagefter, samt at produktive nyskabelser også er taget med. Neologismer er taget med i begrænset omfang. D.v.s. at ord og betegnelser fra det aktuelle avissprog ikke har fundet optagelse i ordbogen. Det er fornuftigt, for mange af disse ad hoc skabelser går jo i glemmebogen allerede sæsonen efter (sml. de løbende lister i *Nyt fra Sprognævnet* og *Hvem Hvad Hvor*).

Den der er interesseret i udtalen af tyske ord bliver heller ikke ladt i stikken, for den kortfattede brugervejledning indeholder en række udtaleregler (s. 8) og en udførlig dansk/tysk kontrastiv beskrivelse af bogstavværdien (s. 10-13). Brugeren kan her starte fra den velkendte danske lyd (såfremt den eksisterer) eller

gå ud fra den lyd, man kender på tysk. Her er det vigtigt at fremhæve, at ordbogen går frem efter praktiske hensyn og fremfører 6-10 eksempler pr. lyd. Denne vejledning er vel tilegnet den knapt så avancerede sproglev.

Ydermere er det positivt at påpege, at ordbogen indeholder en længere udredning af tysk udtale og betoning (s. 1220-1225). Denne er vel beregnet for den avancerede bruger eller for sprogmanden, derfor indeholder den adskillige fagord fra fonetikken – der dog forklares hen ad vejen. Man kunne måske her kritisere, at ordbogens vejledning udjævner og forenkler det, der i virkeligheden er mere kompliceret i de to sprogs udtale. Der angives for eksempel således kun en tysk udtale af bogstavet a og af bogstavet r, fordi dette modsvares »de gængse tyske udtaleordbøger« (s. 1220, ordbogens fremhævninger). Hvad ordbogen her forklarer, er så absolut minimum, og man kunne ønske sig yderligere differentiering. På den anden side er den praktiske anvendelighed i højsædet, og det må anses for tilstrækkeligt for »normale« brugere. Den, der vil vide mere, kan jo ty til faglitteratur.

Det andet aspekt, der her skal undersøges nærmere, er dansk i kontakt med tysk. Det bør ses i nær kontakt med det tredje aspekt, der består i den kendsgerning, at det udvalgte danske ordforråd i en så stor ny fremmedsprogsordbog må anses for interessant også for den danske leksikografi. Ganske vist er vi ude af den sprogperiode, hvori tysk var det væsentligste långivende sprog i dansk sproghistorie (sml. Riber Petersen: *Nye ord i dansk*, 1984 København, s. 616). Men kontaktlingvistisk set giver ordbogen rigt materiale til en sammenligning af moderne dansk med det moderne tyske standardsprog. Dog halter denne sammenligning, idet vi på den ene side har en næsten dækkende gengivelse af moderne standarddansk, for ordbogens redaktion har excerperet adskillige danske centrale ordbøger såsom: *Retskrivningsordbogen* 1986, *Nudansk ordbog* og Riber Petersens nyordsfortegnelse, og man kan derfor ikke klandre ordbogens forfattere for ikke at have været aktuelle og ikke orienteret efter rigssprogsnormen. Man finder derfor adskillige ord, der ellers ikke er kendt på tysk, såsom: kronesækning, ø-lejr og hybridnet. Disse ords udelukkende danske betydning markeres med: (DK) og gengives adækvat med omskrivninger. På tysk derimod eksisterer en overvægt af nord- og vesttyske idiom. Ikke fordi redaktionen har excerperet få tyske ordbøger. Nej, tværtimod har man anvendt de væsentligste og mest anerkendte tyske sprogbeskrivelser såvel som nye og ældre ordbøger, leksika og specialordbøger.

Ordbogens styrke er ikke kun dens store omfang af opslagsord alene. Hertil kommer, at ordbogen har en fortrinlig præcis gengivelse af danske talemåder og fraser på samtidstysk. Til de bedste eksempler herpå hører ganske afgjort ordfelterne kaffe, øl og te. Her forefindes på dansk adskillige udtryk og vendinger, der ikke kan gengives direkte på tysk. Her forefinder man ækvivalente gengivelser på standardtysk. Her hører ordfelterne for træffe og ramme også til de bedste.

Det kan dog mærkes, at redaktionen har lagt vægten på at gengive det vesttyske kultur- og sprogsystem, idet østtyske eller østrigske og svejtsiske idiom og betegnelser kun optræder meget sporadisk (sml. f.eks. dreng). Dette udvalg er gjort bevidst: »Derimod findes dialektord [scil.] kun undtagelsesvist som op-

slagsord« (sml. s. 1216). Denne prioritering er kritisabel, for nok er Vesttyskland Danmarks nabo, men dermed er ikke sagt, at »ordbogens brugere« kun må forventes at komme i kontakt med vesttyske idiommer – også på standardtysk: »Ordbogens informationer tager sigte på det, *bruger*en forventes at finde, [scil.]« (vejl. s. 1216). Lokalidiomerne fører i Tyskland ikke en så hensygnende – eller rettere uddøende – tilværelse som i Danmark. Derfor er det berettiget i en vis grad at tage hensyn til dem.

De østrigske og svejtsiske idiommer har deres berettigelse p.gr.a. status som nationalsprog. Her burde fremtidige oplag nok tage særlige hensyn. På den anden side kan man begå sig med ordbogen i de tysksprogede områder og bare en rimelig hensyntagen til de nævnte idiommer ville nok sprænge bogens rammer.

Men ordbogen burde nok tage flere sydtyske idiommer med, f.eks. er den sydtyske bekræftelse »freilich« ikke taget med under »naturligvis« eller »sikkert«. Man har heller ikke taget »die (!) Maß« som betegnelse for »en bajer/fadøl/øl« med. Også søger man forgæves efter »Smankerl« som sydtysk idiom for »lækerbisk«.

Angående de såkaldte »DDR-ord« (forordet s. 7) må man nok, som den aktuelle stemning i det forhenværende DDR er, regne med, at man dér af hensyn til den egne identitet ikke kan og vil ryste 40 års sprogudvikling og kulturkontakt med Østeuropa af sig. Selvfølgelig kan man regne med, at hovedparten af arbejder- og bondestatens parti-kinesisk hurtigt dør ud (sml. Kaderoffizier, Parteihochschule, Arbeiterbrigade o.s.v.), fordi ingen vil bruge disse »Wörter des Unmenschen«. Men betegnelser fra privatsfæren er den del af østtysk identitet, som man i Østtyskland ikke vil opgive. Her tænker jeg på ord som:

Lecki: slikkepind = vesttysk: Lolli, ordbog: ÷, Dauerlutscher +.

Broiler: grillstegt kylling = vesttysk: Brathänchen, ordbog: +.

Datscha: kolonihavehus = vesttysk: Schrebergarten/Kleingarten, ordbog: +.

Ossi: østtysker, ordbog: +, desuden forefindes modordet: »Wessi«. Begge ord ser ud til at blive og er ikke kun aktuelle ord fra tiden omkring DDR's opløsning (sml. min artikel i Weekendavisen »Er DDR det, det var?« fra 7.12.1990). Derimod kan man nok regne med, at »DDR-ord« som »Plaste«, vesttysk: »Plastic« og »Traktorist«, vesttysk: »Traktorfahrer / Treckerfahrer« (begge: ordbog +) i takt med den teknologiske hensygnen af østtyske produkter vil dø ud.

Hvad angår det kulturelle indhold (såkaldt »Landeskunde«), kan det siges om et så centralt delsprog af standardsproget som det juridiske fagsprog, at dette dækkes i fyldestgørende udstrækning.

Den, der vil vide, hvordan domstole og dommers domæne ser ud på tysk, har tilforladelige lemmata. Men området anke / kære er ikke korrekt gengivet, idet der ikke tages hensyn til den tredelte jurisdiktion (Amtsgericht / Landgericht – Oberlandesgericht – Bundesgerichtshof). Henvisninger til specialdomstolene ville nok sprænge rammerne. Derimod er de forvaltningstekniske udtryk ikke særligt præcise. Den, der vil vide, hvad et amt og en amtsborgmester hedder, og hvad man kalder en anke eller en kære af en forvaltningsafgørelse på tysk, er ikke godt kørende, idet disse ords gengivelser ikke er dækkende for betegnelserne i Forbundsrepublikkens delstater. Det kan ikke anses for væren-

de tilstrækkeligt kun at gengive disse med betegnelser fra de nordtyske forbundslande. Det drejer sig her ikke om et ønske om intensiv beskæftigelse med disse specialområder, men bare om et ønske om tilforladelig behandling af de ord, der findes i standardsproget. Da man i Tyskland fører flere processer end i Danmark, er det klart, at det juridiske fagsprog i en vis grad hører til standardsproget.

Angående titler har ordbogens redaktion gjort sig stor umage med at gengive danske titler på tysk. Her har medarbejderstabens danske og tyske sammensætning utvivlsomt været til stor hjælp. Titlerne gengives korrekt, og de titler og embeder, som er uoversættelige, fordi skole- og forvaltningssystemet er anderledes, bliver omskrevet til noget, som en evt. tysk læser virkelig kan forestille sig noget ved, sml. hertil f.eks. skolenavn, skolecentral, adjunkt, fuldmægtig.

Ordbogen har nu i adskillige uger været min daglige følgesvend, og jeg har ofte konsulteret den for at se, om den lever op til sit selvsatte mål som den store dansk-tyske ordbog over standardsprogene. Kun sjældent er jeg blevet ladt i stikken af ordbogen. Jeg kan derfor konkludere, at den dækker moderne dansk standardsprog omfattende og præcist. Det omfattede tyske standardsprog er korrekt og dækker selv avancerede brugeres behov.

De få anførte lemmata, der kunne diskuteres, gengiver i regelen daglig tale eller slang, sml. f.eks. lexemerne for drikke, snakke. Ikke fordi de anførte gengivelser er forkerte, men fordi det ofte ikke er nok at anføre een gengivelse i de såkaldte underopslagsord. Forskellen imellem de regionale idiommer i Tyskland er større end i Danmark, og der findes en større gruppe af regionale betegnelser i standardsproget. Kommende oplag bør nok tage hensyn til dette aspekt og ikke kun til de såkaldte »DDR-ord«.

Positivt er ikke kun bogens volumen, der omfatter alle udtryk fra *Retskrivningsordbogen* 1986 og dertil adskillige andre. Dertil kommer, at bogen præcist gengiver et stort antal af dansk standardsprogs fraser og stående udtryk. Dette er rosværdigt ikke blot på grund af det hidtil usete store omfang i een ordbog, men også på grund af præcisionen. Dette aspekt er mere omfattende bearbejdet end i andre nordisk-tyske ordbøger, som f.eks. Hustad: *Stor norsk-tysk ordbok*, 1984 Oslo etc.

Sammenfattende kan siges, at ordbogen er et omfattende, præcist og ordentligt værk, der er let at bruge i dagligdagen, men også en tilforladelig rådgiver i sværere sproglige situationer. Man kunne ønske sig, at der fandtes en tysk-dansk pendant til den store dansk-tyske ordbog på et lignende højt niveau. Den kunne dække et behov hos tysk-danske oversættere og hos det stigende antal dansk-studerende i det tysksprogede område.

Lars H. Eriksen

Henning Bergenholtz: FREKVENSORDBOG baseret på danske romaner, ugeblade og aviser 1987-1988, Handelshøjskolen i Århus, 1989, ISBN 87-983296-1-8, to bind: 1589 sider plus 26 upaginerede sider; Henning Bergenholtz: Dansk Frekvensordbog Baseret på danske romaner, ugeblade og aviser 1987-1990, G. E. C. Gads Forlag, København 1992, XX s. + 1445 s. 995 kr.

Ved Handelshøjskolen i Århus er der i de senere år blevet opbygget korpora af danske tekster under ledelse af Henning Bergenholtz. Der er indsamlet én million løbende ord fra hvert af årene 1987-1990, fordelt med halvdelen på nyudgivne roman- og novelletekster, en fjerdedel på avistekster og en fjerdedel på ugebladstekster. Det er disse korpora, der danner materialet for de to frekvensordbøger, som skal omtales her. Som det fremgår af bøgernes titler bygger *Frekvensordbog* 1989 (herefter HB89) på halvdelen af materialet, tekstprøver på to millioner ord fra 1987 og 1988, og *Dansk Frekvensordbog* 1992 (herefter HB92) på hele materialet, tekstprøver på godt fire millioner ord fra årene 1987, 1988, 1989 og 1990. I indledningen til HB92 redegøres der for udvælgelsen af materiale. Her fremhæves det, at man ikke kan sammensætte korpora, der er repræsentative for et helt sprog. Bergenholtz foretrækker i stedet at opbygge, hvad han med henvisning til tyske korpusovervejelser kalder et »eksemplarisk korpus«. I andre ordhyppighedsundersøgelser (Maegaard og Ruus 1981a, 1981b og 1986) har man arbejdet med repræsentative udsnit af forskellige slags dansk sprog. Fra de fem tekstarter romaner, børnebøger, aviser, ugeblade og fagblade er udtaget 1000 tekstprøver à 250 ord dvs. 250.000 ord pr. tekststart. Når man udarbejder ordlister på basis af repræsentative udsnit, kan man statistisk beregne, hvor stor en sandsynlighed der er for, at ord med et bestemt forekomsttal vil optræde på andre ordlister fremstillet på basis af et andet materiale udtaget og behandlet efter de samme principper. Man får hermed et mål for ords hyppighed i tekstarten generelt, ikke kun i det undersøgte materiale. Når man arbejder med et eksemplarisk korpus, må de beregnede forekomsttal opfattes som mål for hyppigheden i den samling tekster, der er udvalgt som gode eksempler på det undersøgte sprog. I Bergenholtz' korpus indgår roman- og novelletekster med dobbelt så stor vægt som avistekster og ugebladstekster, og det fremhæves, at roman- og novelleteksterne er udvalgt fra nyudgivne bøger af danske forfattere i de pågældende år; begge disse faktorer skulle bidrage til at give tekster, der er gode eksempler på dansk sprog. For at det også skal være muligt at udføre tekstlingvistiske undersøgelser i korpus lader Bergenholtz de enkelte tekstprøver bestå af så vidt muligt sammenhængende tekst, gerne et kapitel, på ca. 5000 ord. Der bliver altså 800 tekstprøver: 400 fra roman- og novelletekster og 200 tekstprøver fra hver af tekstarterne aviser og ugeblade. Den store tekstprøvestørrelse har den effekt, at ret pæne forekomsttal for enkeltord kan stamme fra kun én tekst. For de 200 tekstprøver fra aviser og ugeblade har det dog ikke været muligt at finde så lange sammenhængende enkeltudsnit. Det kan man se af specifikationen af de 100 avis- og ugebladsprøver fra 1987 og 1988, som anføres bagest i HB89. Tekstprøverne fra disse tekstarter er altså sammensat af flere mindre tekster, hvad der giver mu-

lighed for omtale af flere forskellige emner og dermed for registreringen af flere forskellige ord.

Korpusmaterialet er gjort maskinlæsbart dels ved optisk registrering, dels ved indtastning. Opdeling af tekstprøverne i ord og optælling af forekomster er foretaget med edb. Da der ikke findes generelle metoder til at få computere til at forstå tekster og dermed genkende ord i deres forskellige funktioner, vil tallene for alle flertydige ord i ordoptællinger foretaget med edb gælde for samtlige ordets funktioner, f.eks. dækker tallene for ordet *arbejder* (195 i aviser, 204 i blade og 111 i bøger (HB92 s. 56)) sikkert både over forekomster af verbet, *hun arbejder*, et substantiv i singularis, *en arbejder*, og et substantiv i pluralis, *en række arbejder*.

For at minimere disse homografproblemer har Bergenholtz valgt en ret typografianær orddefinition. Den eneste rensning, der er foretaget af de tegnstrengene, der opstår, når en tekst deles ved ordmellemlinjer, er fjernelse af tegn i begyndelsen og slutningen af ordet; undtaget er dog forkortelser, som beholder deres punktum. Tilsvarende bevares en streg i slutningen af et ord, når den er forkortelse for et udeladt andetled f.eks. *økonomi-* fra *økonomi-* og *budgetminister*; i disse tilfælde virker den anvendte algoritme dog ikke altid tilfredsstillende, hvad ord som *byggeog*, *lønog* og *industriog* bevidner. Der foretages altså ingen normalisering af store og små bogstaver. Denne strategi redder navne som *Sten*, *Anker* og *Lise* fra at blive slået sammen med de appellativer, som de falder sammen med, hvis de skrives med lille, men strategien har den store ulempe, at masser af ord optræder i to eller tre ortografiske former med hvert sit forekomsttal og en del ord med endnu flere ortografiske varianter: f.eks. *DOBBELTMORAL 2*, *Dobbeltmoral 2*, *dobbeltmoral 11*, *HVILKEN 1*, *Hvilken 66*, *hvilken 286*, *LAND 1*, *Land 28*, *land 659*, *land- 3*, *MILL 1*, *MILL. 1*, *Mill 1*, *mill 5*, *mill. 245*, og utallige andre.

Når en ordbog bærer titlen frekvensordbog, forventer man at finde de hyppige ord i de undersøgte data opført i ordbogen på en måde, så man let kan finde rundt i dem. I Bergenholtz' to ordbøger opfyldes denne forventning kun delvis. Man finder i slutningen af de to bøger de godt 5000 hyppigste ord opstillet på ranglister ordnet efter faldende forekomsttal med angivelse af ordenes relative frekvens, dvs. oplysning om, hvor stor en procentdel af data det enkelte ord dækker. For at undersøge, om et ord er med på en rangliste, har man brug for en alfabetisk nøgle. Hvis man sammenligner de to ranglister ved at undersøge, hvor ordene *omkring*, *mine* og *børn* fra HB92 optræder i ranglisten i HB89, må man slå op i den alfabetiske del af HB89 og der finde, at de har forekomsttallene 1027 (*omkring*), 1065 (*mine*) og 945 (*børn*). Når man dernæst søger disse forekomsttal i ranglisten i HB89, finder man, at de svarer til følgende relative frekvenser *omkring*: 0,050, *mine*: 0,052 og *børn*: 0,046. I HB92 har alle tre ord en relativ frekvens på 0,050. Der er altså pæn overensstemmelse mellem listerne på dette punkt.

Ved brugen af den alfabetiske liste konstaterer man, at mens ranglisterne fylder henholdsvis 37 s. (HB92) og 28 s. (HB89), optager den alfabetiske del af ordbogen 1406 s. i HB92 og 1555 s. i HB89. Forfatteren har nemlig valgt at bringe alle ord i materialet med deres forekomsttal uden hensyn til, om dette er stort eller lille.

Når man optæller ordforekomster i en tekstsamling, optræder omkring halvdelen af ordene kun én gang. Det er klart, at ord, der kun forekommer én eller nogle få gange i en datasamling på flere millioner løbende ord, ikke er hyppige i denne tekstsamling og derfor ikke hører hjemme i en frekvensordbog. Bergenholtz' begrundelse for at medtage alle ordformer synes at være, at har man registreret et ord én gang, ved man, at det faktisk findes (HB92, s. XVI). Hvis denne påstand skulle holde, måtte man have ønsket sig en væsentlig bedre korrekturlæsning. I den stikprøve på ca. otte sider, som jeg har gennemgået, har jeg registreret mere end én åbenlys trykfejl pr. side, og det drejer sig om trykfejl af en type, som næppe kan tilskrives tekstforfatterens staveukyndighed f.eks. *øjenenvipper* for *øjenvipper*, *Østeuorpa* for *Østeuropa*, *øvelsei* for *øvelse i*.

Trykningen af alle ord uden hensyn til hyppighed og den anvendte orddefinition, der som vist ovenfor øger ordantallet betragteligt, gør den alfabetiske del af ordbøgerne meget uoverskuelig. De højfrekvente ord drukner i de lavfrekvente.

Mens ranglisterne i de to ordbøger indeholder den samme type oplysninger, gives der noget forskelligartede taloplysninger i den alfabetiske del i de to bøger. I HB89, der bygger på ca. 2 mill. løbende ord, anføres for hvert fundet ord dels dets samlede forekomsttal i alle de tre tekstarter: aviser, ugeblade og romaner, dels anføres i seks kolonner ordets forekomsttal i de tre tekstarter i hvert af de to år 1987 og 1988. I HB92, der bygger på godt 4 mill. løbende ord, anføres for hvert ord dets samlede forekomsttal i hele materialet, desuden anføres i tre kolonner ordets samlede forekomsttal i de tre tekstarter.

Når man vil bedømme, hvor almindeligt et ord er, må man dels se på størrelsen af ordets forekomsttal, dels se på dets spredning dvs. på, hvor mange forskellige tekster ordet forekommer i. Her har taloplysningerne i HB89 et klart fortrin for oplysningerne i HB92. I HB89 kan man studere ordenes spredning både på tekstarter og på år. Ydermere giver kolonnerne for ugeblade og aviser for hvert af årene 1987 og 1988 forekomstoplysninger, der er baseret på en datamængde af samme størrelse som den tilsvarende tekststart hos Mægaard og Ruus. Det gør det muligt at sammenligne de absolutte tal direkte fra de to undersøgelser. For de forskelle man registrerer mellem resultaterne i de to undersøgelser, må man så overveje, hvilke der skyldes, at tekstprøverne er udtaget efter noget forskellige principper, og hvilke der rent faktisk afspejler tidsforskellen i tekstmaterialet. Materialet til HB89 er mellem 13 og 18 år yngre end Mægaard og Ruus'. I HB92 kan man kun studere spredning på de tre tekstarter, ikke på de forskellige år, og materialets omfang i de enkelte tekstarter tillader ikke sammenligning med Mægaard og Ruus' undersøgelser.

Som nævnt er HB92 baseret på dobbelt så store tekstmængder som HB89. For at få en mere konkret forestilling om, hvad denne dataøgning betyder, har jeg foretaget to stikprøvesammenligninger, én for de hyppigste ord og én for de mindre hyppige ord. For de to ranglister har jeg sammenlignet ordinventar og rækkefølge for de hyppigste 200 ord. Det er en almindelig erfaring, at inventaret blandt de hyppigste ord er næsten ens for forskellige almensproglige skriftsprogsgenrer, mens ordenes rækkefølge varierer afhængigt af tekstarten. De

hyppigste ord fra Bergenholtz' optællinger svarer meget pænt til andre optællingers, man kan f.eks. sammenligne med toppen af ranglisterne fra Maegaard og Ruus (Ruus 1991, s. 164). Man må dog bemærke, at Bergenholtz' orddefinition gør, at mange af ordene optræder i to ortografiske varianter; i ranglisten i HB89 er godt 5 % af ordene ortografiske varianter.

Når man sammenligner de to HB-ranglister viser det sig, at ordenes rækkefølge er næsten den samme i de to lister, forskellen ligger kun i antal forekomster, som er ca. fordoblet i HB92. Det ser altså ikke ud til, at man får nye eller andre oplysninger om de meget hyppige ord ved at fordoble materialet.

For at belyse de mindre hyppige ord har jeg udført en anden stikprøveundersøgelse. Jeg har gennemgået et helt bogstav i den alfabetiske del af de to ordbøger og registreret tilvæksten i HB92 i forhold til HB89. Jeg har valgt et af de mindre bogstaver, nemlig ø, der er repræsenteret af 600 ord i HB89 og af 976 ord i HB92. Det er en forøgelse på godt 50 %, hvad der svarer pænt til forholdet mellem det totale antal forskellige ord i de to bøger, nemlig 116.569 ord i HB89 og 182.860 i HB92. Af de i HB92 tilkomne 376 ord har ca. 77 % forekomsttallet 1, og kun 5 % forekommer over 3 gange. Blandt de lavfrekvente ord er ca. 25 % ortografiske varianter af allerede registrerede ord dvs. skrivemåder med en anden fordeling af små og store bogstaver eller bindestreger, ca. 30 % er bøjningsformer af allerede registrerede ord. De 5 % ord med et forekomsttal på over 3 fordeler sig på proprier f.eks. *Ørsholt*, *Østlolland*, på ortografiske varianter af allerede registrerede ord f.eks. *østrig*, *Øverste*, på bøjningsformer af allerede registrerede ord f.eks. *ørkenens* til *ørken*, *ølkasser* til *ølkasserne*, desuden finder vi to ord på grænsen til proprier: *Østblokken* og *Østlandene* og et enkelt nyt appellativ: *øko-mærkning*. Hvis man er interesseret i frekvente appellativer, giver denne stikprøveundersøgelse altså kun håb om et enkelt nyt pr. 600 ord ved at gå fra HB89 til HB92 med det fordoblede datagrundlag.

HB89 giver de mest differentierede taloplysninger, og disse oplysninger bygger for aviser og ugeblades vedkommende på datamængder, der er sammenlignelige med Maegaard og Ruus' optællinger baseret på tekstprøver fra 1970-74. For sprogbrugere med interesse for danske ordfrekvenser generelt er den tryk-tekneteknisk mere primitive *Frekvensordbog* fra 1989 derfor at foretrække frem for *Dansk Frekvensordbog* 1992.

Litteratur

Bente Maegaard og Hanne Ruus 1981a: *Hyppige Ord i Danske Børnebøger*, Gyldendal; 13 ark.

Bente Maegaard og Hanne Ruus 1981b: *Hyppige Ord i Danske Romaner*, Gyldendal; 15 ark.

Bente Maegaard og Hanne Ruus 1986: *Hyppige Ord i Danske Aviser, Ugeblade og Fagblade*, Gyldendal; bd. 1-2, 491 pp. og 301 pp.

Hanne Ruus 1991: Fælles danske ord, i *Auditorium X, Dansk før, nu – og i fremtiden?*, red. af Erik Hansen, Inge Lise Petersen, Ib Poulsen, Forlaget Amanda, s. 158-180.

Hanne Ruus

Frans Gregersen: Sociolingvistikens (u)mulighed. Videnskabshistoriske studier i Ferdinand de Saussures og Louis Hjelmslevs strukturalistiske sprogteorier, bind 1 og 2 (364 + 316 sider). Tiderne Skifter 1991.

Frans Gregersens disputats er opdelt i fire dele, første del om Ferdinand de Saussure, anden del om Louis Hjelmslev, tredje del om Hjelmslev og hans kreds og endelig fjerde del om sociolingvistikens (u)mulighed. Den faglige debat har koncentreret sig om de tre første dele, og ud fra et kvantitativt synspunkt er det rimeligt, da fjerde del blot udgør 40 sider ud af værkets 680 sider.

Diskussionen med første officielle opponenter Even Hovdhaugen inddrog dog også de sidste 40 sider. FG understregede, at han har opsøgt strukturalismen, fordi det for ham at se er et nødvendigt opgør, for at sociolingvistikken kan udvikle sig som et fuldgyldigt alternativ.

Selve værket modificerer denne påstand. Analysen af Hjelmslev og hans indsats har et omfang og en intensitet, der må bygge på et primært engagement. Den roste Hjelmslev-analyse hviler i sig selv, men det reducerer ikke fjerde del om sociolingvistikken (u)mulighed til et appendiks.

FG's brug af metaforer vil kunne få selv en Lakoff til at blegne. Værkets indhold og form har en række gammel-akademiske dyder, men på metaforplanet har FG tilladt sig den luksus at være sig selv – på afstand af enhver tradition. Optakten til det sociolingvistiske er metaforisk: »Jeg har for nemheds skyld betjent mig af betegnelsen sociolingvistik for at pege på det paradigme der ligger tættest på mine forestillinger om hvilken sprogvidenskab man bedriver i paradiset. Og hvad er så det for en størrelse?« (bind 2, p. 253).

Alvoren i fjerde del består i, at det handler om paradiset lingvistik. FG tror på, at der vil opstå en ny (socio)lingvistik efter opgøret med strukturalismen, og at den nye lingvistik vil bære et præg fra strukturalismen. Det var derfor konsekvent, at FG tog klart afstand, da Jacob Mey i sin opposition totalt afviste muligheden for en sociolingvistik, der tager sit udgangspunkt i Saussure/Hjelmslev. FG har tillid til, at en ny sociolingvistik kan hente impulser fra parole/langue.

Hovdhaugen fremholdt, at FG har en opfattelse af sociolingvistikken, som alene bygger på Labov. Hovdhaugen hævdede, at diskussionen ville få mere bredde, hvis FG havde trukket på den mindre ortodokse sociolingvistik, og han fremhævede pidgin-forskningen og Uriel Weinreich.

På et eller andet niveau har Hovdhaugen ret, men FG har dog sikret sig ved en meget åben definition af den (paradisiske?) sociolingvistik: »En sprogviden-

skab der på basis af empiriske undersøgelser af tale og skriftsprog fra nutiden studerer hvorledes sprogstrukturer såvel hos den enkelte som hos grupper er opbygget ved sprogbrug i interaktion og forandrer sig over tid. Denne sprogvidenskab studerer samtidig hvordan sprog gøres til genstand for diskurs og normering i dagligdagen og i institutionelle sammenhænge« (bind 2, p. 254). Umiddelbart efter nævnes talesprogsforskning, pragmatik, makrosociolingvistik samt variationslingvistikken. Læseren må give FG ret i, at »denne integrative utopi indeholder alt godt fra havet«.

Intet i den aktuelle situation tyder dog på, at den (socio)lingvistiske fornyelse vil komme i form af en udvidelse i den faglige bredde eller gennem afledte discipliner. Derfor er forslaget om en strukturalistisk fundering vigtigt.

Et angelsaksisk bud på en ny sociolingvistik er kommet inden for de sidste år. Denne nyfortolkning er forblevet rimelig upåagtet, fordi den er opstået i forbindelse med undervisningen på undergraduate niveau. Bedre gemt kan den ikke være. Lærebogen: *An Introduction to Language and Society* af Martin Montgomery er kommet i fem oplag af stigende størrelse, siden den udkom i 1986. Undervisningshistorisk er det et sociolingvistisk gennembrud i England, fordi en stribe fag (psykologi, sociologi, antropologi, pædagogik ...) har lagt sociolingvistik ind i deres grundstudium, fordi de ud fra denne lærebog kan se disciplinens relevans.

Bogen rummer en ny generations sunde afstand til klassikerne. FG vil sympatisere med Montgomerys gennemgang af Bernstein, for den ligner FG's og hans jævnaldrendes opgør. Hovdhaugens ønske om en reduktion af indflydelsen fra Labov er gennemført. Hele sociolingvistikken er sat ind i et kommunikationsperspektiv, og enhver lingvist vil være fuld af alternativer og korrekativer. Det seneste bud på en paradisiske sociolingvistik skal givetvis lutes.

I den danske faglige verden støtter Peter Bøgh Andersen, Århus universitet, FG's ønske om inddragelse af Hjelmlev i fornyelsen. Selv om Bøgh Andersens disputats: *A Theory of Computer Semiotics*. 1990, ved sin titel synes at ligge langt fra sociolingvistikens (u)mulighed, er der lighedspunkter. De to forskere har samme teori-perspektiv, som hos FG formuleres: »En teori skal gøre interessant empiri mulig« (bind 2, p. 252). Hos Bøgh bygges analysen op på det, han kalder et glossematisk feltarbejde, ligesom han baserer sin analyse på glossematiske begreber. Uanset evidente forskelle er der et fællesskab mellem dem i troen på, at den hjelmlevske erfaring har aktuel værdi.

Jørgen Rischel foreslog i sin opposition, at Sociolingvistikens (u)mulighed skulle oversættes til engelsk. Uanset hvor langt denne plan er kommet, vil det være naturligt, at FG fremlægger sin utopi i et internationalt tidsskrift. Det er et vigtigt debatindlæg, som ikke bør isoleres af det danske sprog.

Mogens Baumann Larsen

Peder Skyum-Nielsen: Fyndord. Studier i kortformernes retorik. 2 Bind, ialt 827 sider (disp.). Hans Reitzels Forlag, Kbh. 1992.

Ideen er rigtig og tidspunktet velvalgt til en kombination af sprogbrugsanalytiske og retoriske synspunkter og metoder i studiet af de korte former, deres forekomst og funktion i ældre og nyere tid. Peder Skyum-Nielsens afhandling om fynd beskæftiger sig med stort og småt, med fiktion og non-fiktion, med nutid og fortid, med detailstudier og strejftog hen over større litteratur- og retorikhistoriske landskaber. Det er på én gang en pedantisk og dristig bog, en stimulerende og trættende bog, en bog, der viser disputatsgenrens berettigelse og dens aktuelle placering mellem den videnskabelige flidspræmie og det højeste faglige forum for fremsættelse og afprøvelse af nye teser.

I afsnittet 'Systematisk metateori' sættes afhandlingen i videnskabsteoretisk perspektiv med særlig tilknytning til K. B. Madsens systematologi. Afsnittet er ment som et teoretisk afsæt, men det fremstår noget uformidlet i helheden, selv om det i kapitel 1 forsøges knyttet til almene retoriske problemstillinger og det foreliggende arbejdes materiale og metode, og selv om kapitel 8 genoptager de systematologiske overvejelser. Resultatet virker mere som et velment forsøg på at gennemføre et metodisk skoleridt end som overvejelser af betydning for det foreliggende arbejde om kortformer og fynd.

Fynd er på en gang et aktuelt og et tidløst, klassisk emne. Tidens tekst- og informationstilbud er så overvældende, at man må vælge fra for at blive klogere, men kan holde sig pseudoorienteret om tidens spørgsmål ved at følge udvekslingen af korte, sammentrængte fremstillinger, fx i dagbladenes citatrubrikker – og gennem udvekslingen af fyndord mellem politikere, erhvervsledere, organisationsfolk mv. PS-N berører emnet mod slutningen af fremstillingen, uden dog at gøre den aktuelle brug af kortformer til et hovedtema. Emnet kalder da også på en historisk belysning: Til alle tider har fremstillingsmæssig bredde og profileret knaphed eksisteret side om side, til alle tider har fyndudtryk kunnet være forløsende, afklarende – og forenkende. Der eksisterer både flot og farlig fynd.

At Peder Skyum-Nielsen har fortjent anerkendelse for et omhyggeligt, grundigt og veldokumenteret arbejde, derom kan der ikke herske tvivl. Om arbejdet rummer en tese i egentlig forstand, kan derimod diskuteres.

Tesen hævder, at det kan lade sig gøre at afgrænse kortformer og fortælle noget nyt om dem: 'Det lader sig gøre at udskille, systematisere og beskrive de korteste selvstændige tekstformer – og derved at nå til ny viden om disses (og også længere teksters) brugsmuligheder i en lang række meddelelsessituationer'. Måske er det en endnu større kunst på så mange hundrede sider at undgå at nå frem til ny viden.

Det er derimod klogt i afgrænsningen af kortformer at holde sig til de verbalsproglige, selv om de ofte er stærkt knyttet til paraverbale og nonverbale udtryk, og selv om de verbale kan miste deres effekt, hvis de undsiges af de øvrige. PS-N holder sig altså til verbal fynd, idet det dog må noteres, at *kortformer* i første definition, i afsnit 1.2, slet ikke har fynd som definatorisk træk: 'en kort verbalsproglig størrelse der kan bruges som selvstændig ytring eller replik'.

Definitionen er meget rummelig og omfatter alt fra det slatne 'tak for sidst' eller 'det går nok altsammen' til det udtryksfulde 'med lov skal land bygges', det tvetydige 'vand er godt, det må man lade' og det resignerede eller eftertænksomme 'tja'.

Det er ikke præcist nok til videnskabelig brug, og selv om fyndbegrebet senere indlejres i fremstillingen, er det utilfredsstillende, at det ikke er med i de tunge, indledende afsnit.

Teseformuleringen peger dermed frem mod en helt gennemgående svaghed ved afhandlingen: Snart samler interessen sig om fyndstørrelser, snart om kortformer i almindelighed. Ofte tabes pointen: i et greb at gøre rede for opbygningen og effekten af de udtryk, der kombinerer kortform og fynd.

Tesens anvendelse af ordet 'brugsmuligheder' kan måske siges at omfatte begrebet fynd som et blandt flere momenter, men det er, genren taget i betragtning, urimeligt uspecificeret og slet ikke i pagt med afhandlingens karakter. Brugsmuligheder peger mere i retning af kommunikations- og effektanalyse end af det, der er afhandlingens krop: den strukturelle analyse, der fører til opstilling og udfyldelse af kortformernes periodiske system.

Forfatteren taler side 31 om afhandlingens »overordnede, modelproducerende sigte«; den rummer da også en fintmasket inddeling af kortformer. Men selve kortformsbegrebet forbliver længe uklart afgrænset, idet det omfatter ord og udtryk, der hverken i sprogsbrugstraditionen eller i den konkrete situation er bragt på formel. Ord med stor indholdsmæssig »vægtfylde« udnævnes således til kortformer. At kalde 'dogme, sandhed, påstand, tema, stikord' mv. for kortformer, tør kaldes problematisk, ligesom de side 159 anførte navne 'Gro, Lykke, Pil, Sejr' nok repræsenterer summen af en række intense overvejelser hos navngiverne, men ikke resulterer i, hvad man med nogen rimelighed kan kalde kortformer i retorisk forstand. Man bør skelne mellem ordenes indbyggede egenskaber og de egenskaber, de i en situation kan tilføre det sproglige samspil, således at den retoriske analyse samler sig om ord/udtryk, der er bragt eller i situationen bringes på formel og tilfører det samlede sproglige udtryk en retorisk intensitet, der rækker ud over det pågældende ord eller udtryks egen betydning.

Derved ville man definatorisk kunne afgrænse sig fra emner som nøglebegreber, kraftudtryk og interjektioner, der så at sige har indbygget tyngde. Den, der siger *hurra* eller udbringer et nifoldigt leve ved en rund fødselsdag, følger traditioner og bruger kortformer, men påkalder sig ikke særlig retorisk interesse. Der anføres et godt eksempel (side 158), der viser, at forfatteren selv er på sporet: Telefonen ringer, og der siges 'hallo'. 'Hallo' er ikke noget fyndudtryk. Men siger man midt i en endeløs sagsfremlæggelse 'hallo, er du der?', kan udtrykket siges at få tilført fynd. Man spiller på en opmærksomhedsmarkør, der generigtigt hører hjemme i en anden kontekst og derfor gør opmærksom på sig selv, når den overføres på et nyt domæne.

PS-N er side 164 inde på det meget spændende forhold, at kortformer kan afgå ved døden. Her kommer det situationsbetingede, herunder kortformernes bundethed til tid og person, mere magtfuldt ind, og fremstillingen kommer på et trygt retorisk spor. Klicheer er tidligere i fremstillingen omfattet af kortformsbegrebet, og slang er på vej til at blive det på side 166. 'Stærk tobak' og

'bred ymer' kaldes forhenværende kortformer – fordi de to udtryk stort set har mistet deres ekspressive kraft. Igen: Det kommer vel an på, hvem der bruger dem. Hvis professor Billeskov Jansen sagde 'fedt, manner' eller 'dybt godnat', ville udtrykkene i de fleste situationer have funktion som retoriske kortformer. Emnet er på ingen måde overset; som et vigtigt moment i definitionen tales der om »(11) ... en opmærksomhedsvirkning«, men det drukner i fremstillingen, der ofte blot registrerer forekomster. Man ønsker i en fremstilling som den foreliggende svar på spørgsmål som 'Hvornår optræder kortformer, hvad er det, der kalder på dem? Hvornår strander en kortform, og hvornår slår den igen?' Det tangeres flere steder, men spørgsmålet fortjente sit eget kapitel i en retorisk afhandling! Hvordan forklare, at en gang nonsens som 'sig Jolly til din cola' kan placere sig så stærkt i ellers tænksomme menneskers bevidsthed?

Med et lån fra typografien kan man hævde, at forfatteren ikke i tilstrækkelig grad skelner mellem brødskrift og kursiv. Hans emne er de kursiverede kortformer, der henter deres prægnans på baggrund af brødskriftens eksistens. Det ville have været en gevinst for afhandlingen, om den mere klart havde samlet sig om de kortformer, der var bærere af fynd.

Kursiv-effekten kan opnås på mange forskellige måder, fx ved brug af allusion, syntaktiske virkemidler, rytmiske virkemidler, allitteration og (andre) rim etc. For de længere kortformers vedkommende også gennem visse udtryks obligatorisk metaforiske betydning. Ordsprog kan være et eksempel.

Det havde været gavnligt med en afklarende analyse af forholdet mellem det almindelige konstruktionsberedskab af faste udtryk og den signifikante brug – af særlig retorisk interesse. En sådan analyse ligger forud for en systematisk typologi, hvis en sådan skal løfte sig over de rent kvantitative inddelingskriterier, der her har fået tildelt overordnet status og i nogen grad har sløret afhandlingens retorikvidenskabelige pointe.

Først på side 144 leverer PS-N en strammere, stipulativ kortformsdefinition (her i den såkaldte versudgave) efter at have konstateret, at traditionen ikke har lagt sig fast på en bestemt betydning, og at ordet således er åbent for nye afgrænsninger. Herefter skulle der være lagt op til en mere restriktiv omgang med kortformstermen, idet momenterne under B og C viser, at der her er tale om »den kursiverede«, retorisk interessante kortform, ikke blot om faste udtryk af interesse for lingvisten eller filologen.

A. »Ved en 'kortform' forstås i denne fremstilling:

- (1) *en verbal ytring* – af
- (2) *maksimalt tre perioders længde* –, der optræder som
- (3a) *selvstændig tekst (replik)*, eller
- (3b) *tydeligt indlejret* i en anden tekst (replik). Ytringen kendetegnes ved en høj grad af
- (4) *udtryksmæssig stilisering*; og ved en høj grad af
- (5) *intentionel væsentlighed*
- (6) *i kommunikationssituationen*.

B. Ytringen har – i kraft af

- (7) særlige udsigelsesomstændigheder, og
- (8) iterativ brug –
- (9) en bekendthed, og status som 'supertegn'.

C. På den baggrund lader ytringen sig – som kortform –

- (10) variere (eventuelt i flere trin). Variationen udløser
- (11) en opmærksomhedsvirkning, af
- (12) kortere eller længere varighed.

Definitionen er ikke tekstintern, heller ikke definitionstrækkene samlet under A. Både afsender- og modtagerforhold er inddraget, med hovedvægt på afsenderen, når der i A 5 tales om 'intentionel væsentlighed', der vel ligefrem kunne kaldes et førsprogligt moment, og med hovedvægt på modtageren, når der tales om 'bekendthed', en størrelse, de kommunikerende parter gerne skulle være enige om.

Forfatterens påstand: at de leddelte ytringer under A og B selv er kortformer – viser, at han ikke har taget konsekvensen af sin egen stramning af begrebet. Selv en hidsig markedsføring ville ikke kunne gøre momenterne 1 til 12 til kortformer i retorisk forstand.

Som overgrænse for kortformernes længde vælges tre perioder, og PS-N noterer sig, at en del vitser dermed kommer med. Men vitser er kortformer af en lidt anden karakter end de øvrige. De lever deres eget liv i et lukket kredsløb, de behøver ikke at pointere noget som helst uden for sig selv, de optræder ofte som perler på en snor og ikke indlejret initialt, medialt eller finalt i et forløb.

På side 151 omtales 'skilteprøven', der kan bruges ved afgørelse af, om et udtryk er en kortform. Spørgsmålet er, hvor stærkt dette definitionstræk er. Det kan vel diskuteres, om en filmtitel som 'Danser med ulve', og bogtitler som 'Men i lyset hende' og 'Men jeg så ham dø' er kortformer med fynd.

Moment 10 siger, at udtrykket lader sig variere (eventuelt i flere trin). Det er ganske rigtigt et karakteristisk træk, men som definitorisk egenskab af anden karat. Alle faste udtryk og dannelser lader sig variere og omkalfatre.

Afgrænsningen af retorikbegrebet er diskutabel. Først med fedt (afsnit 1.2.): 'læren om den hensigtsbestemte sprogbrug i skrift og i tale', siden tilføjes i ordinar – med optakten »Eller om man vil«: 'som den hensigtsbestemte fremstillings filosofi, som læren om menneskets forholden sig til sig selv, omverdenen og mulige livsmål gennem navnlig den verbale sprogbrug.' Det er noget ganske andet end det, som det nonchalant sidestilles med.

Gennemgangen baseres kun delvis på kortformernes 'retoriske egenskaber', idet der ofte ses mere på sproglige karakteristika end på de effekter, der opnås. Det retoriske og pragmatiske kernestof, der ligger bag de tre indlejringstyper initial, medial og final kunne med fordel have været nærmere udforsket. Stoffet afhandles på side 152-154, og det er overordentlig interessant at beskæftige sig med. Det står i afsnit 3.2 'Uddybning af definitionen', men det fortjente en mere markant placering.

Samme afsnit rummer også andet retorisk centralstof, som afhandles kurso-risk. Parallellitet og gentagelse indplaceres under moment 4 'udtryksmæssig stilisering' i underpunktet J: andre figurer. Det er en alt for nøjsom placering.

Man får naturligvis ikke alt; her får man mere system og struktur end forløb og effekt. Hvor langt afhandlingen egentlig når i realiseringen af det vigtige mål: at præstere ny viden om kortformernes brugsmuligheder (jf. tesen), det er nok en overvejelse værd.

I sin gennemgang af kortformernes periodiske system anfører PS-N en række størrelser af vidt forskellig begrebslig karakter. Det drejer sig om kortformsbetegnelser med fokus på brugen. Der kan fx være tale om *genreangivelse*: gravskrift, limerick etc., om *skjult virkemiddel*: allusion, om *afsenderintention*: vit-tighed, om *metrisk beskaffenhed*: halvvers, om *orddannelsesstruktur*: akronym, om *semantisk tyngde*: hovedord osv.

Rækkefølgen i det enkelte rum er ikke tilfældig. Der er tale om »faldende litteraritet«. Men systemhedernes egentlige status og kombinationsmuligheder er ikke indlysende klart oplyst, selv om forfatteren ikke skåner sig, når det drejer sig om terminologiske overvejelser.

Resultatet er blevet en blanding af genrebeskrivelse og indholds-karakteristik – altså sammen relateret til kortformernes status som enkeltord, sætningsemne etc. og deres transparens/opacitet. Om det sidste spørgsmål, 'opaciteten', skal det anføres, at den metasproglige bevidsthed om materialets karakter og beskaffenhed ikke er nogen konstant størrelse. Den varierer fra individ til individ og fra situation til situation. Det er ofte kunstnernes, specielt lyrikeres styrke, at de kan gøre det transparente opakt. Ordene kender vi, men vi oplever dem ikke i deres udtrykskraft, når de blot går rundt i cowboytøj. Forholdet mellem opacitet og transparens skifter fra individ til individ, fra situationen til situation. Der er ikke tale om konstante egenskaber hos ord og udtryk.

Kvantitet, genre, indholds-karakter og sproglig materialebeskaffenhed søges sammenholdt i ét greb. På den baggrund er det ikke mærkeligt, at forfatteren undertiden må gå på kompromis under udfyldelsen af rummene, i de kapitler, der skal levere krop, kød og blod til skelettet.

Det periodiske system har som system sine begrænsninger. Det kan tage magten fra forfatteren og livet ud af fremstillingen – i perioder. Og det virker ganske unødvendigt, når forfatteren vier et afsnit til et forhastet forsøg på at etablere et *tekstformernes* periodiske system – med så mange indbyggede problemer og så mange forenkling generaliseringer, at det ikke burde være ind-draget i en fremstilling, hvis hovedanliggende netop er kortformer.

Ved opstillingen af det periodiske system prøver PS-N at bringe orden i kaos. Man kan stille det helt overordnede spørgsmål: Hvad vil forfatteren opnå her-med? Tilsyneladende er bestræbelsen affødt af et ønske om at etablere sikrere rammer for fremtidig forskning. Det er et smukt formål, der peger indad, til gavn for det videre arbejde med retorik, pragmatik, sprogbrugsanalyse, stilistik, litteratur osv.

Faren ved PS-Ns realisering af projektet er, at fagfolk inden for alle områ-derne vil føle sig klemte på terminologien og næppe vil kunne godtage et meget

diskutabelt og meget fintmasket klassifikationssystem, der påtvinger dem at tage pejling af grammatisk/strukturelle forhold som ytringstype og periodelængde, retorisk/semantisk/sprogpsykologisk/stilistisk kontroversielle begreber som opacitet ctr. transparens, og diskutabile vurderinger af forskellige genrers litteraritetsgrad, undertiden deres gennemsnitlige litteraritetsgrad.

Alt i alt må opstillingen af kortformer i et periodisk system kaldes inspirerende, men næppe afklarende, tankevækkende og -skærpende, men ikke umiddelbart egnet til genbrug. Ud over den forskningsinterne anvendelse af det periodiske system kunne man forestille sig en mere udadventt anvendelse, fx en pædagogisk. Selve interessen for kortformer har disputatsen allerede stimuleret, men som det foreligger, kan det periodiske system næppe med særlig fordel tænkes anvendt i undervisningen med sine langt mere end 100 felter i de 25 ruder.

Ekscerpterne er overvejende hentet i skriftsproget. Sådant bliver det let. Her er spredningen stor, fra systematiske samlinger af ord og ordsprog: ODS og Dansk Sprognævns kartoteker, aforismesamlinger osv. til udvalg af skønlitteratur og såkaldte helligtekster. Heldigvis er også sang- og salmebøger repræsenteret. Og forfatteren tillader sig gudskelov at gå selektivt til værks. Der er hentet meget stof hos Billeskov Jansen, en af husguderne, Paul V. Rubow, Niels Birger Wamberg og Torben Brostrøm. PS-N har bl.a. ekscerperet et udvalg af klassisk dansk litteratur, ligesom han har foretaget sonderinger i udenlandsk digtning. Resultatet af det tidskrævende arbejde er forholdsvis magert. Afhandlingen rummer hverken uventede eksempler eller nye synspunkter på den litterære anvendelse af kortformer. Der er botaniseret i tekster af bl.a. Holberg og H. C. Andersen, men en mere dybtgående redegørelse for kortformernes funktion i de udvalgte tekster eller for det, der udløser dem, savnes. De pågældende afsnit er læseværdige, men fører hverken afhandlingen eller forskningen videre. Fundene i udenlandsk, oversat litteratur er i sagens natur endnu mere plukvise.

Kapitel 4-8 rummer eksempler på, hvordan kortformerne kan indplaceres i skemaet. Fremstillingen rummer ikke nogen komplet udfyldning, men standser ved periodelaget. Forfatteren begynder systematisk ved I A, og bevæger sig rundt i forskellige brugssammenhænge, i genrer, perioder, i danske og udenlandske tekster. Læseren befinder sig godt under disse gennemgange og sætter pris på selskabet med den belæste og musiske cicerone, der naturligvis har sine præferencer, og som bevæger sig lidt for meget i siksakkurs mellem metaplanet og eksemplifikationen. På side 238 meddeles et længere citat fra Dickens. Det bringes af hensyn til ordet 'latterbrøl'. Latterbrøl kaldes en kortform. Men citatet bringer ikke noget latterbrøl, kun ordet latterbrøl. Det oplyses, at udråbsord eller interjektioner (side 225) undertiden kan bruges som kortformer, men der gives ikke en afklarende redegørelse for, hvornår og hvornår ikke.

Det er karakteristisk for kapitlerne, at de snart rummer definitiviske diskussioner, citater fra ordbøger og leksika, snart skriftsteder, der blot anfører navnet på noget, der kan opfattes som en kortform, snart eksemplifikationer af en

kortform. Man spørger undertiden sig selv, om det er forfatteren, læseren eller begge parter, der er ved at løbe vild i junglen. Færre citater og grundigere kommentarer til dem havde været en fordel.

Om 'eder' siges det, at det er kortformer af allerlaveste kaste, at de undertiden bruges mekanisk og repetitivt; men det er ikke ganske klart, om dette sidste kan bringe dem ud af kortformskategorien, og der pendles frit mellem den højtidelige ed og dagligdagens brug af 'sgu' og 'for helvede'. Eden som kraftudtryk er ellers interessant i en sammenhæng som den foreliggende. Den er et rent eksempel på en bestræbelse på fynd og konkurrerer med mere udtryksfulde fyndstørrelser. Måske kan eden betragtes som – for nu at sige det forenklet – sømandens erstatning for Rubow og Billeskov Jansens elaborerede repertoire af avancerede udtryksmuligheder inden for kortformernes verden.

I kapitel 5 siges 'vending' på en lidt betænkelig måde 'gennemsnitlig' at tilhøre *sætningsemnelaget*. Det er en broget mængde, man møder på disse sider, fra allusioner og halvvers, til talemåder og nederlagsråb. Når det mere er ordene end udfoldelsen af fyndstørrelserne og effekten af dem, der lejlighedsvis er i fokus, bliver også indplacering efter kvantitative kriterier mere vilkårlig.

Gennemsnitsbetragtninger er ikke altid særlig interessante. Det anføres, at 'slående bemærkninger' i en Bodil Wamberg tekst om Agnes Henningsen på side 434 er på 1,44 periode – i gennemsnit. Hvad havde det gjort, om genrebetegnelser som 'undersættelser, suk, ledestjerne' og 'slående bemærkning' snart blev udfoldet på sætningsemneniveau, snart på periodeniveau? Er skemaet vigtigere end virkeligheden, kortet vigtigere end landskabet?

»Om denne bog kan det siges, at den rummer meget nyt og meget godt. Men det gode er ikke nyt, og det nye er ikke godt.« Det er naturligvis ikke Peder Skyum-Nielsens fyndordsafhandling, der på denne måde skal karakteriseres – med en final indlejring af et fyndudtryk (der tilskrives flere forskellige). Præstationen aftvinger respekt, værket er klart disponeret, gennemarbejdet, relevant og interessant.

Når den mistrøstige anmelder alligevel citeres, skyldes det, at det nye – opstillingen af kortformernes periodiske system, nok bringer forskningen videre frem, men på den anden side har måttet ledsages af mange kritiske bemærkninger. De har til gengæld – og det er noget af det gode – kun kunnet fremsættes, fordi arbejdet har en dyd, man ikke kan prise tilstrækkeligt. Det er præget af stor viden, omfattende læsning og metodisk eksplicitet; der fejes ikke noget ind under gulvtæppet. Ludvig F. A. Wimmers motto »Uklarhed er uvidenhedens skalkeskjul« rammer ikke afhandlingen om fyndord. Den er præget af eksplicit og relevant viden, og den er et smukt eksempel på et stykke humanistisk forskning, hvis brugsværdi og slidstyrke nok skal vise sig at ligge ud over det sædvanlige. Skyum-Nielsen er under sit arbejde med det taksonomiske system, om man vil: med fyndematikken, mere en Nouredin end en Aladdin. Men gehøret for sprog, litteratur og retoriske virkemidler kan man ikke bare slide sig til. Her er der – i egentlig forstand – tale om begavelse.

Jørn Lund

Lis Weise og Birte Hjorth Pedersen: Fornavnebogen. 12500 Navne på danske statsborgere i 150 år. C. A. Reitzels Forlag 1989.

Lis Weise og Birte Hjorth Pedersen: Danske Fornavne. C. A. Reitzels Forlag 1990.

Det er sjældent der ligefrem er rift om de faglige bøger jeg har liggende på mit skrivebord, men disse to bøger har virket som en magnet på resten af familien. Mine børn og deres kammerater har slået op og spurgt ud om systematikken i bøgerne og været voldsomt optaget af hvilke af deres egne og kammeraternes navne der var almindelige og hvilke der var sjældne, og de har gjort sig store anstrengelser for at finde på navne som ikke var med i værket. Der er altså trods det telefonbogsagtige både i format, farve og opstilling tale om et værk med appel til andre end filologer.

Fornavnebogens hovedindhold er en 700 sider lang alfabetisk navneliste, men derudover rummer den en kort indledning der redgør for bogens materiale, for hvad navnelisten kan fortælle og hvilke oplysninger der gives i den alfabetiske listes kolonner, og endelig en kort litteraturliste. For kort efter anmelderens smag, jeg synes godt forfatterne kunne have hjulpet alle os der ikke er inde i faglitteraturen med et par henvisninger til fortsatte studier, når nu nysgerrigheden er vakt. Om ikke andet kunne man vel have nået at få Eva Villarsen Meldgaards Studier i københavnske fornavne 1650-1950 med, så man via dennes litteraturliste kunne komme videre.

Som titlen angiver er bogen et katalog over fornavne båret af danske statsborgere gennem halvandet hundrede år, og det er lavet på grundlag af CPR-registret. Det oplyses hvor ofte det enkelte navn forekommer, samt i hvilke områder (landet er opdelt i 9 områder, hvortil kommer Grønland, Færøerne og udenlandsk fødested foruden ukendte og illegale nummerkoder) og på hvilket tidspunkt navnet er mest populært.

Ved et fornavn forstås et navn der har mindst én forekomst som første navn i en persons fulde navn. Ved denne definition skulle navne der typologisk må betragtes som efternavne undgås. Samtidig udelukkes imidlertid en række fornavne, der kun findes som andet eller tredje navn, men som i visse tilfælde kan være ret hyppige i denne stilling, det gælder især kvindenavne på -ine afledt af mandnavne. Dette pladskriterium er endda skærpet således at navnet ikke medtages hvis der kun er én eller to forekomster som første navn men hundredvis af forekomster som andet eller tredje navn.

Trods dette skrappe kriterium findes der navne på listen der umiddelbart opfattes som efternavne, fx. Ankjær, Appel, Lindhardt, Meyer, Schiønning, Snerdorf (de fleste med flere grafiske varianter). Det drejer sig næsten udelukkende om drengenavne, og de er hyppigst i de ældste perioder, og synes også at have en skæv geografisk fordeling, med de fleste forekomster i Vendsyssel og Sønderjylland og lidt udløbere til Sydfyn og sydfynske øer.

De enkelte navne afgrænses af stavemåden: et navn er i strengeste forstand identisk med en bestemt stavemåde, Kristian, Kristjan og Christian er altså registreret som tre forskellige navne, og Svend-Aage og Svendaage er hver for sig ét navn ved siden af Svend og Aage, mens sammenstillingen Svend Aage ikke er registreret som selvstændigt navn.

Der medtages kun navne der forekommer mindst 5 gange i materialet, så trods listens omfang er det ikke vanskeligt at komme i tanker om faktisk forekommende navne på danskere som ikke er med. Det gælder fx navnene Alouda og Cikonía som min svigermors søstre var blevet udstyret med af deres ornitologiinteresserede far (svigermor slap nådigere, hun hed Sylvia), og heller ikke pigenavnene Chlaura, Edelbo, Gørsimi og Suste eller drengenavnene Hjerre og Joi optræder i bogen, skønt jeg er bekendt med danskere med disse navne i den omhandlede periode. Derfor bliver man også nysgerrig efter at vide hvor mange navne der er udeladt pga. det kombinerede krav om mindst 5 forekomster hvoraf en del skal være som første navn. Navneforrådet i Danmark er åbenbart betydeligt større end de medtagne 12.500.

Listen er opstillet strengt alfabetisk og computeren *kan* selvfølgelig alfabetet, jeg har i hvert fald ikke grebet den i nogen alfabetiseringsfejl, dog har jeg undret mig over at aa i navne der med sikkerhed udtales som å ikke som forordnet i Retskrivningsordbogen følger efter å, men optræder under a. Navneformen følges af en oplysning om det er et mands- eller kvindenavn, og hvis det optræder som begge dele opføres de hver for sig, som fx Eli der optræder 2419 gange som mandsnavn og 1861 gange som kvindenavn. Der angives det absolutte antal forekomster, og den procentvise fordeling på de to almindeligste pladser i navnekæden. I langt de fleste tilfælde er der selvfølgelig tale om første og anden plads, men kvindenavnet Fine optræder dog i 61 % af de 55 forekomster som nummer 3, og i 21 % af tilfældene på fjerdepladsen, mens mandsnavnet Esekias er hyppigst på fjerdepladsen, med tredjepladsen som næsthypigste position.

Næste kolonne angiver den procentvise fordeling på de to stærkeste områder og sidste kolonne den procentvise fordeling på de to stærkeste perioder, idet alt før 1899 er regnet for én periode, mens resten er opdelt i tiårsperioder. Såvel opdelingen i tidsperioder som forkortelserne for de geografiske områder er gengivet på omslagets indersider, så man nemt kan checke at LoF betyder Lolland-Falster. Mærkeligt nok er den vanskeligst gennemskuelige af samtlige geografiske forkortelser, nemlig GFA, der står for Grønland, Færøerne og Andre lande, ikke medtaget på denne liste, og det samme gælder den asterisk der angiver at navnet er registreret under ukendte og illegale nummerkoder.

Frekvensforholdene kunne synes problematiske idet befolkningstallet har varieret meget i de forskellige områder og tidsperioder, men det er klaret ved at værdierne er vægtet efter personantallet i hvert område og hver periode. De procenttal der optræder i tabellerne er således ikke de umiddelbare procentandele, men de vægtede, så et typisk bornholmsk navn har lige så let ved at komme på førstepladsen som et navn der er yndet i det mere folkerige københavnske område.

Bogens erklærede formål er at fremlægge danske fornavne i en overskuelig form og det lykkes i det store og hele. Der er dog en enkelt svaghed ved bogens anlæg som jeg vil knytte et par bemærkninger til. Argumentet for at hævde princippet én skriveform ét navn er at »den enkelte variant er knyttet til den enkelte person og opfattes af hende/ham som hendes/hans navn« (s. IV). Hvis man i stedet havde taget udgangspunkt i vores opfattelse af *andres* navne, ville

resultatet være blevet anderledes. Når det drejer sig om andre går den almindelige danskers opfattelse af navneidentitet i mindre grad på stavemåde end på udtale. Vi træffer mænd der præsenterer sig som fran's, kæ'l eller jakåb, og kvinder med navnene nana, lili eller tora, og vi ser måske nok et skriftbillede for os når vi hører navnet, men ingen siger at det er det rigtige. For mig melder der sig følgende stavemåde af disse navne: Frans, Kjeld, Jacob, Nanna, Lily og Tora, men for flere af disse navnes vedkommende er det en anden stavemåde der er den hyppigste. Der er i den omhandlede periode 968 Frans'er men 1204 der hedder Frands og ialt 2771 med formerne Frants, Frantz og Franz. Det går bedre med Jacob, for denne form bruges af 17.022, mens 14.782 staver navnet med k, og Kjeld er faktisk også den almindeligste form af dette navn med 13.861 forekomster, mod 7171 Keld'er, og 857 fordelt på Kel, Kell, Kjel og Kjell. Det går ikke bedre med pigenavnene: der er 15.198 der hedder Lilly og kun 1074 med formen Lily (og dertil kommer alle dem der hedder Lilli og Lili), og der er kun 342 der hedder Tora men hele 6234 der staves Thora. Kun med stavemåden Nanna er der statistisk stor sandsynlighed for at jeg rammer personens »rigtige« navn, idet der er 4786 Nanna'er men kun 448 Nana'er.

Med dette vil jeg sige at navneidentiteten normalt er knyttet mere til lyd billedet end til skriftbilledet. Jeg er bestemt ikke i tvivl om hvilket navn disse mennesker har, men jeg er usikker på hvordan det staves, og må jævnlig kontrollere det hvis jeg skal skrive til dem – for jeg ved jo udmærket fra mig selv, at det er en kilde til irritation når ens navn staves forkert. Samtidig er det vanskeligt at blive en sikker staver af personnavne på grund af den store grafiske variation af helt enslydende navne.

At alle disse navne med to eller flere stavemåder som Birte og Birthe, Cathrine, Katrine og Kathrine, Dorde, Dorte og Dorthe, Finn og Find, Gunnar, Gunner og Gunder, Lilian, Lillian, Nina og Ninna, Vilfred og Wilfred, Aage og Åge almindeligvis opfattes som samme navn, viser sig også ved opkaldelse, hvor stavemåden langtfra altid overholdes. En af de personer som mange efter sigende blev opkaldt efter i forrige århundrede da man begyndte at opkalde efter sine idoler, var Grundtvigs medkæmper Jacob Christian Lindberg. Jeg har kendskab til tre der opkaldes efter ham, men kun i det ene tilfælde med uændret stavning. Det er Cornelius Appels søn der bliver døbt Jacob Christian Lindberg Appel, mens Jens Lassen Knudsens ældste søn får navnet Jakob Christian Lindberg Knudsen, og Lindbergs egen sønnesøn kommer til at hedde Jakob Kristian Lindberg.

Computeren ville selvfølgelig ikke kunne klare sorteringen hvis navnene skulle defineres ud fra udtalen, men med kendskab til danske udtaleregler skulle det kunne lade sig gøre at fastslå hvornår der er tale om samme eller ikke samme navn. Der vil være enkelte tvivlstilfælde fx Paul : Poul, Paula : Poula som forskellige kronologiske og sociale grupper behandler forskelligt, ligesom man kan diskutere om former som Geogine og Magrete der afspejler en ikke-generel lydudvikling bør slås sammen med Georgine og Margret(h)e.

Princippet ville også skabe vanskeligheder med de navne(former) af fremmed oprindelse som ikke er tilpasset dansk ortografisk tradition. Det gælder en ungarsk form som Zsuzsanna for Susanna, polske former som Jozef, Krystyna,

Zofia, hvor de tilsvarende danske er Josef, Kristina, Sofia, færøske former som Jegvan, Jogvan, Jøgvan, og grønlandske navne på -guaq, der også optræder med dansktilpasset stavemåde, fx Ilanguak ved siden af Ilanguaq. Dertil kommer navne med rod i tyrkisk, arabisk eller urdu, som med de sidste 20-30 års indvandring er blevet talrigere blandt danskere. Men selv om disse grupper blev holdt uden for en eventuel variantsammenføring ville den betyde bedre overblik over situationen.

Mens Fornavnnebogen skildrer mangfoldigheden i dansk navngivning, er *Danske Fornavne* koncentreret om de mest populære navne. Bøgerne bygger på det samme materiale men den sidstnævnte bringer områdeopdelte top-ti-liste over henholdsvis mands- og kvindenavne i hver periode, i form af en tabel med navnene opstillet efter faldende antal forekomster i absolutte tal samt hvert enkelt navns procentandel af det samlede antal forekomster. Denne fordeling afbildes også på lagkagediagrammer. Endelig bringes en oversigt over hvordan samtlige navne på top-ti-listerne fordeler sig på tidsperioderne. Dette kapitel rummer også opgørelser over hvor længe navnene holder sig på top-ti-listerne, hvor stor en andel af den totale navnebestand top-ti-navnene udgør, samt hvor mange nye navne der er kommet på hitlisten i de enkelte områder og perioder. Stabiliteten udtrykkes ved at udregne hvor stor en procentdel af de populære navne der har været med på hitlisten i 50 år eller mere. Den valgte metode giver markante forskelle på mands- og kvindenavnene, med kvindenavnene som de mindst stabile, og store forskelle mellem de enkelte områder, med København som det mest foranderlige (der er dog fejl i to af procentudregningerne: det er 2.08 % af kvindenavnene i København og på Lolland-Falster der har været med i 5 perioder eller mere, ikke 1 %) og Vest- og Sønderjylland som de mest stabile områder. Hvis man i stedet for at sætte en fast grænse ved 50 år foretager en indeksering ser billedet lidt anderledes ud: bornholmske kvindenavne holder sig gennemgående i kortest tid, sønderjyske mandsnavne i længst tid. Heller ikke forholdet mellem mands- og kvindenavne ser ud på samme måde alle steder: på Fyn er det kvindenavnene der gennemsnitligt er mest stabile. Bortset fra de sønderjyske mandsnavne der klarer 3.55 periode i snit, holder et navn sig på listen mellem 2 og 3 perioder. Det svarer ganske godt til den almindelige fornemmelse af at mange navne er typiske for en bestemt generation.

Det næste kapitel svarer på spørgsmål vedrørende den geografiske variation: i hvor høj grad er det de samme navne der er populære over hele landet i en bestemt periode, og i hvor høj grad er der navne der kun er populære i én bestemt del af landet? I dette kapitel har udgiverne åbenbart heller ikke selv været tilfredse med deres egen navnedefinition, idet det (s. 138) hedder at antallet af leksikalske navne ikke er særlig stort og bliver endnu mindre »når der tages hensyn til grafiske varianter og etymologisk identiske navne« – og det gøres der så idelig på de næste sider hvor der pludselig skelnes mellem navne med og uden varianter.

Varianterne er af tre slags (eller fire – det står ikke helt klart) som introduceres s. 139:

1. »grafiske varianter« fx. Carl : Karl, Christian : Kristian.

2. »forskellige lydudviklinger af samme grundform«. Eksemplet er her Peter : Peder, og det synes mig ikke ganske velvalgt, idet forholdet mellem udtale og skrift af dette navn ikke er så simpelt: der er mange hvis navn staves Peder men både af dem selv og andre udtales med klusilt d dvs. som Peter. (Det samme gælder som bekendt det tilsvarende efternavn, anmelderen vil således meget have sig frabedt at få sit efternavn udtalt med blødt d og uden stød, til gengæld er det ikke sjældent at træffe sjællændere der kalder sig Ped'ersen med stød på det bløde d, selv om deres navn staves med et t.)

3. x »er en udvikling af« y fx. er Anders en udvikling af Andreas.

4. x »har dannet grundlag for« y, z osv. fx. Johannes har dannet grundlag for Hans, Jens, Hansen (brugt som fornavn i Sønderjylland).

Det står mig ikke helt klart hvor mange grupper der regnes med, og 2-4 sammenfattes jævnlige til »etymologisk identiske navne«. Det rimeligste ville vel være at regne med tre slags varianter:

1. navne med ortografisk variation men samme udtale: Aase : Åse, Christian : Kristian, Grete : Grethe, Jacob : Jakob, Leila : Laila, Finn : Find, Nanna : Nana, Lillian : Lilian, Frans : Frands, Ivar : Iver, Stefan : Stephan, Hanna : Hannah osv. osv. der er mængder af eksempler.

2. navne med lydlig variation der i den almindelige sprogbrugers bevidsthed regnes for samhørende fx. Birgitta : Birgitte, Elisabeth : Lisbeth, Karen : Karin(a), Anna : Anne : Ane : Ann.

3. navne med meget forskellig form men samme etymologi, der imidlertid sjældent erkendes af den almindelige sprogbruger fx. Birgitte : Berete : Birthe, Elisabeth : Else, Johannes : John : Jan : Jens : Hasse : Henning, Katrine : Käthe.

Grænsen mellem 2 og 3 er ikke altid selvklar, men det udelukker ikke at man kunne ønske den almindelige sprogbrugers kompetence inddraget i bestemmelsen af navneidentiteten.

Efter redegørelsen for den geografiske fordeling følger en række periodeopdelte top-ti-liste for hele landet med angivelse af de populære navnes andel af navnebestanden i hver enkelt periode, samt oversigt over de enkelte perioders nye navne på hitlisterne.

Tendensen er tydelig: top-ti navnenes andel af det samlede navneforbrug bliver stadig mindre, navngivningen bliver med andre ord mere og mere varieret. En anden tydelig tendens er at nye navne først dukker op i København og derfra breder sig til det ganske land, kun Sønderjylland stritter lidt imod, eller er selv ekspansionscentrum for et andet navn.

Den kronologiske kortlægning fortsætter med en grafisk fremstilling af de tre almindeligste mands- og kvindenavne indlagt på kort. En klar og pædagogisk måde at præsentere stoffet på.

Listerne summeres til slut op i to 150 års hitlister for henholdsvis mands- og kvindenavne ordnet efter faldende antal, samt en kort redegørelse for hvor navnene kommer fra og hvad de betyder. Der skelnes her mellem nordiske og kristne navne, og de sidste følges gennem de sprog der bragte dem til Danmark. Det vises at de nordiske navne udgør en syvendedel af de frekvente kvindenavne, og at størstedelen af de ikke-nordiske kvindenavne er helgenindenav-

ne, i nogle tilfælde dog kortformer der er blevet almindelige i sen tid på indirekte måde. Det kan undre lidt at det hebraiske Susanne ikke regnes med til de bibelske navne, skønt Daniels bog kun hører til apokryferne er det dog formentlig derfra navnet har bredt sig. Susanne i badet er et uhyre populært motiv i billedkunsten helt fra renæssancen. Blandt mandnavnene har de nordiske navne holdt sig bedre end blandt kvindenavnene, ca. en tredjedel af de højfrekvente navne er nordiske, mens ca. halvdelen er kristne, fordelt nogenlunde ligeligt på helgener, apostle og andre bibelske figurer, mens den sidste sjattedel er selvstændige dannelser i de forskellige sprog hvorfra de er indlånt. Det er navne som Flemming (»Flamlænder«) og Kaj (plattysk og frisisk navn af ukendt oprindelse).

Også en kort sammenligning med lignende frekvensundersøgelser i nogle nabolande er der blevet plads til, før bogen slutter med top-ti lister over navne på forskellige pladser i navnekæden, hvoraf det fremgår at de fleste danskere i den omhandlede periode har to fornavne, og at de almindeligste navne hyppigst findes blandt de almindelige nummer to navne, det gælder både Christian og Marie. Mens både første og andet navn hos mændene hører til det kendte og prøvede navneforråd, er der en tendens til at nummer et-navn hos kvinder i større udstrækning vælges blandt nyere navne, mens der er en tendens til arkaisering i nummer to-navnene.

Begge bøger fremtræder i A4-format i en beskeden ydre form, Danske Fornavne er dog noget klarere i trykket end Fornavnebogen. Indholdsoversigten er udførlig, så det er nemt at finde frem til den relevante tabel i Danske Fornavne, der også er forsynet med et navneindeks, og Fornavnebogen består jo i det store og hele af alfabetiske lister, så man skal blot kunne alfabetet for at finde vej. Jeg har ikke fundet mange fejl, man kan dog mere sig lidt over at der bringes en hel sides tabeller over navnet Chrestian. Det må da vist være en smutter. Ligesom den manglende angivelse af antallet af nordiske navne s. 59. Men det er petitesseer.

Alvorligere er som sagt skriftfikseringen, der gør det vanskeligt at få et mere samlet overblik over forekomsten af et bestemt navn dvs. en bestemt lydform uanset stavemåden. Vi har jo dog alle lært vores navn ikke som skrift men som lyd, vi blev som små kaldt ved navn, ikke tilskrevet.

Én stavemåde – ét navn-princippet fører til at man i mange tilfælde selv må lave mellemregninger hvis man vil have overblik over et navns hyppighed, og sådan som udgaven er tilrettelagt er det kun nogle af mellemregningerne man kan foretage. Man kan godt opsøge alle ortografiske varianter og finde frem til det totale forekomststal, men brugeren kan ikke selv regne ud om summen af stavemåder måske kunne føre til andre top-ti lister for enkeltområder og perioder. Når der til én og samme udtale svarer følgende ortografiske former: Mai-Brit, Mai-Brith, Mai-Britt, Maibrit, Maibrith, Maibritt, Maj-Brit, Maj-Brith, Maj-Britt, Majbrit, Majbrith, Majbritt, May-Brit, May-Brith, May-Britt, Maybrit, Maybrith, Maybritt (plus sammenstillingen af alle de samme stavemåder) og de fleste af dem topper samtidig nemlig i 60'erne, så ville summen af disse varianter jo kunne tænkes at få en plads på hitlisten i en enkelt periode. Til gengæld kan princippet så give et godt billede af, hvor mange ortografiske vari-

anter vi bruger – og har besvær med at huske – i navnestoffet. Majbrit-eksemplet er ekstremt, oftest er der jo kun tale om to mulige staveformer, men så snart navnet består af to rødder vokser variantantallet. Gunhild findes fx. i formerne Gundhild, Gunhil, Gunhill, Gunnhild, Thorkil kan også staves Torkil, Torkild og Thorkild. Det er vanskeligt at blive en sikker staver af personnavne i Danmark, selv uden at tage hensyn til de mere eksotiske navne.

Ud over en sammenføring af de grafiske varianter kunne jeg ønske en udkørsel der viste hvordan navne kunne kombineres. Vi er jo mange der hedder Inge Lise, Hanne Louise, Karen Margrethe, Jens Anker, Karl Erik, Nils Holger, ikke nødvendigvis over for alle, men i tilstrækkelig mange sammenhænge til at det, i lige så stor udstrækning som hvis der var tale om en sammenskrivning eller det blev skrevet med bindestreg, opleves som vores egentlige navn. Og det kan også gælde sjældnere kombinationer som Clara Elisabeth, Erik Aksel, Poul Jens og Svend Tage, der alle er navne på nulevende danskere som jeg kender under disse navne.

At registrere sammenstillinger som nye enheder ville formentlig vanskeligt kunne lade sig gøre uden at sprænge rammerne for en trykt publikation, men det betyder jo ikke at det er en uinteressant registreringsopgave, og heller ikke uoverkommelig når computeren nu er med i billedet. Hermed er også angivet at ovenstående ikke er ment som en indvending over for det foreliggende værk, men en påpejning af hvad der også kunne være interessant, når vi nu har disse herlige maskiner til at arbejde for os.

Bogens erklærede formål er at fremlægge danske fornavne i en overskuelig form. Det lykkes ikke helt fordi de grafiske varianter ikke føres sammen, og der ikke gives de nødvendige råd så man selv kan foretage beregningerne. For det ser besnærende ud at »de herved frembragte lister og tabeller er arbejdsredskaber, der kan anvendes som de er, men de kan også være grundlaget for en sikker besvarelse af spørgsmål til et nutidigt fornavnestof. Vi ... har på ingen måde udtømt stoffet, som må kunne være grundlag for endnu en række forskningsopgaver« (s. 10), men da det kun i begrænset omfang er rådata der lægges frem, begrænses de fremtidige forskningsopgaver en hel del. Lidt groft sagt: det er kun de spørgsmål udgiverne allerede har haft i tankerne vi kan få svar på.

Navngivningsskikke er et godt kulturhistorisk barometer, det gælder også de oplysninger der præsenteres i de foreliggende bøger. De viser klart at det danske samfund er præget af stor stabilitet; først omkring 1960 er der for alvor gået skred i navngivningen, man lader hånt om traditionerne, fra det tidspunkt bliver mere end halvdelen af top-ti navnene skiftet ud i hver periode. For kvindenavnene vedkommende var det begyndt noget tidligere, men i 60erne når det altså til mændene, heller ikke de der skal føre slægten videre ifølge traditionel patriarkalsk tankegang behøver nu at føre navnene videre.

Inge Lise Pedersen

Auditorium X. 252 s. Kr. 168.000. Amanda 1991

Dominerende på omslaget til denne bog er et stort sort X; ser man lidt nøjere efter, opdager man, at det mystiske X er et romersk 10-tal, og ovenover står et ikke ofte i bogverdenen set fremmedord med svage røde bogstaver, nemlig AUDITORIUM.

Hvad i alverden mon den bog handler om? Klogere bliver man ved at kigge bag på bogen. Af omslagets bagside fremgår, at bogen besvarer en række spørgsmål om det danske sprog. Det var dog interessant! Men hvorfor er det ikke antydet på omslagets forside, som jo da er den man først får øje på? Læser man titelbladet inde i bogen, viser det sig, at bogen egentlig hedder *Auditorium X. Dansk før, nu – og i fremtiden*; og endvidere oplyses det, at det er en antologi om moderne sprogforskning; ordet *antologi* forekommer lidt mærkeligt brugt her, man kan lave en antologi af afhandlinger om dansk sprog – og det er jo det bogen er – men ikke en antologi om sprogforskning; *moderne* sprogforskning er også misvisende, for bogen handler *ikke* om nye teorier inden for sprogforskning i almindelighed. Men lad gå med det. Udgifterne har bare gjort sig selv en bjørnetjeneste ved ikke på omslagets forside at tage undertitlen med. – Men stadigvæk har vi ikke fået en forklaring på Auditorium X, selv om nogle måske nu kan regne ud, at auditorium er et universitetsauditorium. Forklaringen kommer først i forordet: Bogen er en samling af artikler, der for de flestes vedkommende er bearbejdede af offentlige forelæsninger holdt i auditorium X på Københavns Universitet i foråret 1990, oven i købet for overfyldte auditorier. Der var måske nogle af disse mange tilhørere, der kunne tænke sig at købe bogen – hvis de altså kunne finde frem til den ved at se på omslagets forside.

Bogen med det mystiske X er i høj grad læseværdig, og den har bud til alle, der interesserer sig for dansk som sprog og for status over udforskningen af det på dennes nuværende stade. Den historiske optakt (ved Poul Lindegård Hjorth) og fremtidsvisionerne til sidst (ved Frans Gregersen) omslutter afhandlinger om rigtigt og forkert dansk (ved Erik Hansen), om dagligsproget – lokalsprog eller klassesprog (ved Inge Lise Pedersen), om sprogets takt og tone (ved John E. Andersen), om dansk som fremmed- og andetsprog (ved Karen Lund), om sproget i radio og fjernsyn (ved Ib Poulsen), om maskinoversættelse (ved Ole Togeby), om computerregistrerede fælles danske ord (ved Hanne Ruus), om udforskningen af talesproget (ved Erik Møller) og om sprog og politik (ved Klaus Kjøller). Bogen præsenterer altså en bred vifte af emner, og hver afhandling slutter med en kort litteraturliste, hvor man kan se de navne og titler som der er henvist til. Afhandlingerne er stort set velskrevne og forholdsvis let tilgængelige, men forfatterne er jo også allesammen pædagoger, der på en eller anden måde må have gjort sig klart, hvem de henvender sig til.

En kort karakteristik af de enkelte afhandlinger kunne være følgende – og dette ikke for at nedgøre eller ophøje forfatterne, men for at udæske bogens læsere, der jo eventuelt kunne have en anden mening –:

Poul Lindegård Hjorths afhandling om *den historiske baggrund* er dels af sproghistorisk karakter og dels lægger den elegant op til senere afhandlinger i

bogen ved at trække nogle paralleller mellem gammelt og nyt (landskabslove og radioavis, takt og tone i breve ud fra tiltaleordene i brevene, og rigtig og forkert retstavning i historisk belysning); afhandlingen falder derved ligesom lidt fra hinanden, men den har som indgangstekst den vigtige mission at pege fremad.

Med *Rigtigt og forkert dansk* har Erik Hansen påtaget sig sin sædvanlige svære opgave at få folk til at forstå noget fornuftigt ved rigtigt og forkert dansk; det kunne jo være, at sproget havde ændret sig siden man selv gik i skole, for det har det; det kunne også være, at noget af det nye egentlig var ganske godt og logisk og rammende og ikke i strid med sprogbrugen i øvrigt, og hvorfor så ikke betragte det som godt nok sprog? Jeg synes, hans slutningssalut med respekt for det gode sprog og dets iboende muligheder og foragt for skrumpent sprog i forskellige former fortjener at læses en ekstra gang.

Inge Lise Pedersen giver i sin afhandling et vue over, hvordan lokalsproget (dialekter og regionalprog) op igennem tiderne (fra 1600-tallet og fremefter) har været vurderet ud fra det såkaldt dannede talesprogs synsvinkel. Hun stiller i afhandlingens titel det spørgsmål, om *dagligsproget* er et *lokalsprog* eller et *klasesprog*. Det er vist egentlig, omend i forskellig grad til forskellig tid, begge dele, men hendes fremhævelse af dagligsproget som klasesprog rummer et perspektiv, som maner til forsigtighed med hensyn til mere eller mindre faste sprogholdninger over for det udefra, for ens sprog har relation til ens personlighed. De fleste mennesker er sprogligt så smidige, at de i nogen grad indretter sig efter, hvem de taler med, og også efter hvilken status det sprog har, som de gerne vil tale, men måske ikke altid magter i de forskellige talesituationer, de kommer ud for. Det er godt og praktisk at have en rigsmålsnorm, som man kan efterligne i skrift og tale, men jeg synes, man af Inge Lise Pedersens afhandling kan uddrage den devise, at alle former for dansk med deres dialektale og lokale varianter kan være lige værdige socialt set, hvis de kan fungere som tydeligt og letforståeligt meddelelsesmiddel mennesker imellem, og er man sprogligt i stand til at skifte sproglig kode, afhængigt af hvem man taler med, som børn kan det, må det betragtes som yderligere en sproglig rigdom.

John E. Andersens instruktive afhandling om *Sprogets takt og tone* handler også i høj grad om forskellig sprogbrug afhængigt af, hvem der taler og hvem der tales til. Den er pædagogisk fin, og den åbner nogle overraskende perspektiver ind i samtalsproget som sproghandlinger, samtidig med at den citerer takt og tone-regler med hensyn til at tale/snakke (ja også Emma Gads Takt og Tone fra 1918). Der gives illustrative eksempler på, hvordan folk taler i forskellige situationer for at opnå dette eller hint, og også på, hvordan folk taler for egentlig ikke at komme til at sige noget, altså ineffektiv tale, hvad der jo egentlig er i modstrid med det, der burde være sprogets funktion, nemlig effektiv meningsudveksling. Endelig er det nødvendigt med takt og tone i sproghandlinger, hvis man vil undgå at krænke sin samtalepartner eller selv tabe ansigt, for i enhver form for alvorlig samtale, småsnak eller tale i det hele taget blotlægger man noget af sig selv. Den afhandling er velskrevet og god at blive klog af.

Karen Lund beskæftiger sig i sin afhandling med undervisning i *dansk som*

fremmed- og andetsprog, og det fremgår tydeligt af hendes eksempler, hvor vanskeligt det danske sprog må være for folk, der taler ubeslægtede og helt anderledes opbyggede sprog. Der er tydeligt meget at gøre endnu med hensyn til at få opbygget en effektiv danskundervisning for fremmedsprogede. Undervejs i læsningen af artiklen ønsker man, at vi havde et basic-dansk, som man i første omgang kunne lære fra sig og så vente lidt med de intrikate spidsfindigheder. En særlig spidsfindighed, som jeg vil mene er ukorrekt dansk, anfører forfatteren med eksemplet: Det lyder ikke særlig spændende, hva? (s. 118), hvortil hun venter svaret *nej*, men får svaret *ja* af sine fremmedsprogede elever. Det hedder ikke i den forbindelse *hva?*, men *vel?* og *så* er svaret *nej*; men om eleverne har ladet sig vildlede af *hva?* til at svare *ja*, skal jeg ikke kunne afgøre.

Sproget i radio og fjernsyn er i Ib Poulsens foredrag belyst med nogle få, men velvalgte eksempler, som tydeligt demonstrerer radioens krav om forståelighed ved at sproget er lettilgængeligt og anskueligt, og fjernsynets krav om samspillet mellem billedet som det dominerende og teksten som gribende ind i eller bag om det som billederne fortæller, sådan at teksten skaber sammenhæng og perspektiv, indlysende regler som det kan være gavnligt elementært at få slået fast.

Ole Tøgebys afhandling *Semantik, forståelse og maskiner* viser, hvor svært det er at få oversættelsesmaskinen til at forstå almindeligt menneskesprog ud over det allersimpleste, fordi ord i sig selv kan have op til mange forskellige betydninger og fordi de i sammenstilling med andre ord etablerer særlige betydninger; semantik er noget meget indviklet noget at udmønte i bestanddele, som skal gøres til informationer, som en maskine kan kapere. Alligevel forsøger man øjensynligt at fodre en oversættelsescomputer med viden nok til at kunne foretage en oversættelse fra og til forskellige sprog, hvorefter mennesker kan pynte på oversættelsen og få den til at tage sig ud som menneskesprog. Ole Tøgeby benytter hele vejen igennem i sin instruktive afhandling én bestemt tekst på otte linjer om Holger Drachmann til at illustrere oversættelsesvanskelighederne, og de er ikke få. Her bare én linje: »Vi veed dog bedst, hvor stor De er« (skrev Drachmanns skræddere til ham i anledning af et digterjubilæum); det er ordspillet på *stor* der er historiens pointe, og det kan maskinen ikke lære.

Datamaskinen er også hovedpersonen i den følgende afhandling om *fælles danske ord* (af Hanne Ruus). Denne maskine er nemlig betingelsen for, at man overhovedet kan undersøge, hvilke ord der er de hyppigst forekommende i hvilke tekster, men hvad man får ud af maskinen afhænger af hvilke tekster man putter ind i den, og det gøres der da også omhyggeligt rede for. Det er svært at summere resultaterne op, bortset fra at de såkaldte småord er de hyppigst forekommende ord i dansk. Antallet af fælles danske ord opgøres (s. 178) til ca. 1600 ordbogsord, hvad jeg tror er for lidt, men jeg har ikke lyst til at tage kampen op med computeren.

En afhandling, der ikke har været holdt som foredrag, er Erik Møllers om talesproget (*Lad talesproget komme til orde!*), nok den af afhandlingerne, som der er mest fremtidsperspektiv i. Her rides nogle linjer op for en udforskning af talesproget i lighed med den, der er blevet skriftsproget til del, men helt på

talesprogets præmisser med hensyn til fx syntaks, logisk opbygning, talesprogets funktion i samtaler, intonation, gestik i forbindelse med tale, samtaleroller (lytte-tale-funktion) m.m. Meningen er bl.a., at yderligere udforskning skal dokumentere det her antydede, nemlig at talesproget fungerer efter sine egne, endnu ikke kortlagte regler, og at fx en samtale mellem to eller flere fungerer efter bestemte strukturer, hvis den skal være en *samtale* og ikke blot forskellige enetaler, der stritter ud i luften og støder an mod hinanden. Det er et emne med et vidt perspektiv, men nok svært at håndtere og egentlig først muliggjort af båndoptageren som hjælpemiddel til at skaffe sig materiale (måske i for overvældende grad!).

Sprog og politik er titlen på Klaus Kjølbers afhandling, den næstsidste i bundtet. Den handler mere om politik end om sprog; politikersprog, som jeg ud fra titlen havde sat næsen op efter at få noget at vide om, eksisterer ikke, derimod nok en særlig sprogbrug, som politikerne er mestre i, nemlig at sige almindeligheder på en bestemt måde, således at så mange som muligt kan gå ind for dem, eller på en sådan måde, at alle muligheder står åbne. Det første gælder fx bl.a. partiprogrammer, det sidste gælder fx svar på journalisters påtrængende spørgsmål.

Den sidste afhandling er Frans Gregersens om *Dansk i 90'erne*, som han kalder et oplæg til diskussion. Den er skrevet på en meget underfundig og listelig måde, og man skal faktisk være meget oppe på tærerne med hensyn til viden om det danske sprogs udvikling også i de unge generationer for at forstå ham til bunds. Men han får sagt noget om betydningsudvikling, om lydudviklingen og om engelske ords og udtryks indtrængen i dansk, det sidste måske resulterende i *domænespecifik bilingvisme* eller – som et sidste skridt – almindelig tosprogethed (dansk-engelsk). Der efterlyses desuden en dansk kultur- og sprogpolitik i lys af det truende Fællesuropa. En retskrivningsreform i dansk i retning af en mindre fast norm afvises af computerhensyn, for computeren er for dum til at forstå stavfejl!

Men læs selv! Alle afhandlingerne!

Marie Bjerrum

Dansk Identitetshistorie, bd. 1, Fædreland og modersmål 1536-1789, red. Ole Feldbæk, Reitzels Forlag, 1991.

»Nationalfølelsen og nationalismen har på godt og ondt hørt til de stærkeste drivkræfter i de seneste to hundrede års historie. Tanker og følelser om national identitet begyndte i sidste halvdel af 1700-tallet at blive et anliggende for voksende samfundsgrupper«. Med disse ord indleder værkets redaktør, Ole Feldbæk dette storværk, hvis første bind kom i 1991. De næste bind vil følge hurtigt efter.

Mange begivenheder i 1992 har bekræftet, at emnet stadig er endda særdeles aktuelt – i udlandet og i Danmark. Uanset hvor dybt dagens nationale begej-

string stikker netop her hos os, er der sandelig brug for refleksion over fænomenet nationalisme. Selvom dagspresse og tidsskrifter løbende bidrager, bringer dette værk væsentlige synspunkter og materiale til eftertanke. Velkendt og nyt stof, oftest både veloplagt og læservenligt fremlagt; men også en række principielle redegørelser om værkets afgrænsning og kildematerialets karakter. En præsentation af værkets første bind må med rimelighed hæfte sig ved principperne. Ved fremstilling og vurdering heraf, vil det oftest være muligt at bygge videre på de forbehold og begrænsninger, som redaktøren og de enkelte forfattere selv peger på.

»Hvad ved vi om dansk identitet og om dens historiske baggrund?« spørger redaktøren Ole Feldbæk s. 14 og svarer selv: »Skal svaret være kort, må det blive, at der reelt ikke foreligger nogen forskning i dansk identitetshistorie«.

Dette svar må han dog straks modificere ved henvisning til en række danmarkshistoriske værker. Man kan jo med ikke ubetydelig ret hævde, også med støtte i red.'s egne modifikationer, at de fleste danmarkshistoriske værker – set i bakspejlet – dybest set har haft »dansk identitet« som emne. De vil billedlig talt skildre folkets livsforløb, være en national biografi. Redaktøren erkender da også indirekte (s. 11), at betegnelsen »identitet«, brugt om et kollektiv, nok er nyt, men at andre mulige benævnelser for værkets genstand klinger mere velkendte jf. det indledende citat osv. Dermed er også påstanden om den manglende forskning alvorligt problematiseret. Det er yderligere rimeligt, som det sker s. 14, at nævne en række specialiserede danmarkshistorier vedr. fx. sprog og litteratur, musik, bildende kunst osv. osv. Netop i sådanne værker findes relevante udtryk for national identitet behandlet.¹ Men Feldbæk kan alligevel problematisere værdien af tidligere forskning: »For de fleste af værkerne vil dette i praksis sige, at den nuværende danske stats grænser umiddelbart tages for givne, og at det danske opfattes som noget selvfølgeligt. En problematiserende eller kritisk holdning til den nationale afgrænsning og den nationale synsvinkel og selvforståelse, som her kommer til udtryk, møder man sjældent«.

Her falder to afgørende ord: »selvforståelse« og »kritisk«. Det er selvforståelsen,² danskeres egne udtalelser, der er emne og kildegrundlag for denne nationalbiografi, folket skal ses indefra. Altså en national *selv*biografi. Er det da nyt, må man spørge? Nej, for så vidt som de ovennævnte generelle og specialiserede danmarkshistorier typisk er skrevet af danskere og anskuet fra et dansk perspektiv. Ja, fordi man i nærværende værk ikke systematisk lægger vægt på at relatere til og supplere med udlændinges opfattelser og vurderinger af danskerne og deres selvforståelse. Som en af forfatterne, H. Ilsøe, ellers har gjort en del ud af i sin udforskning af beretninger fra udlændinges rejser i Danmark (jf. fx. i dette værk hans afsnit om Molesworth s. 78-83).

Hvad vi her står med, skulle vi da kunne kalde en fremstilling af selvforståelsen gennem tiderne i den danske nation, sammenskrevet af forskere, der er medlemmer af selvsamme nation, på grundlag af individuelle udsagn fra en række afdøde medlemmer af samme nation. Dansk identitet fra et dansk perspektiv, men nok i vore egne jævnføringer mellem os selv og arvefjenderne: først svenskerne, så tyskerne.

Redaktørens markerede distance til de nævnte danmarkshistoriske oversigtsværker skaber en forventning om, at det særlige ved det foreliggende værk skulle være en mere kritisk og diskuterende approach, med en tematisering af definitioner og kildegrundlag,³ kort sagt erkendelsesmuligheder. Hvad kan vi overhovedet få noget at vide om? Hvem har tænkt og følt hvad? Og hvor pålideligt og repræsentativt er det?

Det må man vel kunne vente, skønt redaktionen s. 20 erkender: »På et tidligt tidspunkt i Forskningsgruppens arbejde stod det da også klart, at en fælles og operationel terminologi næppe var mulig. I erkendelse af at studiet af dansk identitetshistorie endnu befinder sig på et indledende stade, har de fleste af afhandlingernes forfattere vejet tilbage for at lægge sig fast på en bestemt terminologi, og i stedet koncentreret kræfterne om at identificere fænomener, faser og forløb henover den lange undersøgelsesperiode«. Sandheden af dette udsagn passer smukt med, at der stort set ikke refereres til Lorenz Rerups korte, men indholdsrige afsnit og de der præsenterede teorier og skoler (s. 21-26) *Hovedtræk af nationalismeforskningen. En kommenteret bibliografi*.

Men er det overhovedet et sådant kritisk diskuterende værk, vi står overfor? Det skorter naturligvis ikke på alskens forbehold og udtalelser om vanskelighederne (Ilsø s. 27-28, Feldbæk s. 20, s. 219-230), men de er ofte generelle, indledende og afsluttende og ofte ikke medtænkt ved formuleringen af de enkelte konstaterende udsagn, hvor læseren – hvis han ikke er på vagt – let forledes til at generalisere til befolkningens brede lag, hvis selvforståelse vi ret beset ved utroligt lidt om, jf. Ole Feldbæks redegørelse herfor s. 219-222.⁴ Men han må have en indsigt, andre ikke har adgang til, når han kort efter udtaler om landbefolkningen: »Talen om, at de var borgere i staten og samfundet, stred mod den standsopfattelse, de levede efter, og ord som Danmark og fædreland sagde dem intet«. Den slags skråsikre bemærkninger hører generæssigt ikke hjemme i en videnskabelig afhandling, men i et oversigtsværk. Redaktøren Ole Feldbæk har inden for det sidste tiår publiceret to oversigtsbind over 1700-tallet, dels i Danmarks Historie bd. 4 (1730-1814), 1982, dels i Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie bd. 9 (1700-1800), 1990. I begge disse standardværker foretrækker han, hvad han kalder en »absolut fremstillingsform, således at forstå at fremstillingen giver udtryk for forfatterens fortolkning og opfattelse. En redegørelse for fremstillingens grundlag og for andre opfattelser og synspunkter er givet i litteraturoversigten efter hvert hovedafsnit«. Sådan vil Ole Feldbæk skrive. Jf. s. 20: »For forfatterne har ambitionen været at fremlægge en række undersøgelser, som andre forskere vil være nødt til at forholde sig til. Enten ved at acceptere resultaterne og bygge videre på dem, eller ved at revidere eller afvise dem på grundlag af ny mere overbevisende forskning. Kun ad den vej kan der tilvejebringes et bæredygtigt grundlag for at skrive en sammenfattende *Dansk Identitetshistorie*«. Take it or leave it. Efter anmelderens mening er det ikke den bedste position at skrive fra, når man ønsker at indtage en »problematiserende eller kritisk holdning til den nationale afgrænsning og den nationale synsvinkel og selvforståelse«.

Men er det så alligevel et oversigtsværk, vi står overfor? Tre sider før (s. 17, i bogens første kapitels tredje afsnit) skriver samme Ole Feldbæk om Forsk-

ningsgruppen for dansk Identitetshistorie: »Forskningsituationen, således som den er fremstillet ovenfor, måtte udelukke en forskningsbaseret helhedsfremstilling af dansk identitetshistorie. Derimod ville det – omend tidsrammen var snæver – være realistisk at stile mod udarbejdelsen af en snes forskningsbaserede afhandlinger indenfor emnet«. Man er lidt forvirret. Det eneste af bidragene, der formulerer en specifik problemstilling og så undersøger den, er Karin Krygers kunsthistoriske afhandling. De andre hver især udmærkede afsnit, har egentlig ikke denne afhandlingskarakter. Det gælder også det forudsatte vidensniveau hos læseren. Kun undtagelsesvis (især hos Winge) tages åbent hensyn til den vanskelighed, der kan ligge dels i læsernes forhåndsviden, og den evt. manglende bevidsthed om rigets multietniske sammensætning, om udskiftningen af arvefjender fra svenskere til tyskere, dels i deres forhåndsindstilling til den romantiske forståelse af folket og nationalismen.

Hvis man er så langt fra en afklaring, må man spørge: Hvorfor startede gruppen så ikke et tidsskrift, der over en periode debatterede forskningsproblematikken og foretog en kritisk vurdering af allerede foreliggende viden, blot i de mange allerede foreliggende oversigtsværker, der sammenlagt giver en vis dækning af emnet? Forklaringen findes i 3. afsnit: Det skulle gå stærkt. Initiativet til værket kom i 1988 fra det humanistiske fakultet ved KU, der for penge fra grundforskningsbevillingen i kalenderårene 1989 og 1990 med kort varsel og ofte kun for et semester frikøbte en række forskere, fortrinsvis fra de store fag dansk og historie ved KU, men supplerede sig med en række andre forskere fra hovedstadsområdet. Senere etableredes et vist samarbejde med forskere ved det humanistiske forskningscenter i Århus, hvor nogle forskere var i gang med samme emne.

Emnets afgrænsning

Det stilles i udsigt, at der vil blive givet en kritisk vurdering af »den nationale afgrænsning«. Det er dog ikke tilfældet for så vidt angår forsøg på indsamling af vidnesbyrd fra de tabte landsdele, især Skåne. Men det gås der elegant udenom.⁵ Ilsøe skriver: »Om danskerne som danskere ca. 1550-1700 gjaldt i hovedtræk, at langt den største del var født i landet, talte dansk og var medlemmer af den lutheranske statskirke med kongen som overhoved og dansk som kirkesprog«.

Det defineres ikke hvad *danskere* er, hvad *landet* er, hvad *dansk sprog* er. Det mest præcise er nok angivelsen af, at dansk er kirkesprog. Men dette præcisionsniveau giver straks problemer, hvis man tænker efter. I Slesvig stift var det ofte plattysk (DDSH II. s. 163), dog senere afløst af højtysk (DDSH II. s. 297f). Og kirkesproget i Skåne, Halland og Blekinge var ikke uden videre dansk i slutningen af perioden (1550-1700). Når man nu (s. 18) har bestemt sig til ikke at behandle »det sønderjyske spørgsmål« (jf. note 5), som kunne tjene til at profilere et begreb om danskhed overfor den tyske arvefjende, kunne netop afståelsen af Skåne nok have fortjent mere opmærksomhed, som en mulighed for at definere os overfor vor anden arvefjende, svensken.⁶ Indtil 1658 opfyldte befolkningen østensunds jo alle Ilsøe's kriterier som »danske«, jf. hans

indledning. Men svenskekongens folk gjorde en del for at befordre en bevidsthed om et tilhørsforhold til den svenske nation, i kirke og skole, og ved at lægge et jerntæppe ned gennem Øresund for at bryde de mange slægts- og familiebånd. Ilsøe gør meget lidt ud af dette fænomen, trækker væsentligst på Fabricius' undersøgelse, men kender tilsyneladende ikke Stig Örjan Ohlsson's disputats, der også (som Fabricius) drager interessante paralleller mellem den sproglige og nationale udvikling i Skåne og Sønderjylland. Den kronologiske afgrænsning forekommer lige så umotiveret. Når redaktionen alligevel ville gå bag om den tid, hvor det moderne nationale identitetsbegreb, if. international forskning, har mening (Feldbæks indl. s. 9f.), kunne man vel have ventet også et kapitel om middelalderen, ikke mindst om Saxo Grammaticus og relanceringen med pragttrykket i Paris 1514.⁷

Men nu begynder man altså det kronologiske forløb efter reformationen.⁸ Hvilke typer af kilder vil man så trække på? Redaktøren tager afstand fra en del s. 11: »Det har ikke skortet på meninger og udlægninger, og ofte har de rummet rammende iagttagelser og slående formuleringer. Som helhed har der dog været tale om debatindlæg og programmatiske rids; ofte har de taget deres udgangspunkt eller søgt bekræftelse i den danske sangskat; og grundlæggende har de haft et kort sigt og et aktuelt præg«.

Feldbæk ved jo godt (s. 11), at danskheden netop er det stiltiende forudsatte, det selvfølgelige, der kun kommenteres ved særlige lejligheder og da naturligvis altid positivt.⁹

En overskridelse af festtaleniveauet er vanskelig. Man fristes til at forestille sig en moderne ethnomethodologisk undersøgelse med overskriften: »on doing being an ordinary Dane« jf. Sacks berømte artikel.¹⁰ Den måtte selvfølgelig anstilles med levende danskere her og nu, men ville nok rejse en del problemer og synspunkter, som man så kunne prøve at finde symptomer på i ældre tider. Det kunne der nok være brug for. De udgrænsede områder tynder godt ud i bestanden af kilder.

Om de enkelte afhandlinger

Yderligere kommentarer til Harald Ilsøes afsnit:

De store oversættelsesarbejder fra 1500-tallets første halvdel gør Ilsøe hurtigt af (jf. den kronologiske afgrænsning ovf.), ligesom sprogforskningen. Peder Syvs indsats berøres derved, at det vurderes, om hans udnævnelse til kongelig filolog havde større betydning. Det skønner Ilsøe ikke. Muligvis med rette. Men Syv skrev dog en del. Vedel får mere plads, men reduceres på anden måde s. 40-41. Vedels refleksioner i *Om den danske krønike at beskrive* (1581) er enestående, men siger Ilsøe, de blev jo ikke trykt i samtiden; derfor var de uden betydning for andre. Ja, men da kildeforholdene udelukker (jf. Ilsøe s. 27), at vi kan få rimelig besked om identitetsfølelser i populationen i dens sociale dybde, er man faktisk henvist til at holde sig til de formulerede vidnesbyrd, der nu en gang foreligger, hvad enten de har været udbredt eller ej. Derefter kan man så skønne over, hvor repræsentative de har været.

En væsentlig del af Ilsøe's bidrag er en redegørelse for betydning af ordene

patria/fædreland/fæderneland. Hvor betyder det landsdel (niveau Sjælland), hvor Kongeriget Danmark (s. 33 Rigsrådsцитат fra 1588), hvor kongens riger (jf. citat fra Gunde Rosenkrans' s. 35)? Det er meget nyttigt og oplysende, bygger i nogen grad på Fridericia og Fabricius. Ordet *dansk* bruges som søgeord i Hundredvisebogen, men roden (dan-) gøres ikke til genstand for lignende undersøgelser, skønt netop denne rod er valgt til værkets titel. Det samme gælder lånedannelsen *modersmål*.¹¹ Ilsøe giver en god og sober oversigt over feltet, med mange gode ideer og ny eksempler fra specialforskningens skatkammer, som man kunne vente af denne kompetente bog- og kulturhistoriker. Men trods afhandlingens høje kvalitet, føler man sig nok lidt snydt for temact »modersmål«, som værkets undertitel lokker med. Da forholdet til tysk er ret afgørende, har han måske afventet publikation af materiale fra den næste forfatter.

Vibeke Winge: *Dansk og Tysk i 1700-tallet* (s. 89-110).

Dette bidrag bygger på forfatterens doktordisputats *Dänische Deutsche – deutsche Dänen, Geschichte der deutschen Sprache in Dänemark 1300-1800*. Det instruktive lille afsnit her i første bind er nærmest at forstå som baggrundstof for indlæg i senere bind. Derfor bør man nok bære over med en række upræcise og generaliserende bemærkninger. Fx. s. 92 om sproget i militæret. Når det drejer sig om relationen dansk/tysk ville det have været interessant at bemærke, at Abrahamsson blev ansat ved Landkadetakademiet i 1771, som den første lærer i dette land med fagområdet: dansk sprog. Hans eget modersmål var tysk. Landkadetterne lærte fransk, men også tysk, hvis de – som det hedder – ikke havde lært det som børn. Derimod var der ganske rigtigt brug for danskundervisning. Om byen Fredericia hedder det s. 95: »Her herskede religionsfrihed, og byen blev derfor samlingssted for lutheranere, katolikker, reformerte, huguenotter og jøder«. Det virker som om det uheldige valg af ordet *samlingssted* har nødvendiggjort indføjeljen af ordet *lutheranere*. Selvfølgelig var der lutheranere. Men danske lutheranere søgte kun asyl i Fredericia, hvis de havde et udestående med lokalforvaltningen, hvor de kom fra, fx. om gæld. Om latinen skrives s. 97: »Den sproglige bevidstgørelse kan nok føres tilbage til reformationen, hvor latin mistede sin status som fælles sprog for de lærde og deres institutioner, lige meget om de til daglig talte dansk eller tysk«. Det stemmer ikke med, hvad folk ellers mener og skriver i dag om de lærdes sprog i den filippistiske skole. Reformatorerne var så lærde som nogen. Der blev i 1991 afholdt en nylatinkonference i København, hvor man ellers fik andet at høre. Om sprogundervisningen s. 98 og kritik af blandingsprog. Der gives morsomme eksempler og en henvisning til Harlequin Patriot (1772), hvor de mange sammenbrud i kommunikationen dog ikke blot skyldes sprogblandingen. s. 99 nævnes, at ordet *tysk* bruges synonymt med *fremmed* (sprog). Der refereres til Blichers Bindstouw 1842, men det angives, at der skulle findes rygdækning i ældre ordbøger. Det viser sig dog at være citater fra Bd. 7 af VSO (med ordet tysk), der udkom i 1853 og henviser til Mølbecks *Dansk Dialect-Lexikon* fra 1841. Men ellers er der da naturligvis hold i de mange – oftest velkendte citater – om danskens lave prestige hos danskerne i forhold til fremmedsprog. I Wingses rigeholdige citatsamling er det ofte tysk, og ikke fransk, der står for skud. Alligevel

fastholder hun sin indledende pointe (s. 89). Vi projicerer tyskerhadet tilbage, hvor det ikke kunne findes »fordi man ikke tænkte nationalt«. ¹² Derimod trivedes et billede af tyskeren som snylter (s. 107), der »kun alt for godt (blev) bekræftet af Struensees person«. Winge konkluderer: »1700-tallet er det århundrede, hvor nationalfølelsen udvikles, men det er først i de sidste tre årtier, at de negative følelser rettes mod én ærkefjende«. Den tyske medborgers største fejl er, at han er fremmed, ikke at han er tysker. Således slutter Winge side 110. Hertil må bemærkes, at vi netop i de år var på vej til at skifte vor svenske arv-fjende ud med en tysk.

Ole Feldbæks bidrag: *Fædreland og indfødsret. 1700-tallets danske identitet.*

En bærende idé er påstanden om den tidlige manifestation af det nationale i netop Danmark. Det er også den afsluttende bemærkning hos Feldbæk s. 230: »I udviklingen af en national identitet gik Danmark sin egen – tidlige – vej«. Her tænkes næppe på samme forfatters indledende påstand, at der naturligvis fra gammel tid fandtes udtryk for dansk identitet hos (s. 112) »magtens mænd, og dem der tjente dem med sværdet eller pennen«, men på en særlig tidlig dansk udvikling i anden halvdel af 1700-tallet, der var bredere funderet. Ganske vist et komparativt synspunkt, hvor målestokken er den ældre internationale forskning, som man ikke uden videre bør bygge på s. 223: »Den ældre forskning, der foreligger, bygger generelt på den grundantagelse, at nationalismen først opstod under den franske revolution. Og den forskning, der interesserer sig for tidlige former for nationalidentitet, befinder sig endnu på et indledende stadium«. Alligevel slår Feldbæk fast s. 111: »På et tidspunkt, hvor den fremherskende holdning i Europa var, at alle mennesker var brødre, og at fædrelandet var, hvor man levede som en loyal undersåt og en nyttig borger, uanset hvor man var født, og hvilket sprog man talte, udstedte den danske enevoldskonge loven om indfødsretten«. Antagelig for at afvise evt. kritik fra kommende eller ukendt »nyere« europæisk forskning i »tidlig« national identitet anføres side 228: »Disse fem ¹³ forhold tilbyder tilsammen tilstrækkelige forudsætninger for en selvstændig dansk identitetsudvikling, og udenlandsk inspiration forekommer ikke nødvendig«. Hermed er sagt, at den danske udvikling var tidlig, og derfor var den også Danmarks egen. Eller at der overhovedet ikke findes en parallel i udlandet til netop den danske udvikling uanset kronologien. ¹⁴ Det afgørende for Feldbæk må jo være – ikke nok en gang at give en fremstilling af oplysningsdebatten, Struenseeepisoden, loven om indfødsretten ¹⁵ etc., men at redegøre for befolkningens selvforståelse, udtryk for følelse af national identitet, der går ud over, hvad man kunne vente udtrykt af »magtens mænd, og dem der tjente dem med sværdet eller pennen« (s. 112). Prøvestenen må være omfang og vægt af dels den opinion, der argumenterede for og med det nationale, dels den begejstring, som fulgte fra taknemlige borgere ved indfødsrettens indførelse. ¹⁶ Feldbæk gennemgår debatten blandt de danske oplysningskribenter. På den ene side især Tyge Rothe, der hos Feldbæk ikke som ofte i traditionen regnes for lidt sær. Han repræsenterer excellencernes internationale syn. På den anden det nationale: Hagerup, Suhm, Guldberg og Malling. Feldbæk taler om, at der var etableret en offentlighed, et købedygtigt

publikum for tryksager af forskellig art. Ja vel, i forhold til tidligere. Men den var meget lille, og skribenterne kunne når som helst sættes på plads, hvis de gik videre end regeringen ønskede, dels ved censur, dels ved manglende subvention, dels ved disciplinære foranstaltninger (mange var jo embedsmænd). Den spontane lokale begejstring over indfødsretten behandles og illustrative eksempler gennemgås med stor bravur. Ja, men var den ikke ofte organiseret af kongelige embedsmænd? s. 205: »Offentligheden modtog dog helt overvejende loven med glæde og begejstring, og den brede reaktion giver et godt indtryk af, hvem der i 1776 identificerede sig med staten og nationen«. Først refereres til de mange digte s. 205: »Enhver med poetisk åre skrev digte, der priste kongens gave til sit folk«. Feldbæk taler om en »poetisk vårfloam«. »Digtene er samlede i Luxdorps Samling« if. note 228.¹⁷ Dernæst refererer¹⁸ Feldbæk oplysninger om en række byfester med anledning af loven. Det er meget levende skildret, men igen afgøres kildesituationen ganske kort: »De lokale embedsmænd har selsagt vidst, at positive reaktioner ville være velsete på højeste sted. Men intet tyder på, at festlighederne har været dirigeret fra oven. Grundlæggende var der tale om spontane reaktioner på en lov, der opfyldte lang tids forventninger«. Man finder ikke mange argumenter for det spontane i agent Holck's referat, men heller ikke for det modsatte. De fleste fremtrædende personer var jo kongens embedsmænd. Som et særlig illustrativt eksempel citerer Feldbæk biskop Rottbølls tale i Viborg. Rottbøll var tidligere professor i Sorø og en ven af Suhm. Feldbæk understreger retorikken ved at indskyde sin formening om biskoppens tonefald ved de enkelte afsnit fx. s. 213: »tonen var skærende harmfuld« osv. Dygtigt formuleret af forfatteren, men unægtelig stilistisk tæt på et meget folkelig oversigtsværk, hvis modpol i den lidt tørre afhandlingsstil kan findes andetsteds i værket. Man savner en udførlig gennemgang af receptionen i de tysktalende dele af hertugdømmerne, og en kraftigere tematisering af, at loven jo også gjaldt for dem. Men receptionen af lov om indfødsretten bør fortsat diskuteres. Var loven en PR-fidus, dygtigt iscenesat også i receptionen, eller var der en folkelig baggrund. Hvis ja, hvor dybt stak den? Her kan nok vendes flere sten. Der er nok at forske i og reflektere over indtil videre! Den valgte genre, der adskiller kritik og forbehold fra den meget rutinerede og absolutte, men også levende og læseværdige fremstillingsform, er ikke den bedst egnede til diskussion af dette.

Karin Kryger: *Dansk identitet i nyklassicistisk kunst. Nationale tendenser og nationalt særpræg 1750-1800.* s. 231-418.

Næsten halvdelen af bindet fyldes af denne fine og fint illustrerede afhandling, der nok i sin titel burde have nævnt det Kunstakademi, der fylder så meget indholdsmæssigt og dertil strukturerer fremstillingen, også mere end det fremgår af indholdsfortegnelsen.

Når denne afhandling som videnskabelig prosa forekommer så vellykket, er det fordi den sejler i en stor bue uden om de skær, andre forfattere efter værkets plan må krydse imellem. Kryger skriver stort set kun om et afgrænset miljø, kunstnere omkring kunstakademiet, og om kunst med stort K, fremragende

værker af blivende værdi, uanset deres mulige popularitet eller mangel på samme hos menigmand. Og det var jo nok det sidste, man trods de store problemer havde ventet at få besked om i dette værk. K. Kryger ridser problemstillingen op således s. 231. Kunsten var international og som hyldet til enevoldskongen per definition patriotisk.¹⁹ Men var den også dansk/nordisk? Det er det, der skal undersøges. Def. (s. 233): »Ved den danske identitet forstås her en kunst, som enten har til hensigt eller spontant udtrykker en dansk/nordisk bevidsthed i motiver, form, stil eller indhold«. Især på indholdssiden er det svært. For er det nordiske ikke blot noget eksotisk, som man må kalde det, når schweizeren Füssli benytter den nordiske mytologi. Det er den problematik der skal tages stilling til, og kortene lægges godt frem på bordet. I slutkapitlet med overskriften *Dansk Kunst?* forsøges så et svar. Jo, der er nordiske motiver (410), der naturligvis i forhold til samtiden også var eksotiske. Det signifikante er, at der bliver flere og flere af dem. Som eksempel nævnes antallet af kunstværker med fædrelandshistorisk emne (s. 410-11), salonen 1769: 0, 1778: 1, 1794: 14 kunstværker. En anden popularitetsmåler omtales s. 411: »Erik Pauelsens illustrationer til *Store og gode Handlinger* nød, så vidt det lader sig måle, overordentlig stor popularitet ...«. Kryger foretager en væsentlig sammenligning med motiver fra den sene enevælde i Frankrig. Interessen for borgerportrættet i Frankrig før revolutionen sammenlignes med mindelunden ved Jægerspris. K. Kryger udtaler (s. 412): »Alligevel udtrykker begge udsmykninger en styrkelse af den borgerlige selvforståelse, da borgerens værd nu accepteres på højeste sted. Denne borgerlige selvforståelse synes at være en forudsætning for en national selvforståelse, idet borgeren ideologisk er et redskab for »staten«, dvs. almenvellet«. Et mere tilfældigt indicium på det »dansk«-nationale: Man glemte Holsten i 1788 ved Kronprinsens sejrindtog. Anmeldelser af kunstværker og kunstudstillinger (s. 413m) viser hen mod slutningen af århundredet et markant skift fra nedladende behandling af fædrelandshistoriske emner til begejstring.

Især landskabet, det nordiske, fik begejstret omtale, skønt landskabsmalere traditionelt stod langt nede på kunstnerens rangstige. Med indfødsrettens indførelse kunne man ikke længere indkalde udenlandske kunstnere. »Det var vigtigt, at man var dansk, og det var derfor naturligt, at man begyndte at revurdere, hvilke motiver der var værdige for den danske kunster at tage op«. Man accepterer genremalerier, ikke i nederlandsk, men i »national Coustume« og overvejer at udvikle en »dansk stil«. (s. 414-15:) »F. B. von Ramdohr definerer i 1792 den danske stil, som han ikke kan finde mange spor af, som den stil, der udspringer af den natur og de skikke, som kunstneren er opdraget med«. Kryger har en meget fin og præcis vurdering af Wiedewelt, hvis kunst vakte national begejstring i samtiden. Men den var netop i sin grund ikke nordisk, men antik, dog tilpasset, lokaliseret, så den netop passede til den danske konge og den danske borger. Derfor skal man ikke uden videre søge forløbere for den nationalromantiske kunst her. Den havde et andet ideologisk grundlag. Kryger slutter således (s. 418): »Kunsten vil aldrig kunne frigøre sig for udefra kommende påvirkninger, og skeptikere vil altid kunne påpege indflydelse på den danske kunst andre steder fra. Kunstens situation i de enkelte lande er imidlertid også en afgørende faktor, og det var den specielle situation²⁰ i Danmark,

som sidst i 1700-tallet frembragte en bevidst ... søgen efter national udtryksform«.

Flot skrevet og sikkert meget præcist. Men Kryger udtaler sig jo også mere om en elites udtryk, delvis om en elites reception af dette udtryk, og ikke om folkets selvfølelse og identitet.

Sammenfattende kan man sige om dette bind. Det er godt, det er skrevet, og det er godt skrevet. Det er et væsentligt bidrag til den fortsatte udforskning og debat om det folkelige identitetsbegreb og dansk folkelige identitet, selv om det nok giver sig ud for at være »nyere«, end det faktisk er blevet i forhold til foreliggende faglitteratur. Bindet præsenterer sig med mange genremarkører som første bind af netop et oversigtsværk, som det ikke kan blive, når middeldalderen og det sønderjyske spørgsmål lades ubehandlet. Derfor har man måttet præsentere værket som et antal »forskningsbaserede afhandlinger indenfor emnet« (s. 17). Men også set fra den kant er der nogen vaklen: de teoretiske og kildekritiske synspunkter gennemsyrrer ikke altid fremstillingen, men anføres ofte for sig (s. 9-25 og s. 219-230). Man er nok kommet lidt hurtigt fra start. Var det et must, er der tale om en imponerende præstation. Hurtigheden har haft sin pris, som denne anmelder har valgt at koncentrere sig om i stedet for at fremhæve guldkornene. Værket skal dog nok finde sin form. Man glæder sig til de kommende bind.

Noter

1. Er *danskhed* et nøgleord, må man konstatere, at hvad gælder netop bind 1, optræder ingen af kollegerne fra faget dansk/nordisk og naboinstitutter i indholdsfortegnelsen. Der er heller ikke bidrag fra andre professionelle litteratur-, teaterhistorikere. Så meget mere påfaldende som den nordiske tendens i de bildende kunster behandles indgående af en professionel. Nordiske fortællinger og dramaer har også sine kompetente dyrkere i forskningen. Den nordiske tendens styrkes jo yderligere af sproget, der den gang var en symbolsk handling, jf. universitetsundervisningen. Og hvorfor må redaktøren, hvis embede og produktion vedrører økonomiens og handelens historie, selv skrive om sproghistorien, ordbøgerne, grammatikkerne, purismen, oversættelserne, danskundervisningen? Man har åbenbart haft for travlt og har nøjedes med at dække det mest oplagte mere eller mindre en passant.
2. Det drejer sig om »at føle sig selv«, som Ole Feldbæk senere kalder et afsnit side 217.
3. Det er måske derfor man har ladet kildekritisk skoledede historikere skrive store dele af dette værk, der handler om emner, der falder under og afhandles i de historiske discipliner af fag som dansk sprog og litteratur.
4. S. 219: »Svaret på spørgsmålet om, hvad det var for en dansk identitet, vi møder i 1776 – og svarene på de øvrige spørgsmål – må selvsagt gives med forbehold. Kilderne er få og vanskelige at tolke. Hvor meget generelt er der i de individuelle udsagn?«.

5. Forklaringen er sikkert den ramme, forf. har fået lagt. Den er fremlagt af red. s. 18: »Derimod er Sønderjylland og grænselandets identitetshistorie bevidst fravalgt, i lyset af den frodige og stærkt specialiserede forskning, der allerede pågår«. Dette kunne godt have været gentaget. Der alluderes vel til det kommende værk om »helstaten«, som skal komme i 1992. Er det så hemmeligt?
6. S. 12: »Tilsyncladende er det umuligt at definere sig selv og det kollektiv, man tilhører og opfatter sig som medlem af, i isolation. Opfattelsen af de andre – i sin aggressive form: fjendebilledet eller fjendeklicheen – er en fast bestanddel, som har medvirket til at give national identitet dens negative karakter«. Det er Hegels tanke, at man først forstår et begreb gennem dets negation.
7. Hullet dækkes nødtørftigt af redaktør Feldbæk i indledning til dennes afsnit om 1700-tallet – over én side (s. 111-112).
8. Ilsøe's titel angiver starttidspunktet 1550. På værkets titelblad står 1536.
9. Selv om det forholder sig således, at mange danskere ikke finder det rimeligt at være ærlige overfor skattevæsenet, eller overholde hastighedsbegrænsningerne, vil vi nok ikke bryde os om at se disse træk udpeget som dele af vor danske identitet.
10. Atkinson: *Social structures*; se yderligere værker som *Dagligliv i Danmark*, som Feldbæk af en eller anden grund ikke refererer til.
11. Jf. Ulf Telemans historiske undersøgelse af betydning og metaforikker omkring ord for »sprog« i svensk, *Nordisk Sprogsekretariats rapporter nr. 7*.
12. Gad vidst, om det er citat fra forskningsgruppens diskussioner, før redaktøren (s. 112) fastslog, at nationale udsagn havde man altid haft.
13. S. 227-228.
 - 1) Den danske embedsstands debat i den ny købedygtige offentlighed.
 - 2) Sækulariseringen, at »nationen« var blevet en ny religiøs genstand. Hvad resumeres egentlig her?
 - 3) »For det tredje stod fortalere for en dansk identitet ikke over for at skulle konstruere argumenter og begrundelser. Hovedkomponenterne til en nationalstat forelå: en stat med fælles sprog, fælles tro og fælles fortid«. Hertil må bemærkes, at det er en grov forenkling, der beror på at ordet *sprog* ikke bøjes i flertal på dansk.
 - 4) At hovedlandet (Danmark, i modsætning til Holsten) i staten blev betragtet som et kulturelt uland. Denne iagttagelse stemmer ikke med pkt. 3.
 - 5) »For det femte – og her møder vi den udløsende faktor – udviklede denne spænding mellem to kulturer sig til en konflikt: De unge borgerlige akademikere og embedsmænd så den fremmedsprogede og fremmedkulturelle overklasse som en barriere for deres egne ambitioner om karriere og status. I denne situation kunne de bruge dansk sprog og dansk kultur som våben ikke blot i kampen for deres håndgribelige egeninteresse, men også for, hvad de betragtede som deres ret. Og i denne kamp mod de fremmede var de i stand til at få den danske offentlighed på deres side«.
14. Feldbæk hævder – uden reference til international faglitteratur – at den er enestående s. 197: »Som national manifestation er loven om Indfødsretten

- enestående i 1700-tallets Europa. Der kan påvises eksempler på, at afgrænsede samfundsgrupper har opnået en nationalt betinget første- eller eneret til bestemte embeder, rettigheder eller erhvervsudøvelse. Men det er det eneste eksempel på, at eneret til samtlige embeder gives til dem, der er født i vedkommende stat – eller fordi de er født der«.
15. Feldbæk bruger loven om indfødsretten 1776 som et omdrejningspunkt. Hoffet s. 230 »kunne lade legitimeringen af den nationale identitet (dvs. indfødsretten) fremstå som en gave, før den blev fremtvunget som et krav«. Det er med styrke fremført af Cedergreen Bech, Stigel og Prange, at det var et PR-nummer uden praktisk indhold. Prange argumenterer for, at der faktisk blev ansat endnu flere tyskere efter 1776. Det relevante for nærværende værk, der handler om »national identitet« må være, om denne nationale selvfølelse var vokset op nedefra, om den var reel eller fremprovokeret/elsket af regeringen? Jf. *Ilsoes tørre bemærkning s. 28 om den forrige periode*: »Ingen institution var indrettet på at befordre bevidsthed hos danskerne om sig selv og deres fædreland«.
 16. Feldbæk formulerer det selv således s. 218: »Spørgsmålet er, hvorfor det danske borgerskab – ikke kun dets øvre, men også dets mellemste lag – reagerede så spontant begejstret over, at kongens indfødte undersåtter nu fik eneret til statens embeder? Så mange embeder var der trods alt ikke at besætte; og der var ikke mange af dem der festede for loven, som realistisk kunne forvente at se sig selv eller deres børn i embede. Svaret må være at indfødsretten i denne samfundsgruppe imødekom et stærkt følelsesmæssigt behov. Et behov for at få bekræftet den identitet, der i deres egen levetid havde udviklet sig med det fædreland, hvor de var født, hvis sprog de talte, og hvis fortid var deres fortid«.
 17. Dvs. *Samling af forskellige Skrifter og Aviser angaaende Indfødsretten, 1776, I-II*. De to små bind omfatter også temmelig megen prosa.
 18. Angiveligt (note 231) fra agent Holck's Monument ..., 1776.
 19. Jf. Krygers egen art. i festskr. til Hakon Lund. Det præciseres, at det naturligtvis gælder helstaten.
 20. Her tænker Kryger ikke blot på indfødsretten, der ganske enkelt udelukkede, at fremmede fik et professorat ved Kunstakademiet.

Niels Haastrup

Klaus P. Mortensen: Svanen og skyggen – historien om unge Andersen. G. E. C. Gad, Kbh. 1989. 204 s. ill. 198 kr.

Denne kloge, velskrevne og meget citérbare bogs emne fremgår af den meget knappe pressemeddelelse: »*Svanen og skyggen* er et forsøg på at fortælle historien om, hvordan almuedrengen Hans Christian Andersen klatrede fra samfundets bund til dets glimrende top – og om den pris han måtte betale.«

Forfatteren slipper altså for de trækninger, der lejlighedsvis anes på nykritikkens, marxisters og skrifteoretikerens ansigt, når deres metoder får biografiske

anstrøg i netop denne besværlige digters nærvær. Til gengæld slipper læseren ikke blot for skiftende årtiers terminologier, men også for gammeldags vulgærbiografisme. Men digter og værk forudsætter og definerer hinanden fra først til sidst.

Bogens undertitel udmøntes i afsnittene *Opmølingen*, *Digterspiren*, *Eventyrfortælleren*, *Svanen*. Resten – *Skyggen* – dækker tiden efter c. 1845, der ikke er biografi-løs, men hvor biografien taber den røde tråd og bliver til selvbekræftende gentagelser; kun en håndfuld sene eventyr tolker den mørkelagte psyke, hvor tidligere også selvbiografiske dokumenter vidnede om Andersens selvforståelse (s. 153-55). Endnu i *Skyggen* er »den ironiske selvafsløring ... ikke nihilistens, men den skuffede idealists« (176), mens *Loppen og Professoren* er »hermetisk lukket om sit nihilistiske vid« (191), og *Tante Tandpine* fjerner »de sidste sorte stumper af sin gamle myte om den uskyldigt lidende helt« (197). »Alt gaar i Bøtten« – selv om ordene kun findes i det første tryk af dette sidste eventyr (der som bekendt følger efter *Krøblingen* med den oprindelige titel *Eventyrbogen* ...).

Det meste af bogen er imidlertid forløbet, inden man når til vendepunktet i 1840'erne. De kendte biografiske dokumenter sættes i sammenhæng, hvorunder spaltning og selviscenesættelse fører til varig forkrøbling under latinskolens pres og til sjæleligt vægtløs selvbetragtning (52). Med Riborg-historien er digteren blevet til, men i *Levnedsbogen* bliver forelskelsen nærmest til en novelle, hvori – som vi ved – frierens halvhed gør udslaget. Pointen er, at Andersen ikke havde noget valg, selvkontrollen og digtningen var vigtigst (67), men dette kunne fortrænges og oplevelsen således poetisk udnyttes (70). Det blev til *Skyggebilleder*.

Videre analyseres forholdet til Edvard Collin som »en ond cirkel af selvforagt og følelsspersion« (80) – og *Levnedsbogen*, hvori »dannelsen« undsiges, fordi »det barnlige« er stedet for de medfødte værdier og evner (88); men samtidig er digteren blevet sprogløs og ansigtsløs, når det gælder hans inderste. Italiensrejsen og Agnete-chokket ender med *Improvisatoren*, og nu vedkender Andersen sig dobbeltheden som strategi: pro forma-borgeren, der lever sit egentlige liv andetsteds (115). Men polerne, dobbeltheden liv – kunst, blev det sværere og sværere at holde adskilt (117). Med *Havfruen* vælger han da at gøre sin kunst til sit liv, idet Klaus P. Mortensen læser eventyret som en historie om at stige op fra bunden og blive fremmed, hvor man kommer hen. Andersen forblev kuet og krænket, på vej et andet sted hen (138-39), men må indrette sit liv efter den myte, han har søgt og skabt, og hvis styring han tillægger Gud selv (146-47). Dog, omkostningerne voxer, ironien voxer, fortrængningsevnen synes digteren at mangle, og tilsidst er kun mytens sorte tandstumper tilbage.

Klaus P. Mortensen river sin læser med, hans opmærksomme fremadskriden er mere ubønhørlig og med sortere resultat end før set, selvom meget er velkendt og indlysende. Jeg har ikke i dagens anledning læst eller genlæst den tidligere psykologisk-biografiske litteratur, har ikke selv bidraget til den og er kommet på afstand af den. Imidlertid: Den seriøse Andersen-læser kommer ikke udenom denne dystre men loyale bog. Det er historien, og den, som ikke forstår den, kan tage aktier i enkens garveri.

Erik Dal

Replik

Udtalenormering i skolen – fiktion eller virkelighed? Kommentar til en anmeldelse

I Danske Studier 1991 (ss. 222-226) anmelder Hans Götzsche og Henrik Jørgensen min bog om *Udtalenormering i skolen*. Anmelderne mener at vise at »hele TK's regnestykke (kan) stilles ganske anderledes op og udmøntes i ganske andre facitter«.

Det jeg forsøger at 'udregne' i bogen, er hvordan *udtaleproblemet* (konflikten mellem forskellige udtalenormer) tackles i skolen. Jeg viser – på grundlag af en ideologikritisk læsning af et omfattende og mangeartet kildemateriale – hvordan skole- og sprogpolitikere, vejlednings- og lærebogsforfattere, forskere og pædagoger ... står i kø for at overse, bagatellisere eller ligefrem benægte at der findes pædagogiske problemer med rod i den sproglige norm- og variationsproblematik. Konklusionen er at skolen må fungere udtalenormerende så længe rigsmålstilegnelse ses som en selvfølgelig og uproblematisk målsætning.

G&J forsøger at regne efter ved at tage fat i (1) definitionen af dialekt og rigsmål, (2) forholdet mellem den ideologiske virkelighed og skolens praksis, (3) undervisningen i retstavning.

(1) Udtalenormer og udtalenormering

G&J skriver at bogens tema er »vilkårene for dialekter i den danske skole«, og fremhæver som »et af bogens problemer ... at der ikke nogetsteds gøres et forsøg på at definere hvad der egentlig ligger i begreberne rigsmål og dialekt«. I bogen argumenterer jeg eksplicit for at begrebsdefinitioner (forsøg på at afgrænse sproglige varieteter) ikke er af væsentlig betydning for en undersøgelse af udtalenormering: »... det væsentlige er selve det faktum at der eksisterer forskellige udtalenormer, og dermed et pædagogisk problem som skolen er nødt til at forholde sig til – om ikke i formuleret ideologi, så i hvert fald i den praktiske undervisning« (s. 14). Dette synspunkt kan muligvis diskuteres. Men det er ikke dét G&J gør. Nej, de tillægger bogen et 'klassisk' dialektbegreb, der omfatter »kun det snævert lokalprægede mål: sognets og herredets dialekt«.

Bogens første sætning lyder: »Denne bog handler om hvordan danskerne behandler deres udtalenormer i skolen« (s. 11). En af de sidste lyder: »Men i virkeligheden vil den sproglige normssituation altid være der som 'problem', et kompleks af socialpsykologiske gruppemodsætninger som folket til enhver tid og under varierende vilkår skaber og lever med som bedst det kan« (s. 280). Og sådan er det hele vejen igennem. Jeg har svært ved at forstå hvordan G&J kan

mene at bogen handler om de klassiske dialekters vilkår i skolen. Jeg kan kun forstå det som et udslag af at de *ikke er i stand til at se udtalenormering som et aktuelt problem*. De anfører da også at »problemstillingen i grunden (er) passé«; hvis man vil tale om at skolen normerer børnenes dialekt, »giver det kun mening, hvis man dermed mener klassisk dialekt«.

(2) Den ideologiske virkelighed og skolens praksis

G&J peger på at symptomallæsning som metode har sine problematiske sider. De fremfører at »man altid kan finde nogen der har skrevet noget idiotisk«, og finder grund til at tilføje at »det ligger snublende nær at gøre denne opdagelse til en dyd«. I bogen gør jeg faktisk en dyd ud af *ikke at øse af idiotiens udtømmelige kilder på området*, men holder mig til hvad der står i vejledninger, lærebøger, tidsskrifter og forskningsrapporter. Jeg har ingen betænkeligheder ved at gentage fra bogens indledning, at »den indeholder det meste af det vigtigste af det 'man' i Danmark har ment om udtalenormer i skolen inden for de sidste par årtier« (s. 15). Bogens dyd er ikke at sammenstille og udlevere tilfældige idiotiske udsagn, men at sammenstille og karakterisere hvad 'man' har ment. (I den forbindelse har jeg i øvrigt aldrig brugt karakteristikken idiotisk).

For G&J bliver det imidlertid et problem at »TK er så sociologisk upræcis«. De mener at skolen i bogen fremtræder som en abstrakt størrelse, og at lærerne fremtræder som nogle abstrakte, naive og tåbelige personer. De mener ikke det er klart »hvilken opfattelse TK selv har af skolens funktion i samfundet og lærernes muligheder inden for skolen som en institution«, og understreger at »en sprogsociologisk undersøgelse må prøve at finde frem til nogle forklaringer på at folk gør som de gør«. Til det må jeg for det første sige: Mit udgangspunkt er at hverken læg eller lærd mener at der foregår udtalenormering i skolen (s. 13). Hovedformålet med bogen er derfor ikke at forklare *hvorfor* skolen fungerer udtalenormerende, men i det hele taget at påvise, eller i det mindste sandsynliggøre, at det er tilfældet. Det har jo ikke noget formål at begynde at forklare eksistensen af noget folk ikke mener eksisterer. Men dertil vil jeg mene, at jeg i bogen understreger ganske klart at det 'man' har ment og mener (de herskende tanker), er de herskendes tanker. Jeg understreger at den ideologi jeg afdækker, og dermed skolen som ideologireproducerende institution, befinder sig midt i klassekampen, på styrkeforholdet mellem udtalenormerne i et sprogsamfund indgår i de sociale gruppers evige konkurrence om 'kontrol', i deres stræben efter anerkendelse og selvrespekt.

Formentlig er det selve kamp-perspektivet på virkeligheden G&J oplever som 'sociologisk upræcis': sociologisk videnskab er at forklare folk på plads, ikke at analysere deres rolle i klassekampen. G&J oplever da også at mine forklaringer bygger på en 'altmodisch' ide om en »herskende klasse af sprogideologer«. Nu mener jeg ikke at sprogideologerne (forskere, vejlednings- og lærebogsforfattere) udgør nogen herskende klasse, men jeg er så altmodisch at tro at deres vejledninger, artikler og bøger har den funktion i samfundets sproglige normkonflikter at de tjener klasseinteresser. Det kan de ikke undgå, og det er der ikke noget odiøst i. Som ideologi(re)producenter bør vi bare gøre os klart

at sådan er det, og at der altid er et valg mht. hvilke interesser man vil tjene. I dette 'upræcise' perspektiv handler bogens sidste afsnit faktisk om 'kampens vilkår', om mulighederne for at ændre normsituationen.

At ideologikritik som metode har sine problematiske sider, peger jeg selv på i bogen, men finder det »rimeligt at antage at det ideologisk baserede billede ikke vil slås itu mod virkeligheden, højst krakelere en kende« (s. 15). G&J finder det rimeligt at antage det modsatte, altså at bogen handler om indholdet i tekster og at disse tekster kun i ringe grad siger noget om virkeligheden. De erkender at hvis virkeligheden ligner teksternes ideologiske 'virkelighed', så »er der tale om et kæmpeproblem i den danske skole« – for straks at fastslå: »men anmelderne mener ikke at det er tilfældet« (min fremhævelse). Efter at have fremført dette synspunkt, som langt på vej lægger bogens virkelighedsbillede i ruiner ... gør anmelderne ikke noget forsøg på at dokumentere det.

I stedet fortsætter de med at erklære sig enige i at danske folkeskolelærere ved for lidt om fonetik, fremholder imidlertid at dette næppe hører til de største problemer i skolen – ømme tær er der så mange af – man kan derfor »diskutere om fonetik er det vigtigste punkt at sætte ind på; de fleste børn lærer at læse og stave rimeligt uanset 'normkonflikter' og lærerindsatser. Man skal faktisk arbejde hårdt for at forhindre at de fleste børn lærer at læse og skrive rimeligt«. Enhver der læser denne argumentation, må tro at budskabet i *Udtalenormering i skolen* er at mange børn har læse- og skrivevanskeligheder fordi lærerne ved for lidt om fonetik. Argumentationen er ganske ved siden af. Når jeg fremholder at lærerne i folkeskolen formentlig ved for lidt om udtale og udtalenormer, er det for at *sandsynliggøre at børnenes udtale udsættes for normering i forbindelse med at de lærer at læse og stave*. G&J argumenterer imidlertid som om det der diskuteres, er problemer med skriftsprogstilegnelsen som sådan.

(3) Udtalenormer og retskrivningsnorm

Når det går så problemfrit med skriftsprogstilegnelsen som G&J mener at det gør, er det fordi læreren i sit daglige arbejde erfarer »hvordan man efter bedste håndværkerprincipper løser problemerne med at lære at stave og skrive inden for den fastlagte norm« – først og fremmest hvordan det er »muligt at lære korrespondensregler mellem dialekt og ortografi«. Og minsandten om ikke G&J skriver at »det er hvad der sker i de fleste tilfælde«. G&J bygger deres opfattelse på erfaringer som den ene af dem har gjort som lærer igennem 15 år på en fynsk skole.

I alt hvad jeg har haft fat i af undervisningsvejledninger, vejledninger til beyndersystemer i dansk, osv., glimrer princippet om at lære børnene andre korrespondensregler end dem der gælder mellem retstavningen og rigsmål, ved sit fravær. Man møder tværtimod overalt det princip at børnene må lære sig en tydelig og klar udtale, for ellers kan de ikke lære at stave. Rigtignok forekommer det så at sige ikke at den tydelige og klare udtale benævnes rigsmål; det lader sig imidlertid altid udlede at den udtale der skal tilstræbes, er rigsmålsudtalen.

Men dette virkelighedsbillede holder altså ikke, dersom det er holdbart at

slutte, som G&J gør, fra egne fynske erfaringer til 'de fleste tilfælde'. Slutningen er imidlertid næppe holdbar. For hvis det er rigtigt at de fleste lærere efter bedste håndværkerprincipper løser problemerne med at lære børnene skriftsproget ved at udlede og videregive korrespondensregler mellem dialekt og ortografi ... ja så bliver det svært at forstå hvorfor et flertal af dem – i de spørge-skemaundersøgelser der refereres i bogen (ss. 114, 127, 129) – fremholder at dialekt er en ulempe i arbejdet med skriftlig fremstilling og retstavning, og at børnenes sprog bør rettes i forbindelse med højtllæsning hvis det er dialektpræget. Naturligvis er det muligt at lærerne svarer sådan fordi de bare reproducerer den herskende ideologi om at man skal lære rigsmålsudtalen for at lære at stave. Det er muligt at de alligevel underviser efter korrespondensregelprincippet – uden at være sig det bevidst. Som sociologisk fænomen må det i tilfælde siges at være en højst interessant situation, hvis det faktisk forholder sig sådan at de fleste lærere, og skolen som sådan, fungerer pædagogisk fornuftigt på tværs af al ideologi – og uden at denne praktiske fornuft overhovedet sætter sig spor i teorien.

Facit: G&J scorer i eget mål

G&J går altså mit 'regnestykke' efter i sømmene, stiller det op på en anden måde og kommer frem til et andet resultat. Som de læser *Udtalenormering i skolen*, handler bogen kun i ringe grad om dansk virkelighed. Det kommer naturligvis ikke bag på mig, i og med at det er en af bogens pointer at udtalenormeringen står stærkt i skolen i kraft af at ingen ser den. Anmelderne bekræfter bogens virkelighedsbillede ved at afvise det.

Hvis man nu måtte mene at dette er letkøbt argumentation fra min side, vil jeg omvendt pege på hvor let G&J tydeligvis mener det er at afvise bogen som virkelighedsbillede. Den eneste rimelige forklaring jeg kan se på at de selv finder argumentationen i anmeldelsen tvingende, er at den herskende virkelighedsopfattelse, hvor normeringen er usynlig, simpelthen er hævet over diskussion. – Det kunne forklare hvordan de kan mene at bogen drejer sig om behandlingen af de klassiske dialekter i skolen, og ikke om behandlingen af udtalevariation i almindelighed. – Det kunne forklare hvorfor de antyder at bogen kan læses som en sammenstilling af idiotiske udsagn fra tilfældige personer, uden at få øje på at den kan læses som en fremstilling af de herskendes herskende tanker. – Det kunne forklare hvorfor de fremstiller det som om bogen handler om problemer med skriftsprogsindlæringen, og ikke om hvordan udtalenormering finder sted i tilknytning til skriftsprogsindlæringen. – Det kunne forklare at bogens dokumentation anses for mere end opvejet ved at man lægger sine egne fynske erfaringer i vægtskålen.

Tore Kristiansen

Erik M. Christensen i ekkorummet Kommentar til en artikel

Det kunne se ud som om Georg Brandes er blandt dem, der ikke vinder ved nærmere bekendtskab. Det er ikke undgået Erik M. Christensen i hans kritiske gennemgang af min Georg Brandesbog *I modsigelsernes tegn*, i *Danske Studier* 1991, at det billede jeg tegner af min helt her i det andet bind af biografien, er en del skarpere end i første. Men også hans eget Brandes-billede bliver stadig sortere. Mens Brandes i hans Ibsenbog dog krediteres for ét princip i sit liv, »bekæmpelsen af den herskende kirke. Nødvendigheden af denne kamp var inderst i, hvad han bevidst og ubevidst holdt fast på for enhver pris« (Ibsen s. 59) – så er den principfaste nu blevet til en mand, som arbejder »altid med hensyn til et publikum« (s. 90), som »væsentlig er usikker, midtpunktløs, søgende efter sig selv i andres øjne, magtbegærlig og usand« (s. 79), »et raffineret, bundløst publikumsnummer« (s. 91), som »altid er principielt misvisende så længe vi ikke har klart for os, hvad han i det konkrete tilfælde virkelig er ude på« (s. 78).

Bemærk sprogbrugen! *For enhver pris, altid, principielt*: Det er EMC i hele hans rigoristiske absolutisme, der røber at det er noget andet end virkeligheden, han er styret af. Spørg mig ikke om hvad. Til en beskrivelse af så modsigelsesrig en person som Georg Brandes er så kategorisk, tværsikker og negativ en tilgang i hvert fald næppe egnet.

Til EMCs sprogbrug hører det også at betegne mit Brandes-billede som et falsum, intet mindre: Jeg er, især i mit første bind, for positiv. Det er ikke mindst ordet sandhedskærlig, der støder. – Jeg ved stadig ikke, hvilket ord der er bedre til at karakterisere Brandes de talrige gange, hvor han render sig så dumme staver i livet, fordi han aldrig får lært at holde sin kæft på rette tid og sted. Jeg tænker herved ikke på hans så at sige normale provokationer, dem der konstituerede ham og fastholdt ham i outsider-stillingen livet igennem, den var – det er EMC og jeg nok enige om – villet. Stejlheden rummer både trods og triumf. Men jeg tænker på de mange gange, hvor han aldeles unødvendigt blottede sig selv, så han ærgrede sig gul og grøn bagefter, eller de gange hvor han uden nogen synlig gevinst skrev, så store kredse simpelthen vendte ham ryggen.

Eksempler? Man kan tænke på den helt unødvendigt afslørende og fornærmende karakteristik af hans egen broder Edvard i *Det moderne Gjennembruds Mænd*, eller fra samme bog hans åbne indrømmelse af at have været partisk i sin kritik af Drachmann: netop det hans fjender bebrejdede ham. Man kan også henvise til hans selvmorderisk åbenhjertige forklaring på, hvorfor han havde udeladt Topsøe fra bogen, nemlig fordi han ikke kunne døje manden: det uklogeste han overhovedet kunne sige. Men sandhed.

Men der hvor Brandes nok grundigst »ødelagde sin sag herligt hos publikum«, for at bruge Hamsuns vending om Bjørnson, det var vel dog under første verdenskrig, hvor han kritiserede både de allierede og centralmagterne i så klare ord og med så megen patriotisk, krigsfanatiseret vrede til følge, at han – den europæiske berømted – i dag er en glemte mand uden for Norden. Man

skal være skruet sært sammen for ikke at se, at disse uhørt skarpe angreb er skrevet fordi Brandes mente dem, og fordi sagen lå ham på sinde.

Ingen tvivl: nu og da stak Brandes sine indsigelser under stolen, som han altså selv vedgår, eller han havde på anden måde en taktisk ræv bag øret, når han skrev. Men jeg må nok mene, at det strider mod den simpleste menneskekundskab, hvis man ud fra sådanne eksempler reducerer så rig og gavmild en ånd som ham til smålig taktiker. Endda »altid«. Ikke bare er det faktisk svært at skrive, når man har andet i sinde end det man oplever som sandheden, en sådan praksis er – når først den går i blodet – simpelthen ødelæggende for ens evne til at opleve verden og forholde sig til den. Det usikre, usande, midtpunktsløse menneske, EMC taler om, har jeg i min bog skildret i kritikeren Borchsenius' skikkelse: »Den der som Borchsenius for længst har opgivet at sige, hvad han mener inderst inde, derfor også opgivet at gøre sig det helt klart, ender snart med intet at mene, ender i det holdningsløst udglattende, det håbløst usikre og ambivalente, er tvunget til at lade som om – er ikke kun blind eller svagsynet, men må også foregive at kunne se så klart som nogen« (s. 229). Kun den der bevarer sin tanke fri, bevarer også evnen til fortsat at kunne opfatte. Brandes' modtagelighed, hans evne til at formulere sine indtryk og hans generøse åben ud af dem er simpelthen uforenelig med den beregningens ånd, som EMC tillægger ham, og som sine steder fører den ellers så opmærksomme nærlæser helt ud i det bizarre. Således hvor han kommenterer det svulstigt-overspændte dagbogsnotat, Brandes skrev efter at affæren med Lulu var afsluttet så dramatisk og sørgeligt. Mig forekommer det ikke svært at se, at Brandes her har været ude af sin normale ligevægt, oprevet og elendig. At han i denne situation skulle have haft overskud til at skrive med fiffing tanke på, hvordan hans ord ville virke på Gerda, hvis ellers hun engang skulle snyde sig til at læse i dagbogen, eller på eftertiden – det forekommer mig absurd. Jeg oplever også disse linjer som skrevet til *nogen*, men til hvem om ikke til ham selv, til afstivning? EMC undrer sig også over, at Brandes her påberåber sig »Himlen«, og undrer sig over, at jeg ikke har undret mig over det, da jeg må vide, at Brandes er irreligiøs. Herregud, havde jeg nær sagt, men tager mig i det, da jeg også er irreligiøs. EMC foreholder ham, at han ikke bør skrive sådan, da han ikke kun er irreligiøs, men også »stilbevidst om nogen«. Netop: men er det så ikke netop et tegn på, at han er ude af balance?

Nuvel, vi er ikke enige i vort syn på Brandes og bliver det næppe heller. Det er ikke min oplevelse, at EMC har ført sandhedsbevis for sit drastiske postulat, men ham om det. Der hvor jeg må protestere er, hvor han vil gøre mig til en uhæderlig, ukyndig og upålidelig person, der forfalsker mit materiale og er ophavsmænd til et falsum – fordi jeg ikke følger hans opskrift. Hans bombastiske sprogbrug ville være komisk, hvis ikke den samtidig var temmelig forulempende. Det virker som om han talte i et ekkorum: Hans egne ord gør så overvældende indtryk på ham selv, at hans påstande allerede på næste side fremstår som var de beviste, hvorefter han bygger videre på dem som selvfølgelig facts. Jeg skal gå ind på nogle af hans mange indvendinger og begynde med at give ham ret på tre punkter.

Et sted skriver jeg, at Per Dahl »supplerer forståelsen« af EMCs Ibsen-bille-

de. Der burde have stået, at Dahl er enig i billedet. Ved at skrive suppleret har jeg frataget EMC noget af den ære, der rettelig tilkommer ham, og det beklager jeg. Dernæst: jeg har tåbeligt nok dateret *En Folkefjende* til før Brandes skrev sit essay om Ibsen, skønt stykket først udkom kort efter. Og jeg har lige så tåbeligt kaldt J. P. Jacobsen for I. P. Jacobsen. Skulle bogen – hvad der så vist ikke er store udsigter til – komme i et nyt oplag, vil disse tre ting blive rettet, og jeg er glad for at være gjort opmærksom på dem.

De øvrige indvendinger må jeg afvise som forkerte eller irrelevante. Lad mig gå ind på de vigtigste.

I en efterskrift har jeg takket EMC for hjælp og gode råd, ganske som jeg har takket andre gode hjælpere og rådgivere. Jeg mener ikke, jeg har forsømt noget ved ikke at specificere, hvad hjælpen bestod i, hverken for hans eller de øvriges vedkommende. Han savner iøvrigt kun en sådan specificering for sit eget.

Så er der det med Heyse og *Deutsche Rundschau*, som EMC gør et stort nummer ud af. På det forhold at jeg i dette bind ikke bringer en karakteristik af dette tyske tidsskrift af temmelig borgerlig observans, og som Brandes skrev i, bygger EMC sin formodning om, at jeg enten er en uhæderlig eller en ukyndig forfalsker. Hvad skal man så danne sig for formodning om EMC, når jeg fortæller, at denne karakteristik står i mit første bind, som han har skrevet om og altså må have læst og hvor jeg forøvrigt også henviser til Bohnens afhandling, som EMC bebrejder mig ikke at kende? Fremfor at kalde ham uhæderlig eller ukyndig vil jeg udkaste den hypotese, at denne hans fejltagelse skyldes en kombination af glemsomhed og sjusk, men ikke nogen form for ond vilje. Ikke så spektakulær en forklaring som han bruger dem, men måske mere sandsynlig.

Dernæst: det er EMCs faste overbevisning, at når Brandes skrev et essay om Heyse i *Deutsche Rundschau*, skete det som kvittering for, at Heyse skaffede ham ind ved dette tidsskrift, og nogle sider længere fremme er dette blevet til, at Brandes var korrupperet af Heyse, noget jeg fortier fordi det ville kompromittere Brandes. For at dette skulle være sandt, måtte Brandes' sande mening om tyskeren i hvert fald være negativ. Men det var den så sandelig ikke, han har talrige gange skrevet henførte ord om sin tyske ven, også i sammenhænge hvor man umuligt kan tiltro ham at være ude i et fordægtigt ærinde. Til sin ven C. J. Salomonsen skriver han f.eks. i august 1873: »Der er meget Göthesk i sandeste forstand ved H. Jeg kender næppe så ren en sjæl, så fuldstændig i ligevægt, så aldeles sand og derved så radikalt frisindet i alle retninger«. EMC kender i hvert fald ét af disse citater, det står nemlig i hans egen Ibsen-bog s. 47: »I Heyse har jeg endelig en fuldstændig jævnbyrdig, i talent desuden overlegen, og tilmed en så beslægtet ånd at vi aldrig behøver at sige en sætning helt for at forstå hinanden« (Brev til moderen).

Heyse, det er EMC og jeg utroligt enige om, er en fad ånd. Men Brandes har faktisk oplevet ham som noget mere, hvad jeg som sagt også har spekuleret en hel del over i mit første bind (s. 316-319). Det ubehagelige for den, der bryder sig en smule om Brandes, ligger ikke i en ubevislig påstand om, at Heyse har købt ham til at rose sig, men i at Brandes roste ham af en ærlig overbevisning.

Min beskrivelse af Heyse rekapitulerer jeg i et ultrakort signalement her i det

andet bind, idet jeg kalder ham »denne naturalistiske skønånd og sentimentale fritænkter, Tysklands nye Goethe i egen indbildning«. Som den strenge skole-mester fortæller EMC mig: Heyse var ikke naturalist. Jamen hr. lærer, når nu jeg kombinerer adjektivet naturalistisk med substantivet skønånd, kan du så ikke opleve, at de to ord siger noget til hinanden? Men når jeg kalder Heyse en Goethe, belærer EMC mig om, at det har Brandes også gjort, hvorfor anfører jeg ikke det? Fordi, hr. lærer, jeg benytter mig af det, der kaldes skjult citat. Bortset fra det: Selve Brandes' overvurdering af Heyse er noget, jeg har været optaget af og også diskuteret det sted, EMC havde glemt.

Han bebrejder mig at jeg »parafraaser« og f.eks. taler om »Martensen og hele hans platte slæng«. Det gør jeg på aldeles samme måde som EMC taler om, at Brandes oplevede Ibsen »i forbund med den forfærdelige Søren Kierkegaard« (Ibsen s. 63). Men hvad er det dog for en façon at spille læserens tid med den slags??

Detaljer, detaljer. Når jeg uden tøven daterer et digt fra *Ungdomsvers* til 1885, trods Brandes' egen datering til 1873-75, er det dels ud fra indre kriterier, dels fordi det er en kendsgerning, at han smuglede en del digte fra 80erne ind i bindet, som udkom i 1898. Man finder således både et digt til hans polske bekendtskab Jozefa Szebeko og fem digte til Bertha Knudtzon i bindet. Dette kunne jeg naturligvis godt have anført i en note, hvis ikke jeg havde skrevet under et konstant pres for at udskyde alt uvæsentligt. Stofmængden, stofmængden! Udvælgelse er nødvendig, alt som ikke var strengt nødvendigt er smidt ud, og alligevel måtte jeg med beklemmelse se i øjnene, at dette bind nr. 2 kun kom til at dække sølle 5-6 år af Brandes' liv. Jeg har derfor temmelig let ved at leve med, at EMC finder nogle gode dagbogscitater, som også kunne have været med, at han savner min kommentar til andre, og at jeg ikke har brugt plads til i en note at begrunde, hvorfor jeg mener, at et digt til Gerda, som jeg fandt mellem brevene til hende, må være skrevet ved en ganske bestemt lejlighed – nemlig da han i okt. 1877 var i Berlin for at indrette deres første fælles hjem, mens hun var nogle dage tilbage hos sin familie ved Hannover. Dette bygger jeg på linjen »Hilset være hun i sit nye hjem« – og på at alt det øvrige i denne højstemte ode passer ind i netop denne situation.

EMC er kendt og agtet som lejlighedsvis skarpsindig tekstfortolker. I denne artikel synes jeg, han tramper slemt ved siden af flere gange, forført af sin egen forventning eller forvisning. To eksempler:

Han citerer Brandes' dagbog fra Paris: »For dette folk eksisterer jeg ej og den der ej eksisterer for det, eksisterer ikke«. Og kommenterer: »Disse ord er en udtrykkelig formulering af det eksistentielle grundproblem, jeg tillægger Brandes«. For mig at se afspejler sætningen intet andet end hans ulykkelige kærlighed til det Frankrig, han satte så højt, og hvis manglende interesse for ham derfor nagede.

Ganske pudsig er EMCs fejllæsning af et lille Brecht-digt, jeg anfører som illustration af Brandes' situation i Tyskland, skrevet da Brecht var i Hollywood:

For at tjene mit brød går jeg hver morgen
hen på det marked, hvor løgne købes.
Forhåbningsfuldt
stiller jeg mig op i sælgernes række.

EMC får det til, at den Brandes, der karakteriseres her, »med et selvironisk Brecht-citat kan kaldes løgner«. Digtets pointe er ellers den modsatte, men altså desværre for underfundig for min kritiske læser: Brecht oplevede sig så vist som udsiger af sandheden og netop derfor i en vanskelig konkurrencesituation i Hollywood.

Nu skal jeg holde inde. En anklage for antisemitisme får lov at ligge uden kommentar: der må være grænser. Heller ikke teorien om, at Brandes giftede sig med Gerda for at forbedre sine chancer på det tyske bogmarked oplever jeg nogen grund til at gå ind på.

Afsluttende kan jeg berolige EMC, der ikke kan lide at være årsag til, at jeg »forulempes på mit levebrød«. Jeg har foreløbig arbejdet 13 år – med afbrydelser netop af hensyn til levebrødet – med opgaven, som til dato har indbragt mig hvad der svarer til ca. én månedsløn for en professor. Det er således begrænset, hvad økonomisk skade EMC kan volde mig. Men han kan med sine heftige ord nedsætte mit omdømme, og det er af den grund, jeg har fundet det nødvendigt at svare ham, også på et detail-plan, som jeg ellers ikke bryder mig om at lægge beslag på læser-tid med.

Jørgen Knudsen